BİLİM ve SANAT

AYLIK KÜLTÜR DERGİSİ HAZİRAN 1981 6
75 TL

MİRAS

BİLİM SANAT 6

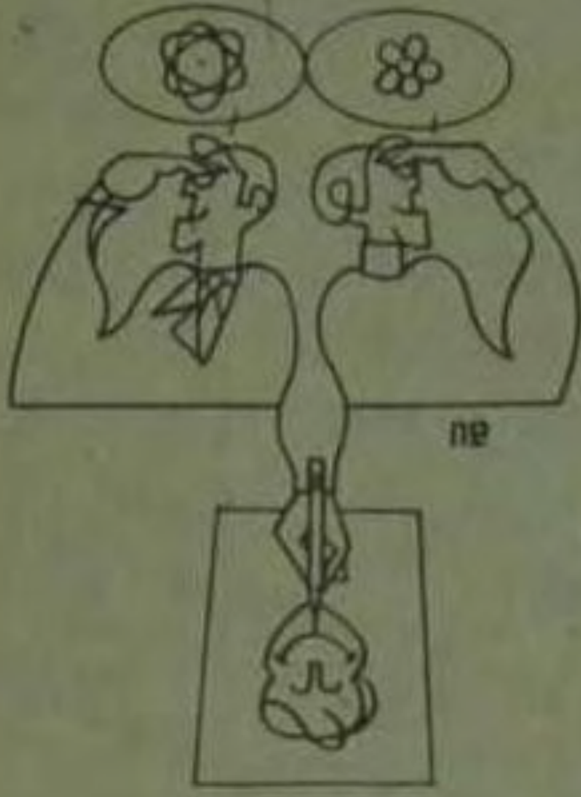
MİRAS

içindekiler

Sahibi ve Sorumlu Yazıişleri Müdürü: A. NAKİ ÖNER • Genel Yayın Yönetmeni: VARLIK ÖZMENEK • Teknik Sorumlu: VECDİ BAŞKESİK • Adres: Emek İşhanı (Gökdelen) Kat: 13, No: 1300 Kızılay/Ankara • Baskı: Kelaynak Yayınevi ve Matbaası G. Mustafa Kemal Bulvarı 32/C • Abone Koşulları: Yurtiçi Yıllık 900/Altı Aylık 450 TL, Yurtdışı Yıllık 36/Altı Aylık 18 DM • 5 adetten az isteklerde her dergi için 75 TL'lik posta pulu gönderilmesi yeterlidir • Posta Çeki No: 125261 • İlan Koşulları: Arka Kapak (R.) 25.000/(S.B.) 15.000 TL Kapak İçleri (S.B.) 12.000 TL İç Sayfalar Tam Sayfa 10.000/1/2 Sayfa 5.000/1/4 Sayfa 2.500 TL.

• Dağıtım: Ankara Ge-Da / İstanbul Say Dağıtım / İzmir Datiç.

Sunuş

Yeni Boyutlar Kavramak

Elinizdeki bu sayı ile Bilim ve Sanat ilk yarı yılını doldurmuş bulunmaktadır. Dergi olarak, durup geriye, çıkarmış olduğumuz 6 sayıya baktığımız zaman sevindirici gelişmeler yanında ortaya çıkmış olan eksiklerimizi görmemek mümkün değildir. Bu ilk altı sayı sonunda ortaya çıkan tabloda bizi en sevindiren olay, Bilim ve Sanat'ın umduğumuzdan daha büyük bir ilgi toplamış olmasıdır. Dergimiz adına sevindirici bulduğumuz diğer bir sonuç, oldukça geniş bir yazı ailesi oluşturmuş olmamızdır. Çıkarmış olduğumuz 6 sayıya katkıda bulunan bilim ve sanat adamlarının sayısı 80'i aşmıştır. Bilim ve Sanat, ülkemizin demokrat, ilerici bilim ve sanat adamlarından oluşan böyle geniş bir çevreyi bir araya getirmekten kıvanç duymaktadır. Nitekim Derginin büyük ilgi görmesinin, herhalde en başta gelen nedeni bu geniş yazı ailesidir. Sevindirici gelişmeler yanında Bilim ve Sanat için en büyük dar boğaz mali ve fiziki yetersizlikler olmuş; bu yetersizlikler, özellikle kendini kısıtlı sayfa hacmi ve dağıtım sorunları olarak göstermiştir. Sayfa hacmimizin kısıtlılığı ya da bir başka deyişle derginin inceliği, ele aldığımız, o sayının ağırlıklı sorunu olarak tanımladığımız konuların bütün yönleri ile tartışılmasını engellemiş; çoğu zaman Bilim ve Sanat o konuyla ilgili kendi görüşünü tam olarak ortaya koyacak yer bulamamıştır. Dağıtım sorunlarının, belli ölçüde çözülmüş olmakla beraber Derginin kitlelere mal olmasında hâlâ en önemli dar boğazı meydana getirdiği söylenebilir.

Bilim ve Sanat'ın altıncı sayısında ağırlıklı konu "geçmiş kültürel miras" olarak belirlenmiştir. Bir toplumun geçmiş kültürünün, geleceği etkilediği yadsınamaz bir gerçektir. Ancak, iş burada bitmemekte, geçmiş kültür mirasının, hangi koşullarda, nasıl etkide bulunduğunu kavramak; buna ek olarak geçmiş kültür mirasına toplumda hangi kesimlerin nasıl baktığı, nasıl sahip çıktığını ortaya koymak önemli bir iş haline gelmektedir. Örneğin sosyalist bir ülke olan Alman Demokratik Cumhuriyeti, Martin Luther'in 500. doğum yıldönümünü görkemli ve kitlesel bir biçimde kutlama hazırlıkları içinde bulunmaktadır.

Doğaldır ki, burada kutlanacak olan şey protestanlık ya da din değil, 16. yüzyılda Alman toplumu için, dinsel biçimle de ortaya çıksa ilerici değişimdir. Ülkemiz açısından bu sorunlara baktığımız zaman tartışmanın genellikle pek sağlıklı olmadığı söylenebilmektedir. Ya geçmiş kültür mirası, bütünü ile olumsuz olarak alınıp yadsınmakta, ya da geçmiş kültür mirasına büyük ağırlık verilerek değişim ve evrensellik yadsınmaya çalışılmaktadır. Açıkça tutuculuğunu ortaya koyanlar için evrenselliği yadsımak tutarlı bir seçme sayılabilir; ancak ilericilik adına gerek ulusall ğı, gerekse evrenselliği yadsımak anlaşılabilir birşey değildir. Dahası tutarlı bakış, usulallıkla evrenselliğin çelişen değil, bütünleşen boyutlar olduğunu vurgular. Ancak bu bütünleşme, metafizik bir çerçevede değil, tarihsel diyalektik incelemeyle belirlenir. Dolayısıyla, ulusallık ve evrenselliğin diyalektik bütünlüğü sınıflarüstü bir içerik taşıyamaz. Server Tanilli, Haluk Tosun, Sargut Şölçün, Veli Lök, Emre Kongar, Güney Gönenç, Şükran Kurdakul, Remzi İnanç, Mehmet Kök yazıları ile bilim ve sanat alanlarında kültür mirasımızla ilgili çeşitli sorunları tartışmaktadırlar. Kuşkusuz böylesine kapsamlı bir konuyu, birkaç yazı çerçevesinde ele almak, her yönünü ortaya koymak mümkün değildir. Bu bakımdan, diğer konular için olduğu gibi geçmiş kültür mirasına da herhalde tekrar dönmek gerekecektir.

Okuyucularımız, sürekli bize mektup yazarak, geçmiş sayılarımız için istekte bulunmaktadır. Birinci ve ikinci sayılarımızın elde hiç mevcudu kalmadığı için bu sayılarla ilgili talepleri karşılama olanağımız yoktur. Diğer sayılar için de elimizdeki stok oldukça ufalmış bulunmaktadır. Bilim ve Sanat'ın birinci yarı yılını doldurduğu bu sayıda tüm okuyucularımıza en içten dostluklarımızı sunmak isteriz.

ATATÜRK'ÜN MİRASI

GENCAY ŞAYLAN

İçinde yaşadığımız 1981 yılının en önemli olaylarından birinin Atatürk'ün 100. yıldönümünü kutlama olduğu açıktır. Kendi toplumunun, toplumsal tarihindeki en büyük dönüşümüne önderlik etmiş bulunan Mustafa Kemal Atatürk aynı zamanda çağımıza damgasını vuran, mazlum ulusların kurtuluş ve bağımsızlık mücadelesinin ilk başarılı örneğini yöneten kişi olarak Türkiye içinde olduğu kadar dışarıda da saygı ve coşku ile anılmaktadır. Nitekim Atatürk'ün 100. doğum yıldönümü sadece Türkiye'de kutlanmakla kalmamış, Birleşmiş Milletlerin 1981'i "Atatürk yılı" ilan etmesi ile uluslararası bir boyut kazanmıştır. Toplumumuzun Tanzimatla başladığı ileri sürülebilecek olan çağdaşlaşması, Kurtuluş Savaşının kan ve ateşi içinden geçerek toplumsal, siyasal, kültürel yaşamda büyük bir sıçramayı ortaya koymuştur. Mustafa Kemal Atatürk bu büyük dönüşümü simgeleyen, ona damgasını vurmuş bir kişi olarak tarihe geçmiş; kendisine verilen soyadını her bakımdan hak etmiştir. Gerek Türkiye'nin gerek tüm "mazlum ulusların" böyle bir kutlamayı görkemli bir biçimde yürütmeleri, Atatürk'ün mirasına sahip çıkmaları doğru ve bundan da ötede yapılması gerekli bir iş olarak değerlendirilmelidir.

Doğumundan 100 yıl, ölümünden 43 yıl geçen Atatürk şimdiye kadar içeride ve dışarıda çok sayıda araştırmaya konu olmuş, başka bir deyişle Atatürk ve onun başardığı şeyler konusunda çok şey yazılmış ya da söylenmiştir. Kuşkusuz bu alandaki incelemeler, araştırmalar ve tartışmalar bundan sonra da devam edecektir. Gerek 1981 yılının Atatürk yılı olması, gerek son zamanlarda "Atatürk ideolojisi" ile ilgili yoğun bir tartışmanın başlatılmış olması bu alanda daha yapılacak çok şeyin olduğunu ortaya koymaktadır. Gerçekten bugün "Atatürkçülük" bir ideoloji olarak tekrar toplumsal yaşamımızın gündemine en öncelikli sorun olarak getirilmiş bulunmakta; örneğin 15, 25 ya da 35 yıl öncesine oranla çok daha yoğun bir biçimde tartışılmaktadır. Bu nedenle günümüzde Atatürk'e nasıl bakmak, onun mirasına nasıl sahip çıkmak gerektiği, üzerinde öncelikle durulması gereken bir

konu olmakta, bundan da ötede böyle bir tartışmaya girmek herkesin ya da en azından tüm aydınların görevi haline gelmektedir.

En geniş anlamda ideoloji, toplumda herhangi düzeydeki bir grubun dünyayı ve evreni algılayıp, düzene koyma mekanizması olarak tanımlanabilir. Başka bir deyişle eğer bir toplumda belli bir ideoloji ortaya çıkmışsa, onun toplumda nesnel temelleri var demektir. Buna göre belli bir tarihi anda bir toplumda çok sayıda ideolojinin ortaya atılması, bir arada var olmaları sözkonusudur. Böyle bir nesnel gerçeklik karşısında herhangi bir ideolojiyi, "iyi", "kötü", "kökü dışarıda", "sapık", "öz", vb. tipte nitelemeye tabi tutmak anlamlı değildir. Örneğin Atatürk'ün toplumumuza getirdiği "cumhuriyetçilik", "laiklik", "evrensellik" gibi ideolojik öğeler düşünce ve eylem düzeyinde salt Türkiye'de ortaya çıkmamışlardır. Bununla beraber bir toplumda, belli bir tarihsel anda belli ideolojileri savunma ve belli ideolojilere karşı çıkma gerçekçi bir olgu olarak kabul edilmelidir. Toplumda her düzeydeki kesimler arasında kıt olan kaynaklar açısından bir yarışma olduğuna göre bir grup için dünyayı algılama, düzene koyma mekanizması olan ideoloji, yarışan grupların ideolojisi ile çatışacaktır. İdeolojiler arasındaki çatışma çeşitli biçimlerde ortaya çıkmaktadır ve doğal olarak bugünün Türkiye'sinde çatışan ideolojilerin Atatürk gibi Türkiye tarihinin en büyük ulusal kahramanını kendilerine göre yorumlamamaları beklenemez. Nitekim bugün yoğun biçimde yaşanan karşıt görüşlerin birbirlerini anti-Atatürkçülükle suçlamaları bu olguyu çok açık bir biçimde ortaya koymaktadır.

Yukarıda da değinildiği gibi Türkiye toplumunun yaşanmış tarihindeki en büyük dönüşümün mimarı olarak Atatürk, toplumda bugün ortaya çıkan yapısal bunalıma bağlı olarak sertleşen ideolojik mücadele içinde bütünselliğinden ve tarihselliğinden soyutlanarak günün koşulları içinde tekrar yorumlanmaya çalışılmaktadır. Ancak bu tür girişimler tartışılan sorunlara pek açıklık getirememektedir. Örneğin halkçılıkla ilgili olarak Atatürk'ün 1923 yılı başında Balıkesir'de verdiği söylev bazı çevreler için temel belirleyici olarak kabul edilmektedir. Ama unutmamak gerekir ki Atatürk 1921 Aralığında hemen hemen aynı konuda farklı boyutlar içeren şu konuşmayı da yapmıştır:

"... Milletimizin bugünkü idaresi, hakiki mahiyeti ile bir halk idaresidir. Türkiye'deki tebeddül şekilde değil milletimizin zihniyetinde görülmektedir. Bu devre kadar ifade edilmeyen akideler, manayı şamili ile tebarüz eylemiştir. Sahib-i say olmayanlar insandan addolunmamak, hakkı emeğe dayandırmak, asli akidesi nazarı itibare alındı. Türkiye'nin bu mahiyetini takdir ve tasdik etmek, Türkiye halkının mevcudiyetini, istiklal ve saadetini ciddi olarak arzu etmektir..."

Buna benzer örnekleri çoğaltmak çok kolaydır. Örneğin bugün için yabancı sermayeye yandaş ve karşıt olanlar Atatürk'ün çesitli konuşmalarını referans olarak kullanabilmektedir. Belki başka ilginç bir örnek dış politika sorunları ile ilgili olarak, Atatürk'ün ittifaklara girmemesi dayanak alınarak sürdürülen tartışmadır. Atatürk'ün, "... Türkiye, tarafsız kalmalıdır, bir ittifak içine girmemelidir..." sözüne dayanarak, Atatürkçülük NATO üyesi olmaya karşıdır, tezi ile, Atatürk bugün yaşasaydı NATO'ya girmemizi savunurdu, tezi arasındaki tartışma bir diyalogsuzluk haline dönüşmektedir.

Kısaca özetlemek gerekirse bugün için Atatürkçülüğü, genel bir içerikle yorumlayarak tüm ideolojileri yadsıyan ve kurulu düzeni dolaylı olarak savunan tutucu bir içerikle ele almak ya da Atatürkçülüğü sosyalist bir içerikle ele almak anlaşılabilir ancak tutarlı olmayan bir yola yönelmek anlamına gelmektedir. Atatürk'ün sosyalizm ile bağdaştırılamayacağı çok açıktır. Ama aynı biçimde Türk tarihinin şimdiye kadar yarattığı en büyük devrimciyi bugün için tutuculuğun ideolojik temeli haline getirmek de o kadar yanlış ve tutarsız olacaktır. Kuşkusuz bu yargı, günümüzün sorunları ve çekişmeleri açısından Atatürk tartışma dışı kalmalıdır anlamına gelmemektedir. Yukarıda da belirtildiği gibi Atatürk toplumsal yaşamımıza damgasını vurmuş bir büyük kahramandır ve onun toplumsal mirası yok sayılamaz.

Nedir Atatürk'ün toplumsal mirası? Bu soruya çeşitli biçimlerde cevap vermek olanaklıdır. Örneğin Atatürk devrimlerinin sayılması, sınıflandırılması, içeriklendirilmesi böyle bir soruya cevap olabilir. Başka bir yaklaşım ise daha soyut düzeyde ve toplumsal gelişme sorunu olarak konabilir. Böyle bir yaklaşım içinde Atatürk'ün toplumsal mirası üç boyutlu bir çerçeve içinde tanımlanabilir. Bunları, bağımsızlık ve ulusçuluk, cumhuriyetçilik ve evrensellik olarak belirlemek mümkün gözükmektedir. Gerçekten bu sayılan olgular toplumsal yaşamımıza bir daha geri dönülmez biçimde Atatürk'le girmiş bulunmaktadır. Bağımsızlık ve ulusçuluk, Kurtuluş Savaşı ile belirlenen insancıl ve barışçı bir içerik taşımaktadır. Cumhuriyetçilik, halk egemenliğini, halk iktidarını toplumsal yaşamın temel öğeleri haline getirmiştir. Evrensellik ise toplumun çağdaşlaşması, ilerlemesi, gelişmesi anlamını taşımaktadır. Atatürk'ün laikliğini ve devrimciliğini bu evrensellik boyutu içine yerleştirmek olanaklı gözükmektedir. Bu miras, belli bir toplumsal gelişmenin nicel halden nitel hale geçişini, büyük bir toplumsal sıçramanın ortaya çıkışını kapsamaktadır. İşte bu noktadan hareketle bugün toplumun en ileri kesimlerinin vazgeçilmez biçimde bu mirasa sahip çıkacakları, bundan da ötede çıkmak zorunda oldukları açık bir gerçek biçiminde ortada durmaktadır.

KÜLTÜR MİRASI ÜZERİNE NOTLAR

SARGUT ŞÖLÇÜN

"Bizden önce ilerici olanları, aynı zamanda kendimizi yeterince güncel olmama tehlikesine sokmadan, ne dereceye kadar bizim için verimli yapabiliriz"
Ernst Schumacher[1]

Yukardaki alıntı bir soru değildir; ancak, bir toplumun kültür mirasına sahip çıkma yolunda hareket noktası olabilecek bir görüşü dile getirmektedir. Bir başka deyişle, bu alıntı bir öneridir. Burada, bu öneriyi düşüncemin merkezine yerleştirerek kültürel mirasın ideolojiyle olan ilişkisine kısaca değinmek istiyorum. Yazının çerçevesi ayrıntılara girmeme izin vermemektedir. Ayrıca, notlar halinde sunacağım açıklamalarla, bu konuda başlatılabilecek bir tartışmaya malzeme sağlamak amacındayım. Sanıyorum, sahip çıkılması gereken kültür mirasının ne olması gerektiği ve bunun ideolojik düzlemde ne anlama geldiği sorularına cevap aramak, anlamlı bir güncellik taşımaktadır. Öte yandan, geleceğe sağlam bir birikim bırakabilmek açısından, adı geçen konularla ilgili yoğun bir tartışmanın başlatılması, hiçbir zaman ihmal edilmemesi gereken önemli bir noktadır.

Kültür mirasına sahip çıkmak, her şeyden önce bir tavır alıştır; ve bu, geleceğe yönelik bir tavır alıştır. Yani, geçmiş elde tutularak bir "yenilenme" amaçlanmaktadır. Gelecekle ilgili kaygılar taşıyan her insan, her sınıf, her ulus, her toplum geçmişten vazgeçemez. Geçmiş, bugünü geliştirip geleceğin belirlenmesine yarayan *tek* hazinedir. Bu nedenle, geçmişe (ya da konumuz açısından, kültürel mirasa) sahip çıkmaya kalkmak, ideolojik bir tavır içine girmeye karar vermek demektir. Çünkü kültürel miras, belli bir bilme ve kavrama süreci içinde edinilmektedir; bu da, gerek bireysel gerekse toplumsal açıdan bilinçle ilgili bir olaydır. Daha eksiksiz söylemek gerekirse, kültürel mirasa sahip çıkmak, bilincin "yenilenmesi" anlamına gelir.

Kültür mirasına sahip çıkarken çözülmesi gereken çelişki, tarihsellikle güncellik arasında olan çelişkidir. Bu çelişkinin diyalektik bir çelişki olduğu bilinmelidir. Nesnel gelişme yasalarının araştırılması, onların düşüncedeki yansıma yasalarının araştırılmasıyla sıkı bir bağlantı içindedir. Kültür mirasını kavrayabilmek için de, geçmişi, o zamanın tarihsel koşulları, düşünsel akımları ve toplumsal-ekonomik özellikleri çerçevesinde açıklamak zorundayız. Ancak, bu noktada edindiğimiz bilginin özü, nesnel dünyanın beynimizdeki yansımasında bulunduğu için, içinde bulunduğumuz koşullarda geçmişi *doğru* değerlendirebilecek bir bilinç düzeyine varmalıyız. Gerçekliği kavramış teorik düşüncenin *yaratıcı* biçimde uygulanabilmesi, geçmişle ilgili karmaşık ve çelişkili gerçekliği yansıtabilmesi, aynı zamanda şimdiki zamanın gerçekliğini de günışığına çıkaracaktır. Kültür mirasını oluşturan yapıtların, düşüncelerin ve eylemlerin (aradan uzun süre de geçse), şimdiki zamanda hâlâ etkili olabilmeleri, onların özlerini ve büyüklüklerini yaşamdan, insan ve toplum gerçeğinin tutarlı biçimde dile getirilmesinden almalarından ileri gelir. İşte bu noktada, güncelliğin ne olduğuna dair somut ipuçları kazanılabilir. Kültürel miras sorununa diyalektik yöntemle yaklaşılırsa, sahip çıkmanın, benimsemenin ölçüsünün, geçmişte başlayıp yarım kalmış atılımların -şimdiki zamanın tarihsel koşullarına göre- tamamlanması ile belirlenebileceği anlaşılır. Eski çağlar, her geçen zaman içinde daha eksiksiz ve daha doğru değerlendirilecektir. Çünkü, her çağın ayrı ve bir öncekine göre üst düzeyde bilinci olacaktır. Bu nedenle, eski birikimin *tümünün sürekli olarak* gözden geçirilmesi ve şimdinin talepleri açısından *yeniden* değerlendirilmesi bir zorunluluktur.

"Bugün", diyor Brecht, "dünle beslenerek yarına varır."[2] Bu cümle, geçmiş-şimdi-gelecek sürekliliğini vurguluyor. Ancak, bugünün kültürel düzeyi, geçmişteki birikimin mekanik bir sürekliliği olarak ele

alınamaz. O zaman, Brecht'in değindiği "besin kaynağı" nasıl kullanılacaktır? Kültür mirasıyla ilgili olarak iki yanlış eğilime dikkat etmek gerekiyor. Bunlardan birincisi, mirasın sekter bir biçimde *olduğu gibi* reddedilmesidir (Adorno ve Marcuse, bu eğilimin en tanınmış adlarıdır); ikincisi, ideolojik temele dayalı eleştirel bir tavır almadan mirasın *olduğu gibi* benimsenmesidir (bu eğilime de örnek olarak Lukacs'ın adı verilebilir).[3] Her iki eğilimin de ne kadar yanlış ve tehlikeli olduğu (öncelikle çağımızın toplumsal mücadeleleri gözönüne getirildiğinde) anlaşılacaktır. Çünkü, bu eğilimler, geçmişin değerlendirilmesiyle ilgili ideolojik mücadele alanını *boş bırakmaktadırlar.* Çağımızda bu alana el atmak ve onu kendi çıkarlarına göre kullanmak isteyen, emperyalist burjuva ideolojisiyle onun gerikalmış ülkelerdeki izdüşümü olan kozmopolit kültürlerdir.

Bugünden geçmişe bakarken, antagonist sınıflı toplumlarda her ulusal kültürdeki *iki ayrı* kültürel gelişme hesaba katılmalıdır. Çünkü, hem şimdiki hem de geçmiş zamanda kültürel gelişmenin ilerici ve gerici güçlerinin sınıf temeli değişmektedir. Eskinin ilerici yönelişleri, ideolojik eleştiri süzgecinden geçirilmeden yeni koşullara aktarılırsa çok yönlü yanılgılara yol açar. Bu açıdan, söz konusu düşünceyle geçmişi "yok" sayan anlayış arasında benzerlik vardır. Geçmişteki gerçekliğin en eksiksiz biçimde değerlendirilmesinin yolu, sahip çıkılmak istenen mirasın *nesnel özünün* ortaya konmasından geçer. Geçmişin iç diyalektiğini ortaya çıkarmak ve onun yaratıcı etken karakterini belirtmek için, geçmişte benimsenen yanların temel ilkeleriyle onların pratik faaliyeti arasındaki birliği ortaya çıkarmak gerekiyor. Bunun için ilk aşama, kültür mirasının bütününün ne olduğunu *bilmektir.* İkinci aşamada, ileriye yönelik *aydınlık* kültürün ne olduğu saptanır. Her iki aşamada da dayanılacak temel yöntem, materyalist diyalektik yöntemdir. Geçmişte gelişimin yönünü doğru olarak görmüş, eskinin bittiğini ve yeninin oluşmaya başladığını anlamış ve ifade edebilmiş bir kültür çizgisini izlemek ancak bu yöntemle olanaklıdır. Bu çizgi doğrultusunda, varolan mirasın en iyisini seçmek, eleştiriden geçirerek şimdiki anlamını kavramak, -içerik ve biçim açısından- geliştirmek ve bu yönde tutarlı ve mücadeleci davranmak, ilk iki aşamayı izleyecek görevlerdir. Buraya kadar söylenenlerden anlaşılacağı gibi, kültür mirasının edinilmesi, ancak (nesnel gerçekten yana) *taraf tutmakla* başarılır. Böylece benimsenecek ve sonuna kadar savunulacak olan, geçmiş kültürün *demokratik* unsurlarıdır.

Şimdi, kültür mirasının edinilmesi mücadelesinin ideolojik açıdan ne anlam taşıdığına daha yakından bakalım.

Geçmiş kültürün, kültür mirasının savunulması, bir ideoloji adına, onun uğruna yapılır. Ne var ki, sınıf bilincinin dile gelmesi kültürde (politikada ve ekonomide olduğundan) çok daha zor ve karmaşıktır; çok çelişkili eğilimler ortaya çıkabilir. Burada belki, geçmişteki ana yönelişi, genel karakteri doğru tanımanın, kültür mirasının yerinin saptanmasında bir çıkar yol olacağı düşünülebilir. Yalnız, kültür mirasının elde edilmesinin, bir süreç halinde gelişen ideolojik mücadelenin bir parçası olduğu unutulmamalıdır. Ve bu süreç, kolayca aşılamayacak engellerle doludur. Ayrıca, bu süreç içinde rakip durumunda olan burjuva ideolojisinin beş yüz yılı aşkın bir mücadele deneyimine sahip bulunduğu düşünülmelidir.

Burjuva ideolojisi, feodalizme karşı bir muhalefet olarak belirmiştir. Burjuvazi, bu muhalefeti baştan beri tüm toplumun çıkarı için yaptığını iddia etmiştir. Bu, geniş kitleleri *yanlış* bilinçlenmeye götüren bir başlangıç olmuştur. Çünkü, burjuvazinin muhalefeti açısından "toplumun genel çıkarı" *geçici* olarak ön planda tutulmuştur. Öte yandan, burjuvazinin azınlık egemenliğinin sürekli kılınması kaygısı, bu sınıfı yanlış bilinçlenme ve yanılsama yaratan bir tarihi konuma sokmuştur. Yanlış bilinçlenme ve yanılsama yaratan unsurlar, kapitalist ilişkiler içinde günlük yaşamda bile *sürekli* olarak *yeniden* üretilir. Egemenliğin sürmesi için, insanların toplum ilişkilerinin *özünün* açığa çıkmaması gerekmektedir. Diyalektik nedensonuç bağlantısı içinde, "şeyleşen" toplumsal ilişkiler, insanların *görüngüler* peşinde koşmasına neden olur. Bu genel bağlam içinde, burjuvazinin kültür mirasını kullanmasına karşı mücadele etmek gerekir. Çünkü: 1- Çağımızda burjuva ideolojisi, kültür mirasını açıklamaya ve geliştirmeye yetmeyecek kadar güçsüzdür. 2- Burjuvazi, geniş kitlelerin görüngülerle oyalanmalarını sürdürmek için, kültür mirasını *tahrif edecek* ve şimdiki zaman için *etkisiz* duruma getirecek kadar güçlüdür. Bu iki nedenden dolayı, kültür mirası ideolojik mücadelede özel bir önem kazanmıştır. Önyargılı ve yanılsamaya dayanan burjuva ideolojisiyle hesaplaşmaya girilirken, ilk önemli bilgi kaynağı, yine kültür mirasının kendisi olmaktadır. Bu bakımdan, iki yüz yıldır kitlelerde derin kökler salmış *yabancılaşmanın* etkisiz kılınması ve onlarda sağlıklı bir *tarih bilincinin* uyandırılması için, söz konusu kaynağı büyük bir titizlikle seçmek ve yaratıcı biçimde kullanmak zorunludur.

İdeolojik açıdan geçmişe sahip çıkabilmenin, her şeyden önce geleceğe yönelik bir sorun olduğunu belirtmiştim. Besbelli ki, insanlar içinde yaşadıkları koşulları değiştirmeye kalktıkları zaman, çıkış noktaları ve dayanakları, o içinde yaşadıkları koşulların kendisi olduğu gibi, söz konusu toplumsal aşamaya varıncaya kadar katedilen toplumsal gelişme süreçleridir de. Bir örnek vermek gerekirse, kapitalizmin ve daha önceki toplum biçimlerinin analizi yapılmasaydı, ücretli emeği (sömürüyü) kaldıran toplumsal koşullar bir alternatif olarak ortaya getirilemezdi. Kültürel miras uğruna verilen mücadele, insanın düşünsel kurtuluş mücadelesinin iskeletini oluşturur, yaşanan dönemdeki toplumsal bilinci yükseltir. Yaratıcı ve eleştirel bir yolla edinilmiş kültür mirası, kitlelerdeki umutsuzluğu ve edilgenliği de ortadan kaldıracaktır. Ne var ki, -anlaşılacağı üzere- geniş halk kitlelerinin kültür mirasından *haberdar edilmesi* ve bu edinme mücadelesinin onlara *maledilmesi*, burada vazgeçilmez bir koşul olmaktadır.

Kültürel miras mücadelesinin, çağımızın teknolojik olanaklarıyla ulusal sınırların içinde kalamayacağı açıktır. Bundan dolayı söz konusu uğraşı, dünyadaki ilerici-devrimci sürecin bir bölümü olarak düşünebiliriz. Bir toplumun yalnız kendi (ulusal) kültür mirasını tanıması ve ona sahip çıkması yetmez; dünyada "evrensellik" boyutlarına varmış değerleri de yakından tanıması ve zamanının üstün bilinciyle kavraması gerekmektedir.[4] Bu noktada kültürel mirasın *ulusal* boyutu ağırlık

taşımaktadır. Geçmiş kültür birikimi de (yaşanılan kültürel ortam gibi), sınıfsal içerik açısından bütünlüğe sahip olup ulusal biçimler açısından çok çeşitlilik gösterir. Ancak, bu ulusallık, toplumun maddi koşulları dışında düşünülemez. Dolayısıyla, her antagonist toplumda ilerici ve gerici "ulusal" kültürlerin *bir-arada* (ve içiçe) bulunacağı bellidir. Ulusal kültür mirasının, toplumun değişmesinden yana olan güçlerle değişmemesinden yana olan güçler tarafından kullanılması söz konusu olduğunda, ulusal gururu savunmak, dili ve yurdu sevmek, bütün bireylerin bilinçli bir antiemperyalist ve demokrat olabilmesi için çalışmak ön plana geçer.[5] Burada ideolojik bakımdan önem taşıyan bir sorun doğmaktadır: Antagonist bir toplumda egemen kültür, ulusal kültür biçimlerine *zararlı* yönde etki yapmaktadır. Bu nedenle, ulusal kültürün ve onun bağlı olduğu *geleneğin* gerici, şoven ve mistik unsurlardan *ayıklanması* ihmal edilemez. Bu ayıklama, evrensel önem taşıyan bir ideolojik tavır olarak ele alınmalıdır. Her ülkenin ulusal sınırları içinde emekçilerin, aydınların yarattığı ve tüm dünyada saygınlık kazanmaya aday bir "uluslararası" kültür faaliyeti vardır. Bu faaliyetin ürettiği dünya kültürü, her ulusal topluluğun bütün kültürlerinden *oluşmayıp* bütün ulusal kültürlerin *demokratik* unsurlarını içine almaktadır.

Kültür mirasına sahip çıkılıp yaratıcı biçimde elde tutulmasında, kültürel yaşamda öncü rolü oynayan iki faaliyet alanına birinci derecede görev düşmektedir. Bu faaliyet alanları *bilim* ve *sanat*tır. Kültür mirasının ideolojik kaygı taşıyarak ele alınmasında, her iki alanın birbirini tamamlayacak bir yöneliş içinde bulunmaları, çalışmalarının toplumsal etkinliğini artıracaktır. Bunu, şöyle de ifade edebilirim: Kültürel mirasın edinilmesinde bilimcilerin sanatçı duyarlılığı içinde olmaları ve sanatçıların da bilimci titizliğiyle araştırma yapıp konuya eğilmeleri beklenir.

Bu konuda, yakın geçmişte özellikle Alman yazarları başarılı bir mücadele örneği vermişlerdir. Naziler, 1933'te Almanya'da iktidarı ele geçirdiklerinde birçok demokrat ve sosyalist Alman yazarı ülkelerini terketmek ve edebiyat faaliyetlerine "sürgün"de devam etmek zorunda kalmışlardır. Bu yazarlar, öncelikle şu üç noktayı gözönünde tutmuşlardır: 1- "Sürgün edebiyatı" (Exilliteratur) ile dünyanın dikkatini, ülkelerindeki faşist barbarlığa çekip bu tehlikeye karşı insanlığı uyarmak. 2- Ülkelerindeki antifaşist direnişe edebiyat alanında malzeme sağlamak ve böylece bu hareketle bağ kurmak. 3- Naziler tarafından Almanya'nın tarihinin tahrif edilişine karşı çıkıp yok edilmek istenen tarih bilincini ayakta tutmak ve kesintiye uğratılan *hümanist geleneğe* sarılarak kültür mirasına sahip çıkmak. Üçüncü amaçlarını gerçekleştirmek için, Alman yazarlarının yararlandığı tür, kendine geçmişi malzeme olarak seçen "tarihsel roman" dı.[6] Mücadelelerini Nazi'lerin iktidarda kaldığı on iki yıl boyunca bıkmadan sürdürmüşlerdir. Geçmişe, kültür mirasına sahip çıkmak, daha çok, geçmişin tahrif edilmek istendiği baskı dönemlerinde özel bir önem va saygınlık kazanır...

(1) Ernst Schumcher in: Mitteilungen der Deutschen Akademic der Künste, 10/1972, H.1, S.8; Bkz. Werner Mittenzwei: Kampf der Richtungen. Leipzig 1978. S. 175. (Bu ve bundan sonraki alıntı, Almanca'dan tarafımdan Türkçeye çevrilmiştir. - S.Ş.)

(2) Bertolt Brecht: Stücke, Berlin und Weimar 1955, Bd. I, S. 15. Bkz. W. Mittenzwei, a.g.y., s. 173.

(3) Bkz. Mittenzwei, a.g.y., s. 180 vd.

(4) Burada düşünülmesi gereken bir örnek, Brecht'in "Galile'nin Yaşamı" adlı oyunudur. Yazarın bu yapıtıyla, kültür mirasını nasıl işlediği, eleştiriden geçirerek günün koşullarına yaratıcı bir güçle uyguladığı ve böylece tüm insanlığın hizmetine sunduğu incelemeye değer bir konudur.

(5) Bu durum, özellikle emperyalizmin sömürü alanındaki uluslar için geçerlidir.

(6) Thomas ve Heinrich Mann, Bertolt Brecht gibi yazarlar, böyle bir eğilim içinde, aynı zamanda edebiyatın diğer sanat dalları arasında daha belirgin olan mücadele gücünü ispatlamışlardır.

TARİHSEL MİRASIMIZ ve ŞEHİRCİLİĞİMİZ

SERVER TANİLLİ

Büyük bir tarihsel mirasa sahibiz. Üzerinde yaşadığımız topraklar kaç uygarlığın doğuşuna tanık olmuş. Hitit, Yunan, Roma, Bizans, Selçuk, Osmanlı... Böylesine görkemli bir birikimin üstünde yaşıyoruz. Çağdaş dünyada yaratacağımız yeni kültür bireşimi, bütün kaynaklardan gelen renkleri de taşıyacak.

Öyle ama niçin bu gerileyiş?

"Batı, Batı" der dururuz gerçi. Ama bugün de bilmediğimiz nice yanları vardır Batı'nın.

Örnek mi istiyorsunuz?

Alın şehirciliğini.

20. yüzyılda, büyük fetihler yapmıştır şehircilik orada.

En büyük fethi de şu belki: Kentler, bir "bütün"dür; tarihiyle, doğasıyla bir bütün. Onları, bu bütünleri içinde ele alıp korumalı. Tarihsel değerler de bir bütünü oluşturur. Tek tek eserler ya da anıtlar yerine, "tüm tarihsel çevre" korunup, gözetilmeli.

Doğasıyla beraber gene.

Tarihe de doğaya da ne denli saygı gösterdiğimizi tanıtlamak için başta İstanbul'a bakmak yeter. Bu tarih ve kültür merkezini, doğasıyla beraber mahvettik. Ne Haliç, ne Çamlıca, ne Moda ve ne Yeşilköy var artık. Ve ne Küçüksu, ne Göksu... Boğaziçi'nin yıkımı henüz tamamlanmadı gerçi. Ama uzun sürmez o da. İstanbul'u, Yahya Kemal' in şiirlerinden okuyup aranacağımız günler çok da uzağımızda değil.

Yalnız İstanbul mu yitirdiğimiz?

Ya güzel İzmir? Ya yeşil Bursa? Ankara, Konya?

Hüzünlenmeden bakamadığımız nice kentlerimiz var daha. Ve nice kasabalarımız...

Bütün bu yıkım, bütün bu çözülme, son otuz yıl içinde olup bitti. 1950'lerle başladı, 1960'larla hızlandı, 1970'lerle de doruğuna ulaştı.

Neydi başlayan?

Yağma.

Kimin yağması? Kapitalizmin.

Daha önce de yok muydu kapitalizm Türkiye'de? Vardı kuşkusuz. Ama iktidardaki sivil-asker, bürokrat kadrolar, geçmişten süzülüp gelen bir zevki, bir inceliği de sürdürüyorlardı herşeye karşın. Ve herşeyden önce, şehircilikte plana, programa inanıyorlardı. Ankara'nın kuruluş yıllarında, büyük Alman şehircisi Yansen'in çağırılmış olmasının bir anlamı olsa gerek. Nitekim aynı kadrolar, ekonomide de planlamaya gideceklerdir bir süre sonra. Hem de Sovyetler'den uzman getirterek. İstanbul da yıllarca büyük Fransız şehircisi Prost'a emanet edildi.

Karşılaştırın şimdi Yansen'in Ankara'sı ile Prost'un İstanbul'unu bugünkü Ankara, bugünkü İstanbul' la, şehircilikte plancılığın değerini o zaman anlarsınız.

1950 ile yitirdiğimiz, başta bu plancılığımız olmuştur. İktisadi ve sosyal açıdan bir planlamaya kavuşabilmek için 1960'a kadar bekledik, durduk. Şehirciliğimiz hâlâ, hâlâ plansızdır.

1950'lerde Türkiye'nin insanı ve doğası, dizginsiz kâr ve vurguna, giderek hayasız bir yağmanın önüne atılmıştır. Batı'da, kapitalist toplumların da vardığı aşamadan habersiz, çarpık, zevksiz, renksiz, görgüsüz, utanç verici bir sınıf, insanımızı da doğamızı da kanırta kanırta sömürdü durdu.

Ve bugün de sömürüyor.

Arabesk dinleyerek, lahmacun yiyerek...

Tarihsel mirasa sahip çıkmak, kuşkusuz çok yönlü bir sorun. Ama şehirciliğimiz de tuttuğumuz ve tutacağımız yolla yakından ilişkili. Kentlerimiz için eğer çağdaş ve akılcı bir yol ve yöntem bulmazsak, bütün tarihsel mirasımız mahvolup gidecek.

Doğamızı da beraberinde götürerek.

Bütün bu olup bitenlerde, şu ya da bu kişinin, filan mühendisin, falan mimarın sorumsuzluğunun, yani teker teker insanlarımızın eksikliklerinin, zaaflarının payı var elbette. Nasıl gözardı edebiliriz.

Ama herşeyden önce sistemi görelim.

O yüzdendir çilemiz, çektiğimiz acılar, dertler...

Türkiye'de tarihsel mirasa sahip çıkmak, kentlerini, kasabalarını tarihi ve doğasıyla sömürülmekten kurtarmak mı istiyorsunuz?

Ne güzel!

Ama, insanın insanı sömürmesine son veriniz önce. Ya da onunla beraber sürsün kavganız!

Bir imza gününden izlenimler

KORAY DÜZGÖREN

Tarih 7 Nisan 1978. Akşam saatleri. Gece muhabiri, nöbetçi emniyet müdüründen aldığı bilgiyi bir tek cümlede özetledi: "Doçent Server Tanilli'yi vurmuşlar, durumu ağır."

Olayların içinde olmak, bir haberi herkesten önce duymak, yakın çevremizden biri, hatta bir dostumuz öldürülse bile buna önce haber gözüyle bakmak, arkasından da bu haberin ne kadar çok okuyucuya ve en iyi biçimde nasıl sunulacağını düşünmek, heyecan duyduğumuz halde heyecanlanmamak. Kolay yapılacak şeyler değil bunlar kuşkusuz. Dostum Ümit Kaftancıoğlu'nun bir bahar sabahı öldürüldüğünü duyduğum zaman, onunla en son yaptığımız konuşmayı anımsamıştım. Daha sonra da birşey düşünemez olmuş, olayların akışına bırakmıştım kendimi. "Cenazesi için iyi bir tören yapılabilecek mi acaba" sorusu takılmıştı kafama, sanki çok önemliymiş gibi.

Server Hocanın vuruluş haberini duyunca ilk kez hiçbirşey düşünemedim. Arkasından Hocanın bir süre önce Devlet Güvenlik Mahkemesi'nde yaptığı tarihi savunma geldi aklıma. Ve bu savunma ile hocanın vuruluşu arasında bağ aradım bir süre. Ama daha sonra olayın ayrıntılarını öğrenmek ve haberi doğru bir biçimde çıkartmak çabası egemen olunca bütün bunları unutuverdim. Ertesi gün çıkan gazetenin manşeti şöyleydi: "Doçent Tanilli vuruldu", "İki kişinin silahlı saldırısına uğrayan ve arkadan vurulan Server Tanilli'nin durumu ağır."

Tarih 2 Mayıs 1981. Öğlen saatleri. İstanbul'da Akademi Kitabevi'nin içi ve önü ellerinde kitaplar bulunan insanlarla dolu. İçerde, tekerlekli sandalyesine oturmuş bir bilim adamı kendisine uzatılan kitapları imzalıyor. Kitabın adı: "Uygarlık Tarihi". Ve belki de Server Tanilli yazdığı bu kitap nedeniyle yaşamının bundan sonraki bölümünü tekerlekli sandalyesinde geçirecek.

"... Bu kitap, yaşadığımız çağı, bütün boyutları ve tüm gerçekliği ile sergileme çabasında. Konunun içinde biz de varız. Yıllar yılı 'Çağdaş uygarlık düzeyi' ne ulaşmanın kavgasını veren bir toplumun insanları olarak, çağımızı iyi tanımak, iyi bilmek zorundayız. Yoksa, tarih acımasızca öğretir. Ve unutmayalım, çağımız, en insafsızıdır çağların."

Öğrenciler, emekli memurlar, ev kadınları, her kesimden, her yaştan yüzlerce insan. Server Hoca kitabını imzalarken hepsiyle konuşuyor. Birçoğunu tanıyor. Birçoğu da onu. Bir gence soruyor: "Öğrencim misiniz?" diye. Aldığı yanıt hepimizi duygulandırıyor. "Kayıtlı öğrenciniz değilim ama vatandaş olarak öğrencinizim..." Kimyager olan okuruyla söyleşisini sürdürüyor: "Bu alanlarda bazen simyacılar da vardır. Marks da bunlarla, devrim simyacılarıyla alay eder. Bakın altına çevirmeye çalışırlar onlar."

Server Tanilli, kendisini tekerlekli sandalyeye bağımlı hale getiren saldırıdan üç yıl sonra ilk kez okurlarının, öğrencilerinin ve halkının karşısında kitaplarını imzalıyor. Küçük kitabevi, şimdiye dek böylesine anlamlı, böylesine duygulandırıcı ve insanı böylesi yüreklendiren bir imza gününe tanık olmuş değil. İlgi, yalnızca tekerlekli sandalyesinde oturan bilim adamına değil. İlgi, kitlelerin bir davaya, bir mirasa sahip çıkma kararlılığının bir göstergesi.

Server Hocayla okurları arasındaki ilişki yalnızca kitap alışverişi değil, duygu, yürek ve inanç alışverişi. Hocanın okurlarıyla sürdürdüğü diyalog umutsuzluk ve karamsarlık duyanları utandıracak denli anlamlı.

28 yıl öğretmenlik yapmış bir bayan emekli, "Yiğitçe direnişinize hayranım, yüreğiniz aslan gibi," deyince, Server Hoca, "Gerçekten yüreğim aslar gibi, fiziksel olarak aslan gibiyim diyemeyeceğim ama iyiyim," diye karşılık veriyor. Bir başka okurun, "Sizi böyle dinamik görmek bizi umutlandırıyor," sözünü ise, "Yalnız değiliz ki," biçiminde tamamlıyor.

Gelenlerin gözleri pırıldıyor. Heyecan, kararlılık ve birliktelik düşüncesi Server Tanilli'nin kişiliğinde simgeleşiyor. Tanilli Hocanın kişiliğinde, genç, yaşlı herkes bir düşünce uyumu içinde. Sanki hoca herkesin aynı frekansta buluşmasını sağlayan bir çekim alanı oluşturuyor. Gözlerden, duyulan heyecandan bunu kolayca anlamak olası.

Bir okuruna takılıyor: "Kitaplarınıza sahip olun. Anatole France'ın bir sözü vardır, kitaplarınızı başkalarına vermeyin, çünkü ben kütüphanemi başkalarından aldığım kitaplarla yaptım."

Bir mimar karı-kocaya ise şunları söylüyor: "İstanbul'u mimarlar değil, çapaçul kapitalizm mahvetti. Kapitalizmin insana saygısı olmadığı gibi doğaya da saygısı yoktur. Kentleri yaşanır hale getirmek bir sistem sorunudur, ama mimarlara da büyük sorumluluk düşmektedir."

Ve günün en ilginç okuru elinde kitabı hocanın karşısına geliyor. Soyadı Ekmekçi olduğu için hocanın dikkatini çekiyor. "Mustafa Ekmekçi ile bir akrabalığın var mı?" diye soruyor. "Yalnızca okur akrabalığı," diye yanıtlıyor genç adam ve arkasından ekliyor: "Sizinle de kan akrabalığım var." Bu söz üzerine hoca daha da ilgileniyor. Genç anlatıyor: "7 Nisan 1978 akşamı Haydarpaşa Numune Hastanesinde nöbetçi asistandım. Sizi ilk kez o gece tanıdım. Size ilk tıbbi yardımı yapan benim ve o gece size kan da verdim. Kan akrabalığımız oradan geliyor..." Server Hoca bu sözlerden çok duygulanıyor, hepimiz duygulanıyoruz. Ama başka okurlar geliyor, sel gibi, bitmez tükenmez bir ilgi çemberi daralıyor. Hoca sıkılıyor ama belli etmiyor. Herkesle ayrı ayrı konuşmak mutlu ediyor onu. Bunun için insanüstü bir çaba harcıyor. Tekerlekli sandalyesinde üç saatten fazla oturmaması gerekirken o gün beş saat kalıyor.

İmza gününe birçok yazar dostu da geliyor bu arada. Can Yücel, Refik Durbaş, Emil Galip Sandalcı, Vedat Türkali, Adalet Ağaoğlu, Oktay Arayıcı, Yaşar Kemal bunlardan birkaçı. Can Yücel bir ara hocanın yanında bana dönüp alçak sesle, "Bu da bizim gazimiz, ona sahip çıkmak zorundayız hepimiz", diyor. Daha sonra, yalnız kaldığımızda Can Yücel' in bu sözünü Tanilli'ye iletiyorum. "Bu aşamada gazi olabilirim, ama bu kavgada, bu davada ben ancak bir erim ve bana düşen görevi yerine getirmeye çalışıyorum" diye yanıtlıyor. Bu sözler, görkemli bir alçakgönüllülüğü ve anıtlaşan bir özveriyi yansıtıyor... İnsanlık ve "uygarlık" kavgasının bu yürekli, umut ve inanç yüklü "Gazi"si daha da büyüyerek selamlanıyor...

Yaşadığı çağı ve toplumu kavrayan bir bilim adamı

CAVİT ERGİNSOY

HALUK TOSUN

Yirminci yüzyılda gerek doğa bilimlerinde ve matematikte, gerekse teknolojide çok büyük gelişmeler oldu. Bunlar, kapitalist ya da sosyalist, ileri bilim ve teknoloji düzeyine erişmiş ülkelerde gerçekleşti. Biz, ülkemizde, bu gelişmelerin yalnızca seyircisi olmadıysak da, etkin öğeleri de olamadık. Yine de doğa bilimleri ve teknolojinin bizim dışımızdaki gelişimine bizim bilim adamlarımızın katkısı olmadı da değil. Özellikle Cumhuriyetten bu yana ülkemiz bilim adamlarının, sayıları çok olmasa da, evrensel bilim ortamında yer aldıkları görülür. Bu bilim adamlarımızın bir kısmı çeşitli nedenlerle Batı'da, bilimsel-teknolojik gelişmenin önemli merkezlerine yerleştiler. Önemli bir bölümü ise hem bu merkezlerle bağlarını sürdürebilecek bilimsel düzeylerini korurken, hem de ülkemizde bir bilimsel araştırma havasının yerleşmesi ve giderek bilim ve teknoloji üretebilmemiz için çalıştılar. Bu ikinci grup bilim adamlarımız daha çok bilimsel araştırma için gerekli öznel öğeleri oluşturdular. Bunu, eğitim yöntemlerine getirdikleri yenilikler, kurdukları laboratuvarlar, yönettikleri tezlerle sağladılar. En çok da üstün bilimsel ve insan kişiliklerinin genç öğrencileri üzerindeki parlak örneğiyle. Bugün ülkemizdeki bilimsel araştırma ortamının yirmi otuz yıl öncekiyle karşılaştırılamaz gelişkinliğinin ardında bu bilim adamlarımızın oluşturduğu birikimin rolü büyüktür. Mustafa İnan, Cahit Arf, Ratip Berker, Feza Gürsey, Erdal İnönü, Cavit Erginsoy, Tarık Özker, Mustafa Parlar gibi isimler ülkemizde doğa bilimi ve teknoloji üretme çabalarıyla ayrılmaz biçimde bağlıdır. Binlerce doğa bilimcisinin, öğretmenin, mühendisin yetişmesinde emeği geçen bu insanları tanımak, aramızda olmayanları hatırlamak, yalnızca değerli bir mirasa sahip çıkmak olmayacak, onların geleneğini sürdürecek bilime sevdalı genç beyinler için itici bir güç de sağlayabilecektir.

Bu yazıda ondört yıl önce yitirdiğimiz, adı çok dar bir çevrenin dışında bütünüyle unutulmuş olan bir bilim adamımızı, 1967 yılı Türkiye Bilimsel ve Teknik Araştırma Kurumu (TÜBİTAK)'nun bilim ödülleri sahibi Prof. Dr. Cavit Erginsoy'u, yerimizin olanak verdiği ölçüde tanıtacağız. Cavit Erginsoy'u onu hiç tanımamış birisinin anlatması zor. Ama onu eksikleri olan bir yazıyla da olsa unutmamak daha doğru olur sanıyorum.

Cavit Erginsoy üstün bilim adamı kişiliği ve derin yurtseverliği yanında, dünyasını, insanlığın yüzyıllar boyu işleye işleye bugüne getirdiği evrensel kültüre, sanata, özellikle de edebiyata olan ilgisiyle, çeşitli toplumsal yapılara ve yaşam biçimlerine olan merakıyla, çoğu bilim adamlarında görülen ve hatta öyle olması da gerekir diye benimsenen bir darlığın, sığlığın ötesinde kurmuş, zenginleştirmiş aydın bir insan. 1950'lerin başında Ankara'da kurulan Helikon Derneği'nde, kendine özgü sesiyle şiirler, oyunlar okuyan, şarkılar söyleyen, edebiyat ve müzik eleştirileri yapan Cavit Erginsoy'u çok az kişi, 11 Kasım 1967'de bilim ödülü aldığı toplantıdaki şu konuşmayı yapacak geleceğin parlak bilim adamı olarak tanıyor.

"Temel bilim ve araştırmanın memleketimiz için bir lüks olduğu doğru değildir. Endüstrileşmek yoluyla gelişmeye karar vermiş isek, bunun dayandığı teknik bilgiyi ilelebet dışarıdan "anahtar teslimi". alabileceğimizi sanmamalıyız. Teknolojinin bir ülkenin kendi bünyesinde yerleşmesi, o topluma mal ol-

ması ne ile mümkündür? Bunu bilim ve araştırma ortamını yaratmadan başarmış bir ülke tanıyor musunuz?

Çok geriye veya çok uzağa gitmeye lüzum yok: 50 yıldaki teknolojik gelişmesi bütün dünyayı hayrete düşüren Sovyetler Birliği'nde, 1918 Nisan'ında yani ihtilalden beş ay sonra, Lenin, bilimsel ve teknik çalışmalar için bir plan taslağını kaleme alıyordu. Bu bir politik renk veya ideolojik doktrin icabı değildi. İlmin bir burjuva safsatası olduğu pekala o zaman da iddia edilebilirdi. Bu sadece ekonomik gelişmenin ve üretimin, bilimle, araştırmayla gayet sıkı bağlarını çok iyi anlayan bir liderin davranışıdır.

Ülkemizde endüstri ve teknolojinin geleneği çok kısadır. Bilimin geleneği ise, daha yeni oluşum halindedir. Onun içindir ki bugün: "Fakir bir millete bilim adamı lazım mıdır?"; onun içindir ki bugün: "Bilimsel araştırmaya az gelişmiş memleketler niçin yatırım yapsın? Bunu başkaları, bizden çok daha iyi yapmıyor mu?" gibi sorular tartışılabiliyor. Bu soruların tartışılması, belki bugün tabii ve gereklidir. Fakat bu ilkel soruları artık cevaplandırıp, bunların ötesine geçmemiz zamanı gelmiştir. Önümüzde iki şık var:

— Yarının, her nasılsa çıkacak tek tük Türk Bilim Adamını, aynı soruları tartışmaya mahkum etmek,

— Yahut da, çocukluktan beri gördüğü destek ve teşvikle tabii zekaları ve kabiliyetleri değerlenen Türk gençlerinin, toplumlarına hizmet eden umutlu ve inançlı insanların gönül rahatlığıyla yarının üniversitelerinde, araştırma merkezlerinde, laboratuvar ve -evet fabrikalarında- çalışmaları için gerekli ortamı bugünden hazırlamak.

Bu iş bir yılın, beş yılın, on yılın işi değildir. Fakat, yarına inanıyorsak, Türk toplumunu bugünkü zorunlukların ötesinde görebiliyorsak, daha dün aziz hatırasını andığımız ve "Hayatta en hakiki mürşit ilimdir, fendir; ilim ve fennin dışında bir mürşit aramak gaflettir, cehalettir, dalâlettir" diyen Büyük Adamın sezisini hakikaten değerlendirebiliyorsak bu ikinci şıkkı seçmeye mecburuz."

Yukarıdaki satırlar Cavit Erginsoy'un yaşadığımız çağın ne denli derinden bilincinde olduğunu ve ülkemizin özellikleriyle evrensel toplumsal deneyim arasındaki bağların önemini cesur bir ifadenin örgüsü içinde nasıl kavramış bulunduğunu gösteriyor.

Cavit Erginsoy 20 Mayıs 1924'te doğdu. Bilim ödülü alışının üzerinden daha bir ay bile geçmeden 6 Aralık 1967'de ani bir kalp kriziyle yaşama veda etti. Yaşadığı süreye, 43 yıla, çok şey sığdırdı. Mühendis, bilim idarecisi, kültür adamı ve fizikçi olan yanlarıyla hem toplumuna, hem de insanlığa hizmet etti. Yaşamı bir yandan ABD ve Avrupa'nın önemli bilim ve araştırma merkezlerinde yaptığı çalışmalar ve uluslararası bilimsel toplantılarda yöneticilikle, öte yandan ülkesinin gereksinim duyduğu öğretim ve araştırma kurumlarının kuruluşlarını gerçekleştirme ve çeşitli teknik projelerin yürütücülüğüyle dopdolu geçti. Kuramsal fizik asıl merakı olduğu halde, yıllarca Sarıyar Barajı projesinde, Etibank'da, Atom Enerjisi Komisyonu'nda çalışması, İTÜ ve ODTÜ'de dersler vermesi ülkesinin bilim ve teknoloji alanındaki gerçeklerini yakından tanımasını sağlamıştı. Bu tanışıklık onu ülkemizin teknolojik sorunlarının çözümü üzerinde hem bir bilim adamı hem de teknik bir uzman olarak çalışmaya yöneltiyordu. Mühendislik ve bilim adamlığı arasında gidiş-gelişlerle edindiği deneyim ile Cavit Erginsoy temel bilim, uygulamalı bilim ve teknoloji arasındaki ilişkileri çok iyi bilen bir uzman olmuştu.

Orta ve lise öğrenimini Galatasaray Lisesi'nde bitirdikten sonra, İngiltere'de, Londra Üniversitesi'nden elektrik mühendisliği diplomasını alan Cavit Erginsoy daha sonra fizikte doktora yaptı. Bugün endüstrinin hemen her dalında devrimci bir patlama sonunda yerleşen transistörler ve tümleşik devrelerin temelini oluşturan yarı iletkenler üzerine hem kuramsal hem de deneysel yanları olan doktora çalışmasında üstün bir başarı gösterdi. Kuvantum Mekaniği gibi çetin bir fizik kuramını kendi kendine öğreniyor, öğrendikleriyle yepyeni sonuçlara ulaşan bir fizik araştırması yapıyor ve klasik Katı Hal Fiziği Kitaplarına kendi adıyla anılan formülle giriyordu.

Türkiye'ye döndükten sonra Cavit Hoca ülkemizin enerji sorunuyla ilgilenmeye başladı. Nükleer enerji, 2. Dünya savaşından sonra tüm dünyada büyük bir ilgi çekiyordu. Cavit Erginsoy reaktör fiziğine merak sardı. Çekmece Nükleer Araştırma Merkezi'nin kuruluşunda çalıştı. Bu arada Etibank'ın Atom Enerjisi Etüd Dairesi başkanıydı. Erginsoy'un reaktörler konusundaki çalışmaları Uluslararası Barış için Atom Kongresi'nde sunduğu rezonans entegrallerine ilişkin hesapları içeren makaleleriyle uluslararası bilim ortamında da yankılanıyordu.

1962'de Cavit Erginsoy mühendislik çalışmalarına ara vererek ABD'de Brookhaven Ulusal Araştırma Laboratuvarı'na gitti. Burada kristallerde nötron ya da X-ışınları bombardımanından oluşan ışıma hasarı üzerinde araştırmalar yaparak, ünlü fizikçilerle birlikte önemli bilimsel yayınlar yaptı.

1963-1964 yıllarında ABD ve İngiltere'de yeni ortaya çıkarılan bir fizik olayının tam açıklanmasını veren en sağlam kuramın oluşturulması yarışında Cavit Hoca dünyada ipi ilk göğüsleyen bilim adamı olarak bu kez adını Kristal Fiziği kitaplarına yazdırıyordu. Bu olay Kristallerde Kanallaşma adıyla bilinir. Bu buluşu, Cavit Erginsoy'u dünya çapında üne kavuşturdu. Çeşitli Avrupa ve Asya ülkelerinden bu konudaki bilimsel toplantıları yönetmek ve çalışmalarını anlatmak için davetler alıyordu. Cavit Hoca uluslararası bilim çevrelerinin aranılan kişisiydi artık. Ama onun gönlünde yatan Anadolu toprağıydı. TÜBİTAK'dı. ODTÜ idi. Çekmece'ydi. Öğrencileriydi. Ne İngiltere'nin döneminin en önemli Katı Hal fizikçisi Sir Neville Mott'un Doktora Tez jürisine girmek için Cambridge'den kalkıp Londra'ya gelmesi ve söylediği övücü sözler, ne Nobel ödüllü fizikçi I. I. Rabi'nin tanıdığı en yetenekli ve yetkin bilim idarecisi diye Cavit Erginsoy'u göstermesi, onda bir büyüklük havası yaratmıyordu. Aklında ve gönlünde ülkesi vardı. 1967 yılı başında ODTÜ'ye geldiği gün "insan burda ister istemez heyecanlanıyor. Bu geniş ufuk, bu binalar... Burayı istersek, en üstün bir bilim merkezi haline getirebiliriz, ne duruyoruz?" diyordu. Durmayacaktı Cavit Hoca. Çok şey yapacaktı. Öğrencilerine öğle yemeğinde "sizleri temel bilime heveslendirmek için, ne lazımsa söyleyin bana, onu yapacağım" dediği günün akşamında yaşamı noktalandı. Yaptıklarından belki de daha çoğunu yapacakken ölüme yenildi.

Cavit Erginsoy'u lise yıllarından itibaren tanıyan ve en yakın arka- itibaren tanıyan ve en yakın arkadaşlarından birisi olan ünlü fizikçimiz Feza Gürsey, TÜBİTAK'ın aylık dergisi Bilim ve Teknik'in Ocak 1969 tarihli, 15. sayısında çıkan yazısında, Cavit Hoca'nın kişiliğindeki renkliliği ve kendi ulusal kültürü ile insanlığın evrensel kültür mirası arasındaki bütünlüğü kavrayan yanını bakınız nasıl dile getiriyor:

"... Böyle bir teknik idarecilik ve bilim diplomatlığı hayatı Cavit'in zaten geniş olan kültürüne hudutsuz gelişme imkanları verdi. ... Viyana devresinde İngilizce, Fransızca ve Almancaya tam hakimiyet kurmuş, hem Türk edebiyatına hem de dünya edebiyatına derinliğine nüfuz etmişti. Çok seyahat ettiği bu devrede dünya toplumlarının düzenleri ve sanatları hakkında bilgi edinmişti. Cavit Erginsoy'u bu senelerde tanıyan birçok insan onun mühendis, bilim adamı olduğunu unutuyorlar, karşılarında 20. asrın ideal bir kültür sembolünü görüyorlardı.

Cavit'in şahsiyeti, işi ve dikili taşı bir araya getirilirse kısa fakat dolu ömrünün mükemmel bir yapısı çıkıyor ortaya. Bu yapının ana prensibi olarak insanlığın çeşitli faaliyet alanları arasında köprüler kurmak isteğini görüyorum. Hususi hayatında aile hayatına büyük kıymet veren Cavit, dostları ile, toplum ile aynı derecede ilgilendiği için aile hayatı ile sosyal hayat arasında bir köprü kurmayı bilmişti. Türk toplumu onun geniş manada ailesi idi ve Cavit derin manada vatansever bir insandı. Fakat insanlığa da aynı derecede bağlıydı. Onun hayatı; kültürü, işi ve eserleri bakımından Türklük ile dünya vatandaşlığı arasında bir köprü sayılabilir. Esas mesleği bilim ve teknoloji idi. Fakat kişiliğini bu tek taraflı faaliyete sığdıramadı. İngiliz yazarı C.P. Snow'un iki kültür kitabında çizdiği ideali gerçekleştirerek bilim ve teknolojinin rasyonal kültürü ile sanat ve edebiyatın hümanist kültürü arasında pek çok köprüler yarattı. Hatta Amerika'dan ayrılmadan gösterdiği faaliyetlerden biri Fransız yazarı Andre Maurois'yı modern bilimin bir kalesi olan Brookhaven Ulusal Laboratuvarı'nda Bilim ve Sanat ilişkileri hakkında bir konferans serisi vermeye davet etmek olmuştu. Maurois ve Erginsoy'un birbiri arkasından vefat etmeleri bu ilginç projeyi suya düşürdü."Feza Gürsey'in Cavit Hoca üzerine yazdıkları belki de onun üzerine yazılan tek anma, tanıtma ve değerlendirme yazıları. Ben, TÜBİTAK Bilim Ödülünü elinden aldığı zamanın Bilim Kurulu Başkanı Ord. Prof. Dr. Cahit Arf'a Cavit Erginsoy'u sordum. Sayın Arf, Erginsoy'u ilk kez 1950'lerde askerliği sırasında, İstanbul Üniversitesi'nde yapılan fizik seminerlerinde tanımış. Sorduğu can alıcı sorular, konuşmasındaki açık ve berrak anlatım ve çarpıcı dinamizmiyle. Cavit Hoca bu tür seminerlerde sık görülen durgun havayı canlandıran atılımlarıyla hemen herkesi etkilermiş. Cahit Arf Erginsoy'u ikinci kez Çekmece Nükleer Araştırma Merkezi'nin kuruluşu çalışmaları sırasında görmüş. Cavit Erginsoy Atom Enerjisi Komisyonu'nda çalıştığı Viyana'dan yeni dönmüş. Cahit Arf bu dönemi anlatırken, reaktörler konusunda kısa sürede edindiği yetkin uzman kişiliğiyle Erginsoy'a duyduğu hayranlığı dile getirdi. Daha sonra iki değerli bilim adamımız 1967'de ODTÜ'de karşılaşmışlar. TÜBİTAK Bilim Kurulu'ndaki iş arkadaşlıkları da bu döneme rastlamış. Cavit Erginsoy'u ODTÜ Fen ve Edebiyat Fakültesi Dekan Vekilliği sırasında da yakından tanıyan Cahit Arf, ondaki planlı çalışma alışkanlığını, pekçok işi birarada yürütme yeteneğini, sınırsız iyi niyetli ama kararlı insan kişiliğini vurguluyor. Bilim Kurulu başkanlığı süresi dolmak üzereyken kendisinden bu göreve devam etmesi istendiğinde, Cahit Arf üç kişiye danışma ihtiyacı duyuyor. Bunlar Feza Gürsey, Erdal İnönü ve Cavit Erginsoy'dur. Bu konuyu konuşmak için değerli bilim adamlarımız 6 Aralık 1967 günü Erdal İnönü'nün evinde bir akşam yemeğinde bir araya geliyorlar. Cavit Hoca'nın yaşamı, o gece, yemek sırasında ani bir kalp kriziyle son buluyor. Cahit Arf TÜBİTAK Bilim Kurulu'nun kendi önerisiyle, Cavit Erginsoy'un yaşamını romanlaştırma kararı aldığını ama o gün bugündür bunu gerçekleştirmenin mümkün olmadığını söylüyor.

Cavit Erginsoy'un son derece renkli sanatçı ve insan kişiliğini, Feza Gürsey'in yazdıklarının ötesinde bir kez de onu İngiltere yıllarından tanıyan ve kurucusu olduğu Helikon Derneği'nde bir arada bulundukları yakın arkadaşı Bülent Ecevit'ten anlatmasını rica ettim. Sayın Ecevit, Erginsoy'un Helikon Derneği'nin aktif üyelerinden birisi olduğunu söyledi. Onun edebiyat,müzik ve resim alanında çok zevkli bir sanat otoritesi olduğunu vurguladı. 1951-52 yıllarında Ankara'da kurulan Helikon Derneği kapandıktan sonra kendi adıyla anılan orkestrası, resim kursları, çok sesli müzik çalışmaları şiir ve edebiyat tartışmalarıyla çağdaş sanat akımlarını ülkemizde tanıtmak çabasını sürdüren, dar olanaklarla da olsa zengin bir kültür etkinliği yaratan bir kuruluştu. Bülent Ecevit, Erginsoy'un uluslararası bilim çevrelerindeki yetkin kişiliğini bilen bir insan olarak onun aynı zamanda sanatta da böylesine derin bir bilgiye ve zevke sahip olmasını hayranlıkla karşıladığını söylüyor. Cavit Hoca'nın sayın eşi Ülker Erginsoy'un 'maddenin sanatta kullanımı' konulu bir doktora tezi yapan sanatçı bir kişi olduğunu da Bülent Ecevit'ten öğreniyoruz. Ecevit, Cavit Hoca'nın politika ve toplum sorunlarına olan derin ilgisi ve bilgisiyle de çağının gerçeklikleri kavramış kişiliğine dikkat çekiyor. Bilim idareciliği yıllarında birçok Asya-Avrupa ülkesini gezmesi çeşitli ekonomik-toplumsal yapılar üzerinde düşünmesini sağlıyor Cavit Erginsoy'un.

Bu yazıyı bitirirken sözü sayın Bülent Ecevit'e bırakıyorum:

"Cavit Erginsoy kendi uzmanlık dalında bütün dünyaya üstün yeteneğini kabul ettiren bir bilim adamı olduğu kadar, çok yönlü, aydın kişiliğiyle de insanı etkilerdi. Gerek edebiyat, gerek musiki ve resim alanında insanı şaşırtacak kadar geniş bilgisi ve çok incelmiş bir zevki vardı. Ayrıca sosyal ve siyasal gelişmeleri yakından izler ve çağdaş bir yaklaşımla, objektif biçimde değerlendirirdi. Bir insanın bütün zamanını ve düşünsel ilgisini alabilecek bir alanda böylesine uzmanlaşan bir kimsenin fildişi kulesine kapanmış bir bilim adamı olması ve kendi uzmanlık dalı dışındaki bilgi ve ilgisinin dar veya yüzeysel olması beklenebilir. Oysa Cavit Erginsoy, tam tersine, bir rönesans çağı aydını gibi bilimde olduğu kadar hümanist kültürde de, sanatta da herşeyi derinliğine kavrayabilen bir insandı. Tabii, Cavit Erginsoy'un bilim alanındaki çalışmalarını ben değerlendiremem. Fakat içimde şu inanç var ki, Cavit Erginsoy'un bilim alanında gösterdiği yaratıcılık belki geniş ölçüde sanat ve edebiyata ilgisinden de kaynaklanmaktaydı. Bütün bunların dışında Cavit Erginsoy çık iyi yürekli, uygar ve tutarlı bir insandı."

Orhan Kemal'in 1951 Öyküleri

KEMAL SÜLKER

ÇAĞDAŞ öykü ve roman dallarında olduğu kadar, piyes ve senaryo alanında da yapıtlarıyla ününü pekiştiren Orhan Kemal'in öyküleri ilk 1940 yılında gazete ve dergilerinde yer aldı. Birgün Nazım "Bu çocuğun paraya gereksinimi var, buna yazı ücreti de sağlamaya bak" demişti. Biliyordum ki, arkadaşların yayımladıkları yazın dergileri yazı ücreti ödemeyecek kadar küçük sermaye ile çıkarılıyordu. Arkadaşlar üstelik dergilerin her işiyle geceli gündüzlü uğraştıkları halde para almak bir yana, cep harçlıklarını da dergileri için harcıyorlardı. Böyle iken Orhan Kemal'e öyküleri için para ödemeleri olanak dışıydı.

Gazetelerde tanınmamış bir yazarın öyküsünü yayınlatmak da çok güçtü ve hele hapisteki bir yazara para ödemelerini önermek, öyküyü yayınlatmamak sonucunu verebilirdi. Bu yüzden benim Kemal adıma bir Orhan ekleyerek öykülere geçici bir sahiplik yapıp çalışmakta olduğum İkdam gazetesinde veya Son Telgraf'ta yayınlayarak yazı ücretini bordroya imza atarak alıp Bursa'ya göndermek veya götürmek olasıydı. İşte bu düşüncenin ürünü olarak Mehmet Raşid Öğütçü'nün yazın dünyasındaki adı giderek Orhan Kemal oluverdi. İkdam gazetesinde yayınlanan Güllü öyküsüyle başlayan Orhan Kemal dönemi, aynı gazetede Asma Çubuğu ve Babalık'la sürerken bendeki başka öykülerini Yürüyüş'e Orhan Kemal adını koyarak verince Ömer Faruk Toprak, Orhan Raşit'i niçin Orhan Kemal yaptığımı sormuş, nedenini anlatmıştım. Ama rahmetli arkadaşımız bunu unutarak sonradan Raşit'e bu adı Yürüyüş'çülerin koyduğunu yanlış olarak yazıvermişti. Ve Orhan Kemal ilk yazı ücretini İkdam'dan kazandıktan, bu adı kendisi de Nazım da beğendikten sonra artık Orhan Kemal 1949'da Baba Evi romanına, Ekmek Kavgası öykü kitabına imzasını atmanın unutulmaz sevincini tattı. 1950'de Avare Yıllar romandaki gelişimini sağladığı halde, 1950'de başka bir takma adla öyküler yazmak zorunda kaldı. Bu ad Rüstü Ceyhan'dı.

Mehmet Raşit Öğütçü 1914'te Ceyhan'da doğmuştu. Bu açıdan "Ceyhan" ona soyadı olabilirdi. Birçok yazar doğumyerini soyadı olarak almıştı, bunda bir güçlük yoktu. Kitaplarıyla da yazarlıktaki "rüştünü" saptamıştı. Öyle ise yeni bir takma ad olarak Rüştü Ceyhan'da karar kılınmalıydı ve öyle oldu. Nitekim Orhan Kemal'in en önemli yapıtlarından "Bereketli Topraklar Üzerinde", ilk kez İşçi Hakkı adlı "haftalık siyasi müstakil gazete"de (çıkışı: 5 Temmuz 1951) şu başlık ve şu imzayla yer aldı; (15 Kasım 1951): Büyük Hikaye -Bereketli Topraklar Üzerinde Yaşıyoruz.- Yazan: Rüştü Ceyhan.

Öykünün ilk bölümünün başlığı şöyleydi: Üç Arkadaş İş Bulmak İçin Köyden Yola Koyuldular. Dizi şöyle başladı:

"Orta Anadolu'nun seksen hanelik köylerinden biri olan Çıplak Köyünün bir kısım erkeği, o yıl da çalışmak üzere muhtelif istikametlere dağıldılar."

Bu önemli roman 1954'te kitap halinde yayınlandı, sonra genişletilmiş baskısı 1964'te okurlara sunuldu.

İşçi Hakkı adlı haftalık gazeteyi İkdam-Gece Postası ve Son Telgraf gazetelerinde operatör olarak teknik bölümü yöneten ve dizgide çalışan arkadaşım Mehmet Emin Kantürk'le beraber çıkarıyorduk. Çoğu yazısını ben hazırlıyor, kimine adı-

mı koyuyor, kimisine Cahit Umut, Şimşek, Tarihçi takma adları veriyordum. Orhan Kemal de, bu çalışmalarıma hem katkıda bulunmak, hem de satıştan hakkı olan payı alabilmek için bu girişimimizi Rüştü Ceyhan adıyla desteklemeyi uygun görmüştü. Haftalık gazetemiz ilk yedi sayısı ile geniş bir işçi okuru kazanmıştı. Bu nedenle 8. sayıda baskısını düz makineden rotatif'e çevirmiştik. Rüştü Ceyhan'a öyküsü başına 15 lira, Bereketli Topraklar tefrikasına da (tam sayfa yayınlıyorduk) 25 lira ödüyorduk. 30.000 kadar satan gazetemiz o yıl önemli sayılan kâr bırakıyordu.

Orhan Kemal, İşçi Hakkı'na ilk öykü olarak Harman Sonunda'yı verdi ve 5 Temmuz 1951'de İşçi Hakkı'nın ilk sayısında 3. sayfada yer aldı. Öykü, bir iş kazasını olanca canlılığıyla anlatıyordu. Gecenin birbuçuğunda işe kaldırılan ırgatlardan Pehlivan Ali batoz'da ilk kez çalıştırılacaktı. Çalıştı da. Ama işveren Küçük Ağa, az sürede çok iş alınsın diye:

"Devir, devir, devir!! diye kumanda etti. Elinizi çabuk tutun! Bitmeli bu hafta bu harmanlar!" demişti. Ve Küçük Ağa:

"Ha babam kardaşlarım, diyordu, devirin ha, devirin!"

"Tam bu sırada Ali kavradığı demeti elinden kaçırdı, tekrar almaya kalmadı, ikinci demet aşağıdan geldi, kuvvetle çarptı, muvazenesini bozdu. Arkadan üçüncü, dördüncü, beşinci, altıncı demetler... Pehlivan Ali bir an içinde demetlerin gerisinde görünmez olmuştu ki, korkunç bir çığlık bütün sesleri bir an boğdu ve batoz kuvvetli bir çatırdıyla sarsıldı. Ortalıkta şaşkınlık... Desteciler durdular... Pehlivan Ali'nin tozlu, iri gövdesi öne devrilmiş, patozun ağzına kapanmıştı."

Bu iş kazası sonunda Küçük Ağa, daha cançekişen Pehlivan Ali'yi otomobiline koyup hastaneye götürmeyi reddetmiş ve "Pehlivan Ali' nin üstüne ırgatbaşı'nın iplik çulunu" atmışlardı.

"Fabrikaya Giren Göçmen" başlıklı öykü (19 Temmuz 1951), Yugoslavya'nın Tara Irmağı boyundaki (B...) kasabasından gelen sekiz nüfuslu iki ailenin iki bireyi Muy ile Malik'in yaşamından birkaç dilim veriyordu. İhtiyar Malik'in kızı Nurka iplikhane bankolarında çalışıyordu. Ama endüstri ve toprak işçiliğinin yazgısı egemenliğini sürdürüyordu. Bunun sonucunu, Rüştü Ceyhan öyküde kısa bir bölümde şöyle açıkladı:

"Fabrikaları ve pamuk tarlalarıyla meşhur bir cenup Anadolu şehrine göçüldü. Ne yapılsa nafile... Beceriksiz derebey torunları elleri böğürlerinde kaldılar. O zaman talihlerini denemek sırası kadınlara geldi. O kadınlar ki, dalları yerlere değen meyve bahçelerinin koyu gölgeleri içinde gülüp, türkü söylemek, süslenip salına salına dolaşmaktan başka şeye alışmamış, rahatlıktan semirmiş kadınlardı. Fabrikaların pamuk tozu yüklü, rutubetli havasında şaşılacak bir hızla kuruyup çirkinleşmeye başladılar. Gün geldi, ellerinde mendil, küt küt öksürerek, iki iyilikten birini dilediler.

Daha sonraları kadınlar toprağa verildi, büyük kızlar da annelerinden boşalan yerleri doldurmak üzere fabrikalara... Onlar da annelerinin peşisıra yuvarlanıp gidince sıra en küçüklere geldi. Fabrikaların böyle en sevdiklerini ellerinden insafsızca alıp yutuşu karşısında Muy' la Malik ezildiler. Geceleri kimseye göstermeden sessiz sessiz ağlaştılar."

İşte bu yıkılışı anlatan Rüştü Ceyhan, Malik'in son kızı Nurka' nın 15 yaşında fabrika işçiliğine başlamasını ve sabahın köründe işe giden erkeklerle çocukların ve kızların birer odalı bir konuttan avluya açılan kapılardan çıkan işçilere bakıp şu duasını söylediğini yazarak sona erdirir:

"Oh maşallah, oh maşallah... Allah vi dâo kuvvet" (Oh maşallah, maşallah, Allah kuvvet versin).

Rüştü Ceyhan'ın bir başka işçi öyküsünün adı "Dokumacı İslam" (26 Temmuz 1951): İki işçinin şakalaşmasını ve birisinin, ötekisinin kızkardeşini almak isteyişinin öyküsünü anlatır. Öykü kardeş sevgisinin sıcak havasını veriyordu. Kızkardeşinin peşini bırakmayan öteki işçi çocuklara karşı ağabey olarak görev yapmak isteyen İslâm, Camgöz Sadık'ın sataşmasını önlemek istiyor ve kızkardeşinin işten çıkışını bekliyordu. Bu ortamı gerçekçi bir yaklaşımla Rüştü Ceyhan şöyle yazıyordu:

("Camgöz:

— Ulan, dedi, eninde de sonunda da kızkardeşin benim!

İslam öfkeyle baktı, sövdü. Şu anda tabancası olsaydı Camgöz'ü çekip vurabilirdi.

Camgöz, kendi gibi aylak arkadaşlarıyla yol boyunca çekip gitti. İslam arkalarından nefretle tükürdü ve kızkardeşinin şu sıra çıkmamasını temenni etti. Hırsından her yanı titriyordu. Birdenbire babasını hatırladı. Kaç, kaç sefer söylemişti: "Baba, alalım şu kızı fabrikadan! Bu kızın yüzünden başım belaya girecek... Alalım şunu..." demişti. Lakin babası: "Benim kızım eğer benim kanımı taşıyorsa fena yola sapmaz. Bizim soyumuzda fena çıkmadı. Soy azmaz!"

Halbuki dokumacı İsa da: "Bu devirde anamdan bile şüphelenirim!" demişti; devirler azdı, soy, sop, kan, man hepisi boş!"

Bununla beraber İslam, kötürüm babasına hak vermiyor da değildi. Çünkü kız fabrikadan alınırsa, evin geçim yükü bütün ağırlığıyla kendisinin omuzlarına binecek, kendisinin kazancıyla da ev, imkanı yok geçinemeyecekti.")

Öyküde fabrikadan çıkan kızkardeşine seslenen İslam yanıt almamıştı. Kız, onbeşinde olduğu için ağabeyisinin kendisini küçük bilip beklemesine içerlemişti. İslam da kızkardeşinin yanıt vermeden Hali-

meyle gidişine kızmış, onu saatlerce bekleyişine pişman olmuştu. İçinden şöyle diyordu: "Onu çamura saplanmış görsem bir tekme de benden..." Bu düşüncedeyken Camgöz'ün kızların peşine takılacağını tahmin edince bütün bu duygulardan sıyrılan İslam, elindeki sigarayı atıp hemen kızkardeşinin peşine düşmüştü, şefkat duygularıyla...

Çocuklar nerede doğar? Hep yatakta, hep klinikte, doğumevinde, ya da hastanede doğmazdı ya... Tarlada da doğardı. Rüştü Ceyhan "Tarlada Doğan Çocuk" başlıklı öyküsünde (İşçi Hakkı, 2.8.1951) bir pamuk tarlasında kocası Ferho Üzeyir'in yanında kazma doven Gülizar'ın çocuk doğurmasını canlı bir gözlemle verir. Okuyalım:

"...Geniş omuzlu iri yarı bir kadın olan Gülizar'ın elmacık kemikleri fırlak, yüzü terden ışıl ışıldı; büyük bir sancının ıstırabını belirten derin kırışıklıklar içindeydi.

Kocasına halsizce bakan Gülizar'ın gözleri çukurlarına korkunç bir şekilde gömülmüştü. Elinden sıyrılan kazması yere düştü. Kocaman karnını avuçlarıyla bastırarak çömeldi, sonra, güneşte yer yer çatlamış kırmızı toprağa diz verdi.

Sancı kadını öyle buruyordu ki... Kuru fakat kuvvetli parmaklarını toprağın çatlağına geçirmiş, sıkıyor, iradesinin üstünde bir gayretle kendini tutmaya çalışıyor, gözlerinin önünde karaltılar uçuşuyordu.

Birden:

"– Iıııııh!!" diye inledi.

Gebe kadının sesini, namahreme duyurması çok ayıptı. Ferho Üzeyir Kürtçe müthiş bir küfür savurarak, kadının böğrüne kuvvetli bir tekme attı.

Toprağa yüzükoyun kapaklanan kadın, kocasının bunu ona bırakmayacağını biliyordu.

Sıcak toprağa avuçlarıyla dayanarak ayağa kalkmaya çalıştı.

Sancı birdenbire kesilmişti. Fakat Gülizar biliyordu ki, sancı tekrar, hem de daha kuvvetle gelecekti!

Tarlanın dört yüz metre uzağındaki kesimbaşına doğru seğirtti.

Karısının arkasından homurdanan Ferho Üzeyir ise, Elci'nin yanında dikilmekte olan dokuz yaşındaki yalınayak kızına:

"– Geç ananın yerine!" dedi.

Kız zaten bekliyordu. Sapında anasının terli avuçlarının izini taşıyan, boyu kadar kazmayı yerden aldı, sıraya girdi.

Olağan işlerdendi. Hep beraber türkü söylenerek çapa çapalanmaya devam edildi."

Öykünün asıl özgün ve çarpıcı yanı, Gülizar'ın doğumunu bir hendekte yapması ve iri bir köpeğin çocuğun eşini çekiştirmesiydi. Oğlan çocuk tarlada kara sineklerin ilgisini çekerek ve köpeğin hekimliğiyle yaşamına kavuşmuştu.

Tarım işçiliğinde, tarım ürünlerini toplamada kendine özgü yaşam, kendine özgü sömürü ve aldatmacalar vardır. Orhan Kemal bunları en iyi bildiği için öykücülüğümüze bu alanda seçkin örnekler verdi. "İşbaşı" adını verdiği öyküsü de bunlardan biriydi (İşçi Hakkı, 9.8.1951). Bu öyküsünde şunu vurguluyordu:

"Yirmi iki yaşlarındaki bekçi, harman makinasının yanında gerili cibinliğinin içinde uyumakta olan ırgatbaşı'nı uyandırdı.

"Hıh!" diye sıçrayan ırgatbaşı bir müddet uykulu uykulu bakındıktan sonra, yatağının altından fosforlu saatini aldı, trahomlu gözlerine iyice yaklaştırdı: Saat gece yarısından sonra bir buçuğu gösteriyordu.

Irgatbaşı sesli sesli esnedi, gerindi, bir sigara yaktı, cibinliğinin eteklerini toplayıp üstüne attı. Sivrisinekler derhal etrafını almıştı. Sövdü, eliyle kovaladı, tekrar esnedi, yaşaran gözlerini avuçlarıyla silerek birşeyler mırıldandı.

Kırk beş kişilik bir kadroyla çalışması lazımgelen harman makinesinde otuz beş kişiyi günde yirmi dört saat çalıştırıyor, on kişilik farkı cebine atıyordu ama, o da elinde sopa, ırgatların başında durduğu için günde yirmi saat uykusuzluktan haraboluyor, kolay kolay kendini toplayamıyordu."

Tarlalarda çalışan ırgatların yaşamından bir kesit, ilginç bir olgu bu öyküde canlanırdı. Rüştü Ceyhan'ın gerçekçi anlatımına göre bir başka sömürü de şöyleydi:

"Halo Şamdin bütün mevsim, günde yirmi saat çalıştığı, çifte haftalık aldığı halde, beş kuruşu bulunmaz, hafta sonları hesaplarında çoğu sefer borçlu çıkardı. Bu hesaplarda borçlu çıkmayan işçi yoktu ki... Çünkü ırgatbaşı, yeğeni Karamaça Veysel vasıtasıyla ırgatlara veresiye esrar, afyon sattırır, çay verir, bilhassa kumar oynatırdı. Kumar oynayıp, çay, esrar içmeyen, afyon atmayan ırgata iş vermezdi. Halo Şamdin'i en çok ırgatları kumara oturttuğu için sever, aksi olduğundan dolayı da ondan çekinirdi."

Fabrikalarda yürütülen daha çok üretim, daha çok çalışma ve sessizce yeni iş programlarını uygulama, işçiler arasında olumsuz etki yaparsa ne olur? Bir kısım eski işçilerin işine son verilir, daha çok üretim-daha çok kâr programını mühendise kabul ettirip -örneğin Bedot sistemine geçen- işyerindeki uygulamanın sorumlusu olan mühendis "suçlu" diye tanıtılır. Temele, asıl bu programın gerçekleştirilmesini isteyene toz kondurulmaz. Bu anlayışın doğuşunu Rüştü Ceyhan "Para Günü" adlı öyküsünde dile getirir (İşçi Hakkı, 16.8.1951). İpliğin sık sık kopması yüzünden daha az ürettikleri ve akord çalışan işçiler para günü eskisinden daha az ücret aldıkları için üzülür, hiddetlenirdi, öfkelerinin Mühendise yüklenmesi ise işten bile sayılmaz, yanlış hedef seçilmesi sonucu polisiye olay çıkarılırdı. Ve ellerinde copları yirmi, otuz, belki daha çok polis, başkaldırışı bastırırdı.

Rüştü Ceyhan bu öyküde işçi mümessilinin de, dokuma şefinin de niteliğini birkaç sözle karakterize eder, ustalığını bir kez daha kanıtlar.

İşçiler arasında da, ustalar ve katipler arasında da ikilik yaratmak, onları birbirine düşürmek nerdeyse yazılı olmayan bir işletme yasası. Bunu çok iyi bilen Rüştü Ceyhan "48 No. Mağaza" adlı öyküsünde (23.8.1951) bunu tatlı bir anlatımla ve yerel konuşmalara özen göstererek dile getirir. İşçilerin, alttan alta yakınlarıyla alay etmesi gerçeğini de kısa bir örnekle veren öykücü iki katibin geçimsizliğini şöyle vurgulamıştı:

"Kantarcı Mustafa mağaza kapısı yanındaki sarı toplu kantarın başındaydı. Birbirine geçmiş avurtları, daima çatık, kalın, siyah kaşları, soluk kurşuni kasketi, iri kulaklarıyla ciddi ve öfkeliydi.

Kantara konan her balyayı tartıverdikten sonra:

"— Tamam kaldır!" diye emrediyordu.

İş başdöndürücü bir hal almıştı. Bu başdöndürücü işi mağazının kapısından seyretmekte olan çırçır katibi topal Numan efendiyse "...Allah sabırlar versin... Bir buçuk kağıda yenecek nane değil!" diye düşünüyor, boyuna terliyordu. İşini bir an evvel bitirip şu, seyri bile insanı patlatan sıkıcı yerden sıvışmak niyetiyle, Kantarcı Mustafa'nın yanına sokuldu. İki katibin araları hiç iyi gitmezdi, zaman zaman birbirlerinin gıyabında atar, tutarlar, ille Kantarcı Mustafa "... işi gücü dalga, derdi, Ağayı kafese koymuş, bol maaş, her sene iki ay yayla... Yazının uğursuzu!"

Çırçır katibinin kantara doğru geldiğini görünce, suratı fena halde asıldı. Kara kuru yüzü büsbütün sevimsiz bir hal aldı.

Bu, çırçır katibinin gözünden kaçmamıştı.

"... Hamal isteyeceğimi anladı da ondan karardı! diye aklından geçirdi, tabii isteyeceğim. Hamalları babamın işinde kullanacak değilim ya!"

Elini kantarcının omuzuna koydu, dostça olmasına çalıştığı bir ses ve edayla:

"— Mustafa!" dedi.

Beriki mahsustan aldırmadı. Çırçır katibi bozularak içerledi. Ve bu sefer sahiden amirce:

"— Sana söylüyorum be!" diye gürledi.

Beriki:

"— Kör müsün be! dedi, görüyorsun işte, işimiz var!"

Numan efendi sarardı.

"— Ulan, dedi, bu fiyakayı git de karına yap! Zibidi..."

Ve iki katip artık tam çatışma noktasına gelmişti ve Rüştü Ceyhan, olayı bütün psikolojik öğeleriyle veriyodu.

Fabrikalarda işveren, ya da onun yakını, bazı kişileri bazılarına karşı kullanmak için onlara birer "mavi boncuk" verir. Kimine "hemşerim" diye güvendiğini söyler, kimine 'sen muhacirsin, sakın şeytana uyma, beni gör" der, kimisini de acıdığı birinin(!) yanına güya onu kollamak için yardımcı olarak atar, ama hep sorun işyerinde denetimi elde tutmaktır. Rüştü Ceyhan'ın "Mavi Boncuk" adını verdiği öyküsü bunu işler (İşçi Hakkı, 30.8.1951). Öyküye göre; İşçiler arasında ayrılık tohumları ekilir ve bu, öğle paydosunda bir kısım işçiye etli yemek, bir kısmına yavan ekmek vermekle kendini gösterir. Patoz ırgatlarından bir bölüm de yağ yerine ayranla parlatılmış yarma pilavını yiyenlerden birisinin ağzına taş gelmesi ve nerdeyse dişlerinin kırılacak olması özgün bir öyküye dönüşür Rüştü Ceyhan'da... İşte, "Aylı Bir Gecede" başlıklı öykü, ırgatlar arasındaki geçimsizliği ve "sakala göre tarak vuran" bir işçinin yol açtığı harman yangınını bir iki kalem vuruşu ve konuşma ile çarpıcı bir anlatımla belirtir.

Hamallar arasında, işçiler arasında, ustabaşılar arasında, katipler arasında yaratılan ikilik Rüştü Ceyhan'a hep birbirinden güzel öykülere konu olmuştur. "Hamal Başı" başlıklı olanı da (İşçi Hakkı, 13.9.1951) bunlardan birisidir. Kentteki yerli hamallarla, oraya gelen başka kentin hamalları arasındaki karşıtlığı vurgular. Ve Siverekli hamalların, "yadırgı hamallar" dedikleri başka kentin hamallarının fiyat kırışını nasıl önlediklerini yerel şiveli kısa konuşmalarla anlatır.

Rüştü Ceyhan'ın İşçi Hakkı'nda çıkan iki öyküsü daha var: "Sevinçli Bir Anda" ve "Huriyenin Haftalığı". Birisi bir kentte kardeşinin yurtdışından gelmesiyle beliren duyguları ve açıklanan umutları örer. Sonuncusu da işinden çıkarılan kocanın yerine karısının işe koşulması ve eşinin kocasına bakmasının acılığı anlatılır. Elli lira haftalıkla işe giren kadın on iki buçuk lira alınca...

Orhan Kemal, gerçekten işçi yaşamını hareket halinde edebiyatımıza kazandırmıştır. Çalışkan ve üreten işçilerin yaşamının gizleri, işsizliği, sevgisi, aile yaşantısı, kıskançlığı, birbirlerini sömürüsü ve bir türlü aralarındaki "işçi" bağının önemini kavrayamayışlarını öykülerde sergilerken zaman zaman şiirsel bir dil kullanmayı bilmiştir Raşit.

İşçi Hakkı'na verdiği öykülerini, romanlarının kahramanlarından seçen Orhan Kemal, bazılarını da kitaplarına almamıştır sanırız. Özellikle ilk öykülerinden olan Asma Çubuğu, bir işçi kadının, nikahsız sevgilisinden gebe kalışından sonra çocuğunu düşürmeyi kocakarı öğüdüyle gerçekleştirmesini olağanüstü gerçekçilik ve şiirsel anlatımla gözler önüne sermiştir. Sanırız bunu -nedense- öykü kitaplarına almamıştır.

Yayınlanmış ama kitaplara alınmamış öykülerle çeşitli anketlere ve söyleşi önerisinde yaptığı konuşmalara yer verecek bir yapıt hiç olmazsa, Orhan Kemal 70 yaşına bastığı yıl (1984) okurlara sunulmalıdır, 70 yaş onuruna... İkili konuşmalarda olduğu kadar, anlatımda, kişiyi görüntüsü ve iç dünyasıyla birden veren çizgileriyle ustalığı daha da beliren Orhan Kemal, emeği ile geçinmeye çalışanlara seçtiği sözcüklerle, yaptırdığı konuşmalarla sevgisini, saygısını açıklamayı ve onlar adına umutlarını korumayı bilmiştir.

ZİYA GÖKALP'A NASIL BAKMALI

EMRE KONGAR

Her düşünür, her düşünce sistemi, her ideoloji, belli koşulların ürünüdür. Bir insanı, ya da bir düşünce sistemini doğuran koşulların iki boyutu vardır: Zaman ve mekan. Bir başka deyişle, her büyük devrimci, her büyük düşünür, her önemli din ya da ideoloji, ancak belli zaman ve belli mekan koordinatları çerçevesinde tarihteki yerine oturur, anlam kazanır.

Liderleri, düşünceleri, eylemleri, toplumsal ve tarihsel bağlamları dışında değerlendirmek ve yargılamak, onlara haksızlık etmektir. Bu haksızlık, özellikle kişiler söz konusu olduğu zaman daha da belirgin nitelik kazanır. Çünkü belli bir düşünce, ya da eylem, kendi içinde gelişme çizgisini sürdürebilir. Çağdaşlığını koruyabilir. Fakat, insan ölümlüdür. Öldükten sonra, kendini ve düşüncelerini geliştirmesi, yorumlaması, gerektiğinde düzeltmesi artık olanaksızdır.

MADDE ve DÜŞÜNCE

Düşünce ile madde arasındaki etkileşimin, insanlık tarihi bakımından madde'nin, azgelişmişliğin tarihi bakımından ise düşüncenin öncülüğünde geliştiği açıktır. Bir başka deyişle, tüm insanlık tarihi bakımından, insanlığa en ileri teknoloji ülkeleri öncülük ettiğine göre, bu ülkelerde, teknolojik değişme ve gelişmelerin genellikle ideolojik yönelimleri belirlediği bilinen bir gerçektir. Buna karşılık, geri teknoloji ülkelerinde, ileri teknoloji ülkeleri tarafından geliştirilmiş ve denenmiş ideolojilerin daha etkili olduğu ve geri ülkelerin maddi, yani teknolojik gelişmeyi, ideolojik değişmeden beklediği de çağımızın gözlenen gerçeklerinden biridir.

Madde ile düşünce arasındaki etkileşim, genellikle teknolojinin belirleyicilik şemsiyesi altında sürdüğüne göre, belli teknolojik dönemleri yaşamamış insanların, ne denli büyük ve dahi olurlarsa olsunlar, ileriyi tam bir berraklık ile görebilmeleri çok zordur. İşte, ölümlülük, insanı burada da kapanına alır. Tek bir kişiye bağlı olan üreticilik, o insanın yaşam dönemi ile sınırlanır. Ondan sonra gelişen artık, düşünce ya da eylem "sistemidir". Burada örgüt, toplu çalışma, kuram-uygulama bütünlüğü, sürekli deneyim birikimi gibi öğeler işin içine girer.

Bir düşünürün, bir liderin, bir eylemcinin ardından, yıllar, hatta yüzyıllar sonra, nasıl bakılmalıdır?

TARİHSEL KİŞİLERİ DEĞERLENDİRME YÖNTEMİ

Bu konuda hiç duraksamadan, böyle bir bakışın iki ayrı eksen çevresinde oluşturulabileceğini söyleyebiliriz. Birinci eksen, o kişinin kendi döneminde yaptıkları, söyledikleri, başardıkları, içinde yetiştiği koşullardır. Bir başka deyişle, birinci eksen, "nesnel saptama" eksenidir. İkinci eksen ise, günümüze ya da geleceğe ilişkin olarak o kişinin düşünce ve eyleminden belli ilkeler ve ipuçları çıkarmak arzusu üzerinde oluşur.

Hiç kuşkusuz, bu iki ayrı eksen birbirini önemli ölçüde etkiler. Örneğin, bir insanın, kendi yaşam süresinde neleri yaptığı, günümüze aktarılmak istenen ilkelerini ve yorumunu etkiler. Ya da günümüz için bizlerin sahip olduğu çözüm önerileri, lider saydığımız kişinin eylemine dönüp bakarken, belki tarihsel gerçeği biraz da "istediğimiz gibi" görmemize ya da yorumlamamıza yol açabilir.

Aslında Ziya Gökalp bir eylem lideri olmadığı için, yukardaki sorunların bir bölümü, ona bakarken söz konusu olmayabilir. Fakat, Gökalp, günümüz Türkiye'sinde farklı düşünce sistemlerinin ve değişik siyasal grupların benimsemiş olduğu bir düşünür olarak ilginç bir yere sahiptir. Üzerinde en çok tartışılan Türk düşünürlerinden biridir Gökalp: Kimi zaman "Türk milliyetçiliğinin babası" sayılmış, kimi zaman "faşizmin kuramcısı" olmakla suçlanmış, kimi zaman "toplumbilimin kurucusu" olarak yüceltilmiştir.

GÖKALP ve MUSTAFA KEMAL

Siyasal olarak da çok etkendir Gökalp. Uzun zaman İttihat ve Terakki'nin "akıl hocalığı" rolünde görülmüştür. Daha sonra, Anadolu eylemine katılmış, Mustafa Kemal' in yanında yer almıştır. Fakat, 1920'li yılların başında ölmüş bulunması onun Mustafa Kemal'in tam bir reform programı karşısında neler yazacağı ve düşüneceği konusunu belirsiz bırakır. Bu konuda hemen şunu söyleyelim ki, Gökalp, siyasal iktidarın gücünü yaşamış bir düşünür olarak, Anadolu eylemine gönül vermiştir. Mustafa Kemal Paşa'nın Halk Fırkası Programı olarak yayımladığı "Dokuz Umde" üzerindeki çalışması, onun, artık yeni

toplumun temellerinin atılmasında gönüllü olarak çalışacağını göstermektedir.

Bilindiği gibi, "Doğru Yol" adlı broşüründe, Ziya Gökalp, Mustafa Kemal Paşa'nın fırka programını, "Hakimiyet-i Milliyye ve Umdelerin Tasnif, Tahlil ve Tefsiri" adı altında "Siyasi umdeler", "dini umde", "idari umdeler", "adli umdeler", "hukuki umdeler", "mali umdeler", "iktisadi umdeler", "nafiaya dair umde", "maarife dair umdeler", "muavenet-i içtimaiyyeye dair umdeler", "siyaset-i içtimaiyyeye dair umde" ve "askeri umdeler" olarak oniki gruba ve otuz sekiz "umdeye" ayırıyor. Böylece, Mustafa Kemal Paşa'nın genel olarak "dokuz umde" adı altında toplayıp, bir program olarak sunduğu ilkeleri, gerçek bir parti programına dönüştürme çabasına giriyor.

GÖKALP'İN POZİTİVİZMİ ve MİLLİYETÇİLİĞİ

Ziya Gökalp, hiç kuşkusuz, Osmanlı-Türk "Aydınlanma döneminin" bir düşünürüdür. Dinsel ve geleneksel bir İmparatorluğun yapısında, "potitivist" düşüncenin öncülüğünü yapmıştır. Hem de "pozitivizmi", uygulanması en zor olan alana, topluma uygulamaya kalkmıştır.

Gökalp, bilimsel yöntem açısından tam bir "deneyselci"dir. Bu özelliği ile, "tümevarımcı" yaklaşımın sürekli bir savunucusu olmuştur. Şimdi bize çok doğal gelen bu yaklaşımın, İslam dogmatizmine bağımlı olarak örgütlenmiş bir toplumda ne ifade ettiğini, Genç Osman'ın başına gelenler, okuyucuya yeterince anımsatır sanırım.

Ziya Gökalp'in milliyetçiliği, o zaman için büyük bir ilericilikti. Düşünün ki, Türk sözcüğü, insanı aşağılamak için kullanılan bir sıfattı ve İmparatorluk dağılıp gitmişti. Yani, hem ortada bir ulus yoktu, hem de ulus öncesi var olan Imparatorluk çökmüştü. Bu durumda, gerek siyasal, gerekse kültürel olarak müthiş bir kimlik bunalımının ortaya çıktığı açıktır.

Mustafa Kemal Atatürk, bir yandan düşmanla savaşırken, öte yandan yeni bir toplumun, yeni kimliğini oluşturmaya çalışıyordu. İşte Gökalp, ona bu çabasında büyük destek vermiştir.

Gökalp'in milliyetçiliği, ayrımcı, dolayısıyla gerici bir milliyetçilik değildi. Tam tersine, birleştirici, bu yüzden de ilerici bir milliyetçilikti. Bunun en önemli nedenlerinden biri, Gökalp'in bu noktaya, "gerici milliyetçilik" idealinden, yani "Turancılık"tan gelmiş olmasıdır. Bir başka deyişle, Türkleri, başka uluslardan ayırıp, üstün görerek, onları ezmeyi amaçlayan ırkçı yaklaşım, Gökalp'in hareket noktası olmuş, fakat sonradan, Mustafa Kemal Atatürk'ün çağdaş milliyetçiliğinden etkilenmiş, "ulusal devlet" kimliğini benimseyerek, merkezi-feodal bir imparatorluktan, bir üst kültür ve üretim düzeyine geçişin kuramsal temellerini atarak, tarihteki ilerici yerini almıştır.

GÖKALP ve İKTİSADİ ÖĞE

Gökalp, yalnız dinsel doğmalara pozitivizmle, İmparatorluğa da ulusalcılıkla karşı çıkmış bir düşünce değildir. Gökalp, Marxcı olmamakla birlikte, toplumun biçimlenmesi açısından ekonomik öğenin önemini de kavramış bir yazardır. Şu sözler Ziya Gökalp'indir: "İktisadi hayatın yükselmesi, yalnız mütehassısların yükselmesi için lazım değildir. Diğer içtimai faaliyetlerin yaşaması da, her birinin zengin bir bütçeye malik olmasına bağlıdır."

"Bir memlekette iktisadi hayat yüksek değilse, ne ilim, ne san'at, ne felsefe, hatta ne ahlak ve din yüksek tecellilerini gösteremez".

Görüldüğü gibi, Gökalp, toplumun yaşamında, ekonomik öğeye, belirleyicilik rolü bile verir gözükmektedir. Marx'a karşı çıktığını bilmesek, kendisini sosyalist bile sanabiliriz.

İşte tam bu noktada, Ziya Gökalp'in niçin sosyalizme ve Marx'a karşı olduğunu anlatmak gerekmekmektedir. Ziya Gökalp tüm sistemini, "milli mefkure" kavramı biçiminde ifadelendirdiği, "ulusal bilinç" üzerine dayar. Gerek yıkılan Osmanlı'dan kurtuluşu, gerekse yeni toplumun temellerini, bu "ulusal bilinç"te görmektedir. Bir başka deyişle, Gökalp'e göre, siyasal ve ekonomik kurtuluşun sihirli anahtarı, tüm kurtuluşu ifadelendiren kavram, "Türk milliyetçiliği"dir. Yine Gökalp, sosyalizmi, "beynelmilel", dolayısı ile "karşı-ulusal" saymaktadır. Gökalp'e göre sosyalizm, bu niteliği ile "...milliyet fikrinin düşmanıdır." Böylece, Gökalp, Osmanlı'dan sonraki dönüşümü, "ulusal bir devlet" aşamasında görmekte, toplumun sosyalist yapıya uygun olmadığını düşünmektedir. (Bu görüşün yakın tarihimizde oynadığı önemli rol düşünülürse, Gökalp'i ne denli çağ dışı sayabiliriz bilmem.)

GÖKALP'İN ROLÜ ve YERİ

İnsanları değerlendirirken, nelere karşı olduğu ve ne yanlışlar yaptığı gibi olumsuz yanlarıyla da, neler başardığı, hangi dönüşümlere kaynaklık ettiği gibi olumlu yanlarıyla da ele alabiliriz. Bilimsel ve nesnel tutum bir insanın bu iki yönünü de gözlemeyi ve göstermeyi gerektirir. Fakat ulusal kültürümüzün temelleri de insanların, bu kültüre yaptığı olumlu katkıların saptanması ve benimsenmesi yoluyla pekiştirilir.

Son olarak, Ziya Gökalp'in, gerçeği, deneylerde arayan kimliği ile, sürekli geliştiğini söylemeliyiz. İttihatçıların uzlaşıcı politikası onu da "Müslümanlık - Türkçülük - Batılılık" arasında uzlaşmaya götürmüştür. Daha sonra, Gazi Mustafa Kemal'in köktenciliği ve gerçekçiliği, önünde ilerici anlamda ulusculuk ve batı uygarlığı konusunda, yeni ufuklar açmıştır.

Mistik ve yoz bir niteliğe dönüşmüş olan dinsel-gelenekçi toplumun çöküş döneminde, tümevarımcı, deneyci pozitivist düşüncenin savunulması azımsanacak bir görev değildir. Hele, merkezi-feodal bir İmparatorluktan, bir üst üretim düzeyini belirten kapitalist toplum yapısına geçerken bu yapının ideolojisi olan "ulusçuluğu" işlevsel olarak kullanmış olması ve ekonomik öğeye gerçekçi bir biçimde, yeterli ağırlığı vermiş bulunması, O'nu, kültürümüzün temel taşlarından biri yapmıştır.

VELİ LÖK

TIP TARİHİMİZİN BİR KESİTİ

Bir toplumun gelişiminde üç önemli öğe bilim, sanat ve kültürdür. Yaşamda en gerçek yol göstericinin bilim olduğunu biliyoruz. Sanat yaratıcılığı ile toplumıara yeni ufuklar açar, kültür onun benliğini korur. Toplumumuza katkısı oranında her üçüne de sahip çıkmalıyız. Bütün toplumlar, gelişmişlikleri oranında her üçüne de sahip çıkıyorlar. Bazen bunun bağnazlığa kadar vardığını görüyoruz. Bilim, sanat ve kültürün ortaklığını, evrenselliğini, sonuçta tüm insanlığın ortak malı olduğunu unutmamalıyız. Az gelişmiş ülkelerde sahiplenmenin de azlığı sürerken, ileri ülkelerde sahiplenmenin bazen bağnazlığa vardığını gözlemlemekteyiz. Mesleğimden bazı gözlemleri aktarmak isterim.

Çocukların uyluk kırıkları sağıltımında kullanılan "diklemesine çekme yöntemine' Almanlar 'Schede'nin vertikal çekme yöntemi" derken, Anglo-amerikanlar "Bryant' ın vertikal çekme yöntemi" adını verirler. 1909 yılında Nobel ödülü alan İsviçreli cerrah Kocher'in adı ile anılan "omuz çıkığını yerine

Sağdaki resim omuz çıkığı tedavisini, soldaki resim belkemiği kırığı - çıkığı tedavisini gösteriyor.

koyma manevrasının" eski mısırlılarca uygulanmakta olduğunu günümüz Mısırlı hekimleri 1970'den sonra dünyaya yaydılar. Kanıt olarak da papirüs üzerindeki resimleri kullandılar. Bu örnekleri çoğaltmak mümkündür. Az gelişmiş ülkelerin bilim, sanat ve kültürlerine giderek daha çok sahip çıkacaklarını düşünmek herhalde fazla iyimserlik sayılmaz. Üçüncü örneği ülkemizden aktarmak isterim.

Anadolu'ya göçeden Türklerin, Anadolu'ya sağlık alanında önemli hizmetler getirdiğini, her tarafa sağlık yurtları "darüşşifa"lar yaptırdıklarını biliyoruz. Tıp tarihçilerimiz birçok Anadolu kentinde onların kalıntılarını bilimsel olarak ortaya koyarak dünyaya yaymışlardır. Henüz Avrupa'da bu alandaki gelişkinliği, sonradan tekrar gerilemesinin bilime sırtını dönmenin dışındaki diğer nedenlerini araştırmadan konumuza devam edelim. İşte bu dönemde yaşamış olan Türk hekimi Şerafettin Sabuncuoğlu, Amasya'da 1305 yılında İlhanlılar tarafından yaptırılmış olan hastànede 14 yıl hekimlik yapmıştır. 1465 yılında zamanın padişahı Fatih Sultan Mehmed'e ithafen verdiği "Kitabül Cerrahiye-i Haniye (CERRAHNAME)" kitabı gerçekten görkemlidir. Kitabın en iyi nüshası halen Paris'te olup, Tanzimat üyesi Yasincizade Mehmet Ali tarafından 1861 yılında Dr. Bergeron'a hediye edilmiştir. Bu nüsha padişaha sunulmuş olan nüshadır. Bu nüshanın ülkemizde olmayışı çok büyük bir kayıptır. Elimizde kalabilen iki nüsha İstanbul'da olup, yeterli resimli olmadığı gibi birçok bölümleri de eksiktir. Bütün hekimlerin yaptığı gibi Şerafettin Sabuncuoğlu da kendisinden önceki hekimlerden ve özellikle Ebulkasum Zehravi'den alıntılar da vermiştir. Yapıtta, yazar tarafından çizilmiş 134 ameliyat resmi olup bunlardan 24'ü kırık-çıkık sağıltımı ile ilgilidir. Birçoğu renkli olan bu resimlerin kitap içinde açıklamaları vardır. Kitapta verilen kırık-çıkık tedavilerinin büyük kısmı bugün de geçerli olup modern tıp kitaplarımıza da geçmiştir. Birçok sağıltım yöntemleri de Anadolu'daki kırıkçı-çıkıkçılar tarafından halen kullanılmaktadır.

Kitabın diğer ilginç ve ibret verici yanı, Türkçe yazılmış olması, birçok Türkçe tıp sözcüklerini içermesidir. Uyluk kemiği sözcüğü aynen kullanılmıştır. Uyluk kemiğinin adının sonradan Arapçalaşarak "fahiz" olduğunu, daha sonra da Cumhuriyet dönemimizde tekrar Türkçeleştirilerek "uyluk kemiğine" dönüştürülüdüğünü belirtmenin "Türkçeleşmenin uydurmacılık ile özdeşleştirilmeye çalışıldığı günümüzde" tam zamanı olsa gerekir.

Cerrahnameyi, yayınlayarak, değişik kongrelerde bildiriler sunarak tanıtan Sayın Prof. Dr. Süheyl Ünver Hocamız toplumuna ve kültürünün korunmasına büyük katkıda bulunmuştur. Ayrıca son yıllarda Azerbeycanlı cerrah ve tıp tarihçisi Aliev Abdürrahim Mirzaoğlu'nun yayınladığı araştırma Şerafettin Sabuncuoğlu'nun hekim olarak büyük kişiliğini ve yazdığı eserin (kendi deyimi ile) görkemini ortaya koyuyor. Bilim, sanat ve kültürümüze sahip çıkmak onların gerçek değerini ortaya koyarak ve tanıtarak mümkün olabilecektir. Bu görev bilim adamlarının, kültür ve sanat adamlarının görevi olmaya devam etmektedir.

Sağdaki resim fazla parmak kesilmesini, soldaki resim doğumu gösteriyor.

Endüstride gizli ölüm: Meslek hastalığı

ÇAĞLAR KIRÇAK

Son günlerde basında, televizyonda gündeme getirilen bir konu özellikle kentlerimizin kimi kesimlerini etkisi altına aldı: "Sağlıklı bir yaşam için koşmak".

Ekranlarda sağlıklı yaşamın gerekleri anlatılıyor halk yığınlarına... Koşular düzenleniyor. Gençler koşuyor, dedeler koşuyor. Kısacası toplum sağlıklı yaşamın hedefine harekete geçmiş görünüyor şu sıralarda...

Sağlıklı bir yaşam için koşmak güzel şey. Ancak, beslenmesi yetersiz, proteinden yoksun ve çalışma ortamındaki sağlık koşulları elverişsiz bir toplumun bu koşudaki hızı ne olabilecektir?.. Endüstri alanlarında sülfürik asid, karbon sülfür, benzen, kurşun buharlarını hergün soluyan cigerler sağlıklı yaşam koşusunda ne ölçüde oksijen alıp, karbon dioksit verecektir doğanın atmosferine?.. İster istemez akla gelen sorulardır bunlar...

Türkiye hızlı bir değişim içindedir. Yirminci yüzyılın yirmibirinci yüzyıla yol alınan son çeyreğinde bu hızlı değişimin topluma verdiği yeni biçimler, yaratmış olduğu koşullar ve sorunlar artık tıp biliminin ve sağlık anlayışının değişik yaklaşımlarla ele alınmasına neden oluyor.

Yüzyıllar boyu tıp, insanı salt bireysel bir obje olarak ele almış, incelemiş ve bunun doğal sonucu olarak kişi sağlığı, biyolojinin dar kalıpları içinde, tıp bilminin egemen objesi olarak görünmüştür. Oysa çağımızda sağlık hizmetlerini artık toplumun sosyo-ekonomik sorunlarından soyutlamak olanaksızdır.

Dünya Sağlık Örgütü (WHO) sağlık hizmetlerinin amacına ilişkin tanımlamasında, "sağlığın bedensel, ruhsal ve toplumsal yönden tam bir iyilik hali olduğunu" belirtmekte ve "insanla çevresinin birbirinden ayrılamayacağını, kişinin fizik, biyolojik ve sosyal olgularla birlikte ele alınması gerektiğini ve tıbbın yalnız biyolojik değil, aynı zamanda toplumsal bir bilim olduğunu" vurgulamaktadır.

Bu tanımlama çerçevesinde halkımızın, özellikle endüstriyel alanda çalışan yüzbinlerin bedensel ruhsal ve toplumsal yönden tam sağlıklı bir yaşam içinde olduğu ileri sürülebilir mi?

Soruya gerçekçi bir yanıt verebilmek için, gelişmiş ve gelişmekte olan endüstri toplumlarının bir önemli sorunu haline gelen ve sosyo-ekonomik olgularla kenetlenmiş bir "gizli ölüm" niteliği taşıyan "meslek hastalıklarının" toplum sağlığındaki yerini belirtmek gerekiyor.

Nedir meslek hastalığı?..

Çağdaş tıp bilimi, çalışma ortamındaki sağlık koşullarının elverişsizliği ve ortamda bulunan hastalık yapıcı etkenler nedeniyle çalışan kişide oluşan hastalığı, meslek hastalığı olarak tanımlamaktadır.

Hızlı bir endüstrileşme sürecine giren Türkiye'de meslek hastalıklarının görünüm ve dağılımına değinmeden önce, konuya açıklık getirmek bakımından değişik toplum biçimlerinde çalışanların içinde bulundukları sağlık koşullarını tarihsel olgular açısından belirtmekte yarar vardır.

Konu ülkemiz için yeni bir konudur. Oysa yapılan araştırmalar meslek hastalıklarına ilişkin ilk kayıtların M.Ö. 370 yılına kadar uzandığını ortaya koymaktadır. Ünlü Yunanlı hekim Hipokrat günümüzden yaklaşık 2400 yıl önce, insan sağlığıyla, yapılan iş arasındaki ilişkiye gerçekçi yaklaşımlar getirerek kurşun işlerinde çalışanlarda oluşan önemli klinik bulguları tanımlamıştır. Hipokrat'ın bu kişilerde saptadığı böbrek sancısı, görme bozukluğu, kabızlık, felç gibi bulgular yüzlerce yıl sonra, bugün de bilimsel geçerliliğini korumaktadır.

İş ve çalışma tehlikelerinin denetimine ve önlemlerine yönelik ilk kaynakları ise Roma İmparatorluğu'nda buluyoruz... M.S. ikinci yüzyılda madencilerin Roma'nın bazı yörelerinde ilkel koruyucu yöntemler uyguladıkları saptanmış bulunuyor. Bu arada aynı yüzyıl içinde Galen'in kurşun zehirlenmeleri üzerinde araştırmalar yapmış olduğunu da anımsamak gerek.

Meslek hastalıklarının eski Yunan'daki ilk tanımlamasından yaklaşık ikibin yıl sonra dünyanın sosyo-ekonomik tablosunda önemli değişimler olduğunu görüyoruz. Onaltıncı yüzyılda sermayenin toplumun ekonomik bünyesine egemen olmaya başlaması doğal olarak yeni iş kollarının gelişmesine neden olmuştur. Dünya eski dünya değildir artık... Maden ocakları açılmakta, kuyular derinleştirilmekte ve meslek hastalıkları baş göstermektedir. Bu konuda yeni ve bilimsel bir döneme

girilmiştir. Örneğin 1556'da Georgius Agricola madencilerin çalışma koşullarına ve meslek hastalıklarına ilişkin önemli bir yapıt veriyor: De Re Metallica (Madenciler)... Bu yapıtında Agricola maden işçilerinde görülen meslek hastalıklarını tanımlıyor. 1567'de ise bir başka bilimsel incelemeyle karşılaşıyoruz: Paracelsus, minerallerin ve metallerin insan organizmasındaki etkilerini belirten ve maden işçilerindeki hastalıkları inceleyen ilginç bir yapıtla meslek hastalıklarına ışık tutmaktadır.

İş sağlığı konusundaki en büyük aşama Bernardino Ramazzini ile başlıyor. Bir İtalyan hekimi olan Ramazzini iş sağlığının kurucusu olarak bilinir. Meslek hastalıklarının bilimsel ölçüler içinde ilk sistematik araştırmasını O yapmış ve onsekizinci yüzyıl başlarındaki işyerleri koşulları ve meslek hastalıkları arasındaki bağlantıyı ortaya koyarak bu konuda alınması gerekli önlemleri tanımlamıştır. Ramazzini'nin De Morbus Artificum Diatriba (Zanaatkarların Hastalıkları) adlı yapıtı iş sağlığı konusunda yeni ufuklar geliştirmiştir. Ramazzini bu kitabında yaşadığı dönemin mesleklerini sınıflandırmış ve bu mesleklere ilişkin meslek hastalıklarını sistemli biçimde açıklamıştır.

Avrupa'da endüstrileşme sürecinin onsekizinci yüzyılın ikinci yarısında ve özellikle ondokuzuncu yüzyılda hızlandığı bilinmektedir... Bu dönemde küçük sanayi birimlerinin yerlerini fabrikalar almaya başlamıştır. Bilimsel ve teknolojik gelişmeler, sömürgelerden elde edilen hammaddelerin çokluğu büyük endüstrinin hızla yayılmasına ve dev fabrikaların kurulmasına neden olmaktadır. Köylerden kentlere başlayan yoğun göç işçi ve çevre sağlığı gibi yeni sorunlar yaratmıştır. Kentlerdeki endüstriyel alanlara akın eden işçi adaylarının yanısıra aynı amaçla bu akına katılan ancak iş bulamayan bir işsizler ordusu da bir başka sorundur... Bu ortamda işveren için önemli olan konu, fabrikaların sürekli olarak, en az masrafla çalışmasıdır. İşçi sağlığı ve iş ortamındaki sağlık koşulları önemli değildir. Bunun içindir ki işçiler çeşitli iş kollarında uzun çalışma süresinin sağlıksız etkisi altında çalışmakta, maden ocaklarında, fabrikalarda adeta "gizli bir ölüme" terkedilmekte ve işverence meslek hastalıklarına ilişkin koruyucu önlemler alınmamaktadır. Örneğin, İngiltere'de özellikle kadın ve çocuk işçilerin çalışma koşulları çok ağırdır. Donald Hunter, "Diseases of Occupations" (Meslek Hastalıkları) adlı kitabında bu konuda çok çarpıcı örnekler vermektedir. Hunter'in anlattıklarına göre maden ocaklarında maden yüklü vagonları atlar değil, küçük çocuklar çekiyordu. Çünkü çocuklar atlardan daha ucuza geliyordu... Küçücük çocukları dört ayak durumuna getiriyorlar, zincirlerle kömür vagonlarına bağlıyorlar ve biçareler alçak ve dar galerilerde kanter içinde sürünerek o ağır vagonları çekmeye çalışıyorlardı... Bu arada kimi çocuklara da maden kuyularının dibinde ayakları suya gömülü olarak, 12 saat ayakta su pompalamak görevi verilmişti.

Bu insanlık dışı koşullar İngiltere'de aydın kesimlerin tepkisine neden oldu. Örneğin bir tekstil fabrikasının sahibi olan Robert Owen on yaşından aşağı çocukların, fabrikasında çalışmasını yasakladı. İş yerinde çevre ve sağlık koşullarını düzeltti. Diğer iş yerleri için de işverenlere aynı önlemleri almalarını önerdi.

Ondokuzuncu yüzyılın ortalarında Avrupa'da meslek hastalıkları gündeme getirilmişti artık... 1831'de C.T. Thackrah'ın yayımladığı meslek hastalıklarına ilişkin araştırma sonuçları tıp dünyasında geniş yankılar uyandırdı. Thackrah'a göre ağır işlerde çalışan işçi çocuklarda kemik deformiteleri oluşuyor, maden işçilerinde, terzilerde tüberküloz sık görülüyor, badanacılar ve sırlı çömlek yapanlarda kronik kurşun zehirlenmelerine rastlanıyordu. Önlem alınması ve yasal düzenlemeler getirilmesi zorunluydu. Nitekim 1833'de çıkarılan fabrikalar yasası ile İngiltere'de fabrika müfettişliği zorunlu kılındı. Dokuz yaşından küçük çocukların işe alınmaları ve onsekiz yaşın altındaki işçilerin gece çalışmaları yasaklandı. Kadın ve çocuk işçiler günde oniki saatten fazla çalıştırılmayacaktı... 1842'de kadınların ve çocukların maden ocaklarında çalışmalarını önleyen yasa yürürlüğe girdi. 1844'de iş yeri hekimliği yasallaştırıldı. 1892'de ve 1897'de İsviçre'de toplanan işçi kongrelerinde işçi sağlığı geniş boyutlarıyla ele alındı.

Yaşadığımız yüzyılın dünyasında iş güvenliği ve meslek hastalıkları konuları tüm sanayileşmiş ülkelerde bilimsel verilerin ışığında ve yasal düzenlemelerle yaşamsal bir sorun olarak ele alınmış bulunmaktadır.

Türkiye'nin konuya yaklaşımı nedir ve ülkemizde meslek hastalıklarına ilişkin ne gibi atılımlar, yasal düzenlemeler oluşmuştur?..

Bu sorunun yanıtını gelecek sayımızda ayrıntılarıyla vermeye çalışacağız...

Karpov'un tezinde savunduğu bir sınıflandırmada, çocuk eğitimi, dinlenme formlarından biri olarak yer alıyor. Satranç şampiyonu, babalık görevi için, ''aslında en çok gayret isteyen görevlerden biri'', diyor. Fotoğrafta, Karpov karısı İrina ve oğlu Anatoliy ile görülüyor.

VARLIK ÖZMENEK

24 saatin hazineleri ve Karpov'un tezi

Yakın zamanlara kadar, sorulduğunda çat-pat ve genellikle de içtenliksiz yanıtların verildiği "sıradan" bir soru, günümüz insanı için çok yönlü ve karmaşık bir sorunun tartışma ufuklarını açıyor.

Soru şudur:

— Boş zamanlarınızda n'aparsınız?...

Alışılmış anlamıyla gerçekten sıradan bir soru!...

Bu soru, bizim yaşamımızda en yaygın ve duyulur biçimde galiba televizyonda çıktı karşımıza. Çokçası ünlü artist ve şarkıcılara soruldu. Bir zamanlar bu konudaki ufak bir soruşturmamda, soru'nun, batı televizyonlarındaki takdimcilerden apartma olduğu da söylenmişti.

İşin bir garip yanı, soru sorulduğunda, başta soru ve yanıt sahibi olmak üzere izleyicilerle birlikte kitlesel bir tebessüm haritasının oluşması...

Dünya satranç şampiyonu Anatoliy Karpov, elinden geldiğince satrancın propagandasını yapıyor. Ülkesinde bol bol gezen, dersler veren Karpov, aynı anda birçok kişiyle satranç oynuyor ve yeni satranç kulüplerinin kurulmasına yardımcı oluyor.

— Kitap okurum, müzik dinlerim, bahçe sularım, kelebek kanadı toplarım, vb...

Aslında bunlar oldukça ciddi yanıtlar olmasına karşın, nedense soran gülmektedir, yanıtlayan gülmektedir, izleyenler de öyle.

Acaba niçin bu soru, gereğince politika, bilim, sanat, düşün adamlarına sorulmaz diye düşünülebilir. Sokaktaki adama da ciddi olarak sorulduğuna pek tanık olunmadı. Bu bile soru'nun biraz çetrefil olduğuna kanıt sayılabilir oysa. Böyle iken niçin hafifsemeden gelen gülücükler?...

Bizim toplumumuz, bu soruya yakın zamanlara kadar "vatar uyurum" şeklinde kırsal yanı ağır basan bir yanıt verme aşamasını henüz geride bırakmaya başladığı içindir belki de. Bunun için bizatihi soru'nun ta kendisine mi gülüyoruz farkında olmadan...

Beri yandan Türkiye'de "dolu zamanlarınızda n'aparsınız?" sorusu önem ve ciddiyetini korumaktadır. Görüldüğü gibi gülücüklü bir sorunun ufacık bir farkla birdenbire afakanlar bastırır duruma gelmesi de söz konusudur.

Elbette sorular ve sorunlar sosyal, ekonomik, kültürel kategorilerden soyutlanamazlar. Soyutlanırlarsa çaprazlamasına gülünç olurlar.

Köylü toplumunun sorusunu sanayi toplumuna sorun. Sanayi toplumunun sorusunu köylü toplumuna sorun. Yarı köylü, yarı sanayi, çarpık sanayi toplumlarının sorularını çizelgeleyin...

EKONOMİK KATEGORİ

Giderek "n'aparsınız?" sorusunun, "Boş zamanlarınızı nasıl değerlendirirsiniz?" şeklinde değişmesi ve gelişmesi de söz konusudur bizim ülkede. "N'aparsınız?" ile "Nasıl değerlendirirsiniz?" arasında bir fark olmalıdır. Bu da, sorunun, ekonomik bir kategori olarak önemini vurgular duruma gelmesiyle ilgili olsa gerektir.

Benzeri bir durumla, "çevre sorunu" diye bir sorun ilk duyulduğunda karşılaşmıştık galiba. Kendi payıma başta, soruna soru ile yanıt verilir gibi oldu:

— Tanrının dağı-denizi nasıl kirlenecekti ki?...

Sanayi artıkları, insan artıkları derken, çevre sorunu yakıcı anlamda büyük kent yaşamına giriverdi. "Boş zaman" sorunu da biraz öyle. Kaldı ki, en kaba biçimde o "çevre" nin önemli bir bölümünün boş zamanlarda kirletildiği de savunulunca...

Diyebiliriz ki, sorun temelde, insanın maddi ve manevi varlık çevresinin sorunları ile ilintilidir. Yani, insanın maddi ve manevi varlık çevresini doğrudan oluşturan toplumsal yapıyla sürekli kurulan derin ve çok yönlü bir ilinti...

Böyle olunca toplumsal yapının niteliği, insanın maddi ve manevi varlığı açısından, olumlu veya olumsuz anlamda alabildiğince "çevre sorunları" oluşturuyor demektir. Gelişen insan, bir anlamda, bu bütünlük içindeki çelişkilerin bilincine vararak ve bunları çözümlediği oranda sorumluluk alanının sınırlarını genişleterek güçleniyor; maddi ve manevi varlığına yeni aşamalar kazandırıyor. Toplumsal yapı ile insan varlığı arasındaki çelişkilerin süreci ve niteliği önemini daha çok duyurur hale geliyor. "Boş zaman" sorunu bu noktada, nitel anlamını daha da boyutlandırıyor. Bilim ve tekniğin yerde ve göklerde kazandığı yeni ufuklar, insanın kendi varlığı içinde uzaylaşıyor. Yepyeni yıldızlar, görülecek ışıklar vardır bu uzayda da. Tüm olarak insan yaşamının, günlük olarak da 24 saatin keşfedilmemiş, el değmemiş boyutları tartışmaya açılıyor; 24 saatin hazineleri aranıyor...

KARPOV'UN TEZİ

İşte böyle bir tartışma alanına, dünya satranç şampiyonu Anatoliy Karpov'un bir diploma tezi ile girdi-

ğini okuduğum zaman, bilgiçlik tasladığımı sanmayın, boş şeylere kafa yormadığımı belgelediği için rahatladım. Satrançtan fazla anlamayan birinin bu rahatlığı, satranç şampiyonu için talihsizlik mi dersiniz?...

1978 yılında Leningrad Üniversitesinin ekonomi fakültesini bitiren Karpov'un bu öğrencilik çalışması uzmanlar tarafından çok beğenilip, basım için tavsiye edilmiş. 1980 yılının son aylarında "Grosmaysterler Turnuvası" (Büyük Ustalar Turnuvası) diye adlandırılabilecek turnuvaların en büyük dört tanesinde arka arkaya oynayan, bundan hemen sonra SSCB ulusal takımı adına Malta'daki Dünya Satranç Olimpiyatı'nda oynayan ve hemen bu yılın başında da İspanya'nın Linares kentindeki uluslararası turnuvaya katılan Anatoliy Karpov'un "boş zaman sorunu" ile ilgili olarak bir gazeteciye anlattıklarını(*) sizlere aktarmaya çalışacağım. Öyleyse Karpov'un deneyimine göz atalım.

DİNLENME FORMLARI

Evdeki boş zamandan başlayalım. Geçtiğimiz Mayıs ayında 30 yaşını dolduran şampiyonun çok sayıdaki görevine, bir yıl kadar önce bir yenisi, kendi deyimiyle "aslında en çok gayret isteyenlerden biri", babalık görevi eklenmiş bulunmaktadır.

Bununla birlikte Karpov'un tezinde savunduğu bir sınıflandırmada çocuk eğitimi, dinlenme formlarından biri olarak yer alıyor. Karpov'un sınıflandırması "basit dinlenme" ile başlıyor. İlk önce de teorik bir yaklaşım. Anatoliy tezinde, rakamlara ve olgulara dayanarak sosyalizm koşullarında boş zaman süresinin durmadan arttığını ileri sürüyor. Özellikle SSCB'de boş zaman süresinin, gerek iş haftasının kısalması, gerekse "çalışma dışı gerekli zamanın" yani işe giderken ve gelirken, yola, ev işlerine vb. harcanan dakika ve saatlerin azalması sayesinde arttığı belirtiliyor. Karpov, bunun yanısıra "boş zaman süresinin artmasının, boş zamanın karakterini, içeriğini ve insanların, toplumun yaşamındaki rolünü tek başına değiştiremeyeceğini" belirtiyor. Anatoliy, çeşitli boş zaman türlerini üç gruba ayırıyor.

BASİT DİNLENME

Birincisi, ayrıca pasif ve aktif diye alt gruplara ayrılan basit dinlenme. Karpov şunları söylüyor:

"—Benim görüşüm şöyle: Pek çoklarının hakkında son derece olumsuz sözler söyledikleri *pasif dinlenme* hiç de yararsız değil, üstelik akıllıca sınırlar içinde gücün yeniden toplanması için gereklidir bile. Örneğin, zihinsel veya fiziksel çalışmadan yorgun düşmüş bir insan eğer elinde bir kitapla veya kitapsız olarak bir saatçik bir divana uzanma olanağına sahipse bunda alay edecek birşey görmüyorum."

Karpov, örneğin kendisinin briçi sevdiğini anlatıyor. Briç ustalarının bildikleri gibi bu oyun, oldukça karmaşık olduğu, hesap yapmayı ve sonuç olarak yoğun düşünmeyi gerektirdiği halde şampiyonun beyni oyun masasının başındayken dinleniyor. Çünkü onun çabaları, satranç tahtası başındakinden farklı sorunların çözümüne yönelik oluyor.

Aktif dinlenmede sorun daha açık. Özellikle bu tür dinlenmenin başlıca türü olan spor konusunda. Anatoliy şöyle diyor: "Eğer çeşitli beden eğitimi hareketleri yardımıyla formumu korumasaydım, kendimi beğenmişlik saymayın ama, satranç turnuvalarında herhalde böyle herkesten çok ve sık başarılı oyunlar çıkartamazdım." Dünya satranç şampiyonu 30 yaşını doldurdu. Anatoliy şimdi, delikanlılık yıllarında olduğu gibi dışardan atlet gibi görünmüyor. Orta boylu, hatta ortanın biraz altında, ince yapılı bir insan. Ancak iyi bir sporcu. Çok güzel yüzüyor, bilardo oynuyor, tenis kontunda kendisine güveniyor. Kışın, karşısına çıkan her fırsatta kayakla gezinti yapıyor. Genel olarak sporu seviyor, SSCB ulusal takımından hokeycilerle arkadaşlık ediyor, atletizm yarışmalarını kaçırmamaya çalışıyor.

"Bir de ben, *sporun özellikle değerli bir niteliğini, hareket aktivitesinin insanı manevi, estetik değerlerin algılanmasına iyi bir şekilde hazırlamasında görüyorum*" diye belirtiyor satranç şampiyonu.

KÜLTÜREL DEĞERLER TÜKETİMİ

Böylece Karpov'un *kültürel değerler tüketimi* diye tanımladığı ikinci dinlenme formuna geliyoruz.

"Yaşamı satrançsız düşünemiyorum, ama yaşamım sırf satrançla kapalı kalsaydı korkunç olurdu" diyor Karpov ve ekliyor:

"Bol bol okuyorum. Özel eğilimlerim olduğu halde aslında sistemsiz okuyorum. Örneğin, çocukluk yıllarımdan beri Lermontov'un romantik poemlerini çok severim."

Gerçekten aydın, geniş eğitim görmüş, Rus ve yabancı klasiklerini çok iyi bilen, edebi yenilikleri dikkatle izleyen Karpov aşırı bir müzik veya tiyatro tutkunu değil. Ama az veya çok düzenli olarak konserlere, tiyatro ve sinema galalarına gidiyor.

Karpov'un eski uğraşısı olan pul koleksiyonculuğunu hangi dinlenme kategorisine -birinciye mi, ikinciye mi- sokabileceği merak konusu. Bu konuda şöyle konuşuyor: "Aslında posta pulları koleksiyonculuğunun, eğer ciddiye alınırsa, insan toplumunun kültürü, tarihi ve yaşamı hakkındaki düşüncelerimizin sınırlarını genişleten son derece değerli bir uğraş olduğu eskiden beri bilinir. Seçimi kendiniz yapınız." Anatoliy Karpov, birkaç konuda, "Spor", "Uzay", "SSCB Pulları" vb konularında pul topluyor.

YARATICILIK

Eğer Karpov'un boş zamanla ilgili teorik görüşlerine baş vurulacak olursa, o, üyelerinin genel kültürü artırma isteğinin her yola baş vurularak teşvik edildiği *sosyalist toplumda kültürel değerlerin tüketimiyle ilgili dinlenme türlerinin öneminin sürekli olarak artacağına inanıyor.* Bu söylenenler yaratıcılık için de geçerli.

Karpov'a göre bu, onun görüşünce en büyük sosyal ve ekonomik değer olarak kendisini gösteren üçüncü dinlenme türüdür. *"Yaratıcılık sürecinde kendi kendine kanıtlama, kişinin kendisini gerçekleştirmesi söz konusudur."* diye düşünüyor Anatoliy. Öncelikle bilimsel, teknik, sanatsal ve sportif yaratıcılığı kastediyor. Kendi satranç yeteneğine çok ciddi yaklaşıyor. Şu veya bu partide, ya da turnuvada sadece zafer kazanmak istemiyor. Onun için önemli olan gerek mantık, gerekse estetik açısından kusursuz ve pürüzsüz bir sanat eseri yaratmaktır. Şampiyon, satranç şaheserlerinin doğumunu hazırlarken satranç tahtasının başında başkalarının ve bizzat kendisinin hamlelerini inceleyerek, çürüterek, yeni yollar ve çözümler arayarak saatler geçiriyor. Her günkü titiz çalışma. Karpov'a göre yaratıcılık, yani dinlenme.

Anatoliy Karpov, "boş zaman" konusunda boş konuşmak istemediğini belirterek "boş dakikam çok az. Her dakikayı değerlendirmek ve korumak gerekir" diyor. Ve hemen genellikle reçete vermeye yetkili olmadığını ve sadece kendi örneğini, boş zaman sorunu konusundaki kendi incelemelerini ileri sürmeye hakkı olduğunu ekliyor...

* * *

Dünya satranç şampiyonunun boş zaman sorunu konusundaki görüşleri çok özetle böyle. Biraz "zamanımızı" almasına karşın ilginç...

(*) Karpov'un APN Ajansı muhabiri Aleksey Srebnitskiy ile konuşması. APN Bülteni, Nisan - 1981.

Batı'da 16. yüzyıldan kalma bir tıp kitabında Galen, İbni Sina ve Hipokrat resimleri ile Özbekistan'da gerçekleştirilen İbni Sina büstü.

İBNİ SİNA'DAN BU YANA

GÜNEY GÖNENÇ

İbni Sina Türkistan'ın çalkantılı bir döneminde yaşadı. Buhara yakınlarındaki Afşana kasabasında 980'de doğduğunda bölgedeki Abbasi Halifeliğine bağlı Samanoğulları yönetimi çökmek üzereydi. Bölgeye Gaznelilerle Karahanlılar egemen oldular. Gazneli Mahmut'un İbni Sina'nın 40 tane portresini çizdirip bütün ülkeye dağıttırdığı ve hemen yakalanmasını buyurduğu söylenir. Yaşamı kentten kente göçmekle geçen, hatta bir ara hapse de giren İbni Sina'nın yüzlerce kitabı yazacak zamanı bulmuş olması ilginçtir. Üstelik bu kitapların bir bölümü onun adını bütün dünyada ölmezleştirecek eserlerdi. Barış dönemlerinde gündüzleri saray hekimliği ve yöneticilik görevlerini yürüten İbni Sina, geceleri öğrencileriyle birlikte sabaha kadar çalışır, kitaplarını yazarmış. Bu çalışmalarda müzik ve eğlence de eksik olmazmış. İbni Sina'nın *Şifa* adlı 18 ciltlik felsefi ve bilimsel ansiklopedisi insanlık tarihinde tek kişi tarafından yazılan en büyük eser olarak anılıyor. Beş ciltlik büyük tıp kitabı, *Kanun*, Batı'da 17. yüzyılın ünlü İngiliz hekimi William Harvey'e kadar tıp alemine 600 yıl egemen olmuştur. 12. yüzyılda Latinceye çevrilen *Kanun* Türkçeye 3. Mustafa'nın buyruğuyla 1766'da çevrilmiştir. Kimi hastalıkların çok küçük organizmalar aracılığıyla insandan insana geçtiğinden diyafram iltihabıyla zatülcenp'in ayrı hastalıklar olduğuna kadar pek çok buluş ve yöntemi içeren *Kanun*, İbni Sina'nın bininci doğum yıldönümü dolayısıyla Özbek Bilimler Akademisi'ne Özbekçe'ye çevirerek bastırılmıştır. Yine bininci yıldönümü dolayısıyla gerçekleştirilen İbni Sina Müzesi'

nin bir parçası olarak, Taşkent Botanik Bahçesi'nde *Kanun*'da anılan bütün şifalı bitkilerin yetiştirildiği bir "İbni Sina Bölümü" oluşturulmuştur.

İbni Sina yalnız tıp alanında değil; felsefe, mantık, fizik, matematik, astronomi alanlarında da birçok eser yazmıştır. Onun en ilginç görüşlerinden biri de bütün orta çağların en önemli "bilimsel" uğraşlarından biri olan simya'ya şiddetle karşı çıkması, bir madenin başka bir madene çevrilmesinin olanaksız olduğunu yazmasıdır. Bir başka önemli görüşü de fosillerle ilgilidir. O zamana kadar doğanın ucubeleri gözüyle bakılan ve dinsel düşüncenin etkisiyle Nuh Tufanından kaldığı kabul edilen fosillerin oluşumunu rasyonel biçimde açıklayan İbni Sina olmuştur. İbni Sina'nın fosil olayını açıklama biçimi çağının o kadar ilerisindeydi ki, eserlerini Latinceye çeviren Alman bilgini Büyük Albert, çeviride değişiklik yapmaktan kendini alamamıştı. Batı'da bu konuda İbni Sina'nın görüşlerine benzer görüşleri ilk ortaya atan 15. yüzyılda Leonardo da Vinci olmuştur.

Gazneli'nin çizdirttiği söylenen portreler bugün ortada yok. İbni Sina 1037'de Hemedan'da (bugünkü İran'da) ölmüştü, mezarı da oradaydı. Kemikleri yeni bir anıtkabire taşınacağı zaman, bir bilim adamı, Dr. Şahid Nefesi, mollaların gazabına uğramak pahasına ve kaçak olarak iki fotoğrafını çekmeyi başardı. Özbek Sovyet Cumhuriyetindeki Andijan Tıp Enstitüsü'nde kafatasının yandan ve yarı-yandan çekilmiş bu fotoğrafları yardımıyla bir matematik model oluşturuldu ve bu model "döndürülerek" yüzün karşıdan görünüşü elde edildi. Böylece İbni Sina'nın aslına olabildiğince benzer büst ve heykelleri yapılabildi. Buhara'daki bir elinde kitap tutan görkemli heykelinden başka şimdi Taşkent ve Afşana'da birer büstü var İbni Sina'nın. Bunlardan birinde, İbni Sina, hep "öğretmenim" dediği Hipokrat'la yanyana.

İbni Sina'nın matematikteki buluşlarından birini kısaca görelim. Bir A tamsayısının 9'a bölümünden kalan bilindiğine göre, A^2 ve A^3 sayılarının 9'a bölümünden kalanları İbni Sina şu çizelgede göstermiştir [Burada K(A/9), "A'nın 9'a bölümündeki kalan" anlamında kullanılmıştır]:

K(A/9)	1	2	3	4	5	6	7	8	0
K(A^2/9)	1	4	0	7	7	0	4	1	0
K(A^3/9)	1	8	0	1	8	0	1	8	0

Bugünkü kongrüanslar kuramıyla bir çırpıda kanıtlanabilecek bu kuralı İbni Sina'nın ikiterimli (binom) formülü yardımıyla bulmuş olduğu düşünülebilir.

İbni Sina'nın çağdaşı bir büyük bilgin de Biruni'dir. Biruni 973'te Harzem'de doğdu. Çoğu matematik ve astronomi üzerine olmak üzere 113 kitap yazmıştır. Gazneli Mahmut'un çağrısı üzerine Gazne'ye yerleşen Biruni Türkçeden başka Arapça, Farsça, Sanskritçe, İbranice ve Süryaniceyi rahatlıkla konuşacak kadar iyi biliyordu. En önemli eserleri zaman saptanması ve takvime ilişkin bilgileri içeren *Asar-ül-Bakiye* ile Gazneli hükümdarı Mesut'a sunulmuş olan *Kanun-ül-Mesudi*'dir. Bu ikinci kitap önemli bir astronomi kitabıdır. Biruni dünyanın ekseni çevresinde döndüğü gerçeğini benimsemiş, pek çok enlem ve boylamı büyük doğrulukla hesaplamıştı. Birçok taş ve madenin özgül ağırlıklarını bulmadaki doğruluk derecesi hayret vericidir. Biruni çember içine çizilmiş düzgün dokuzgenin kenar uzunluğunu hesaplamada kullandığı $x^3 = 3x + 1$ denkleminin kökünü o zaman kullanılan altmış tabanlı sayı dizgesiyle 1, 52, 45, 47, 13 olarak bulmuştu. Biruni'nin bulduğu bu sayı bizim onlu dizgemizle 1,8793852623 olur. Denklemin kökünün dokuz ondalığa kadar doğru değeri ise 1,879385242' dir! Biruni π sayısını da üç ondalığa kadar doğru hesaplamıştı. Biruni'nin 1029 yıldızın gökküredeki yerlerini doğrulukla belirleyen yıldız kataloğu da ünlüdür. Bir açıyı üçe bölme problemini de içine alan ve cetvel-pergelle çözülemeyen bir problemler kümesi, matematik tarihinde "Biruni Problemleri" diye anılagelmiştir. Son yıllarda onun *Jeodezi* kitabını çevirerek yayınlamış olan Özbek Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti Bilimler Akademisi, 40 bin eserden oluşan yazma eserler kitaplığına da onun onuruna "Ebu Reyhan Biruni Kitaplığı" adını vermiştir.

Düzlemsel üçgenler için sinüs teoremini ("Bir üçgende kenarların karşılarındaki açıların sinüslerine oranları birbirlerine eşittir") Biruni bulmuştu. Sinüs teoremini küresel üçgenlere genelleştiren ise Bozcan'lı Ebül Vefa'dır. Ebül Vefa Türk matematikçilerinin en büyüklerinden biridir. Horasan'da Bozcan kasabasında 10 Haziran 940'da doğdu. Genç yaşında Bağdat'ta öğretim üyesi oldu. Trigonometrinin temelleri Ebül Vefa tarafından atılmıştır. Bugün de kullandığımız pek çok trigonometri teoremlerinin kanıtlarını vermiş, ilk kez tanjant, sekant ve kosekant kavramlarını bulmuştur. Ebül Vefa'nın tanjant'a verdiği zıll (= gölge) adı Batı'ya umbra (= gölge) olarak geçmiş, bugün kullanılan "tanjant" sözcüğü 16. yüzyılda ortaya çıkmıştır. Ebül Vefa'nın bulduğu ve kanıtladığı trigonometri formülleri arasında, örneğin,

$$\sin 2A = 2 \sin A \cos A$$
$$\sin^2 A = (1 - \cos A)/2$$
$$\sec A = \sqrt{(1 + \tan^2 A)}$$
$$\sin b = \tan c / \tan C \text{ (A açısı dik olan küresel üçgende)}$$

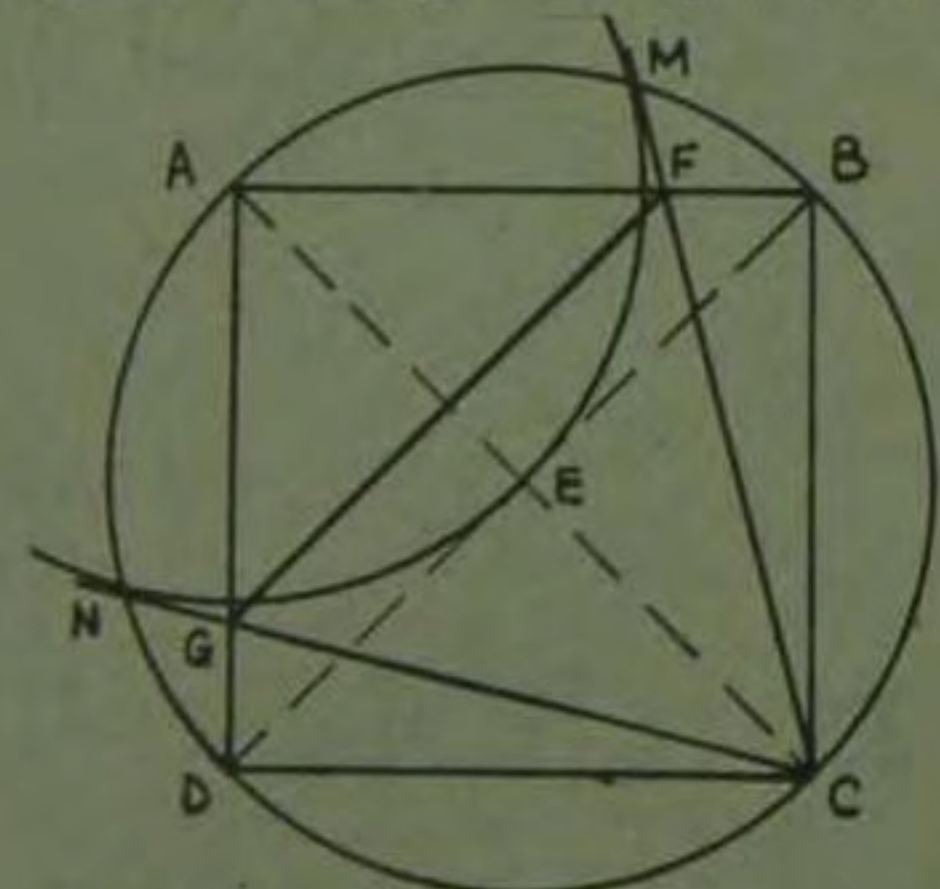
gibi formüller vardır. Ebül Vefa ayrıca 15 dakikalık aralıklarla açıların sinüs ve tanjantlarını veren çizelgeler düzenlemiştir. Bu çizelgelerdeki değerler 8 ondalığa kadar doğrudur. Kendinden 150 yıl kadar önce yaşamış ünlü Türk bilgini Harzemli Mehmet'in Cebir'ine açıklamalar ve ekler getiren Ebül Vefa, özellikle

$$x^4 + px^3 = r \text{ denklemini}$$
$$y^2 + \cdot\angle\pi$$

$$y^2 + axy + b = 0 \text{ ve } x^2 - y = 0$$

koniklerini kesiştirmek yoluyla çözmüştür. Yıldız gözlemleri yapmak üzere ilk duvar üstündeki dörtlük aracını (=quadrant) da Ebül Vefa Bağdat'taki gözlemevinde kurmuştur.

Ebül Vefa'nın ayrıca "Katipler ve işadamları için gerekli aritmetik bilgileri" ve "Zanaatkarlar için gerekli geometrik çizimler" adlı iki uygulama kitabı vardır. Bu ikinci kitaptan bir çizimi buraya örnek olarak alıyoruz. Bu problem, "verilen bir ABCD karesinin içine bir eşkenar üçgen çizme" problemidir. Verilen karenin merkezi E olsun. Karenin dışına ABCD çemberini çizelim. A noktası merkez olmak üzere çizilen AE yarıçaplı çemberin ilk çemberi kestiği noktalar M ve N olsun CM ve CN doğrularının AB ve AD kenarlarını kestiği F ve G noktaları ile C noktası aradığımız üçgenin köşeleridir. (Bunu kanıtlamak için CM ve MN doğru parçalarının eşit uzunlukta olduğunu göstermek yeter).

Ebül Vefa 1 Temmuz 998'de Bağdat bilim ve kültür merkezinin son büyük matematikçisi olarak öldü.

Matematiğin başlangıcında Babil vardı (İÖ 2000). Daha sonra Helen matematiği İskenderiye, Atina ve Siraküza gibi merkezlerde gelişti. İÖ 300-200 dolaylarında altın çağını yaşayan Helen medeniyeti Roma egemenliğiyle birlikte geriledi ve silindi. Bir yandan salt düşünmeye, kanıtlamaya dayanan Helen matematiğinin; öte yandan "bir işe yarama"yı temel amaç edinmiş ve "niçin?" sorusundan çok "nasıl?" sorusuna karşılık arayan hesaplamacı Babil ve Hint matematiğinin mirası, insan malzemesini Türklerin, Arapların ve İranlıların oluşturduğu İslam matematiğine geçti. İslam matematiği yalnızca geçmişten geleceğe, Doğu'dan Batı'ya bir köprü oluşturmakla kalmadı; yaklaşık 500 yıl süren bu dönem matematiğin sürekli geliştiği bir dönem oldu. Bu dönemin altın çağı 9. ve 10. yüzyıllar, en önemli kültür merkezi ise Bağdat'tı. Özellikle Abbasi Halifesi Memun zamanında Bağdat'ta kurulan büyük kitaplık; İslam dünyasının dört bir yanından büyük bilginlerin Bağdat'a gelmesi bu kenti gerçekten tek merkez yaptı (Yukarda adını andığımız Harzemli Mehmet, Bağdat'a ünlü kitaplığın yöneticisi olarak gelmişti). Abbasilerin zayıflaması sonucunda, hele Moğolların Bağdat'ı yakıp yıkması üzerine bilim ve kültür merkezleri doğuya kaydı (Merv, 1000 dolayları, Selçuklular; Meraga, 1200 dolayları, Hulagu). Bu arada Batı'da, Roma'nın yıkılışıyla kölelik düzeni yerini feodalizme bırakıyordu. 12. - 14. yüzyıllarda feodallere karşı savaşım veren kentler kent devletlerini kurdular. Bu devletler döneminde ticaret ve savaş yoluyla ilişkiye girilen doğu kültürünün öğeleri, bu arada matematik batıya aktarılmaya başlandı. Coğrafi konumu dolayısıyla bu aktarma ilkin İtalya kent devletlerinde başladı (Floransa, Pisa, Venedik ...). Bir çok kitap Latinceye çevrildi. İnsanlığın 3000 yıllık matematik birikimi böylece Batı'ya geçti ve ilerlemesini orada sürdürdü.

Yazımızın son bölümünde, meşalenin Batı'ya geçmesinden epey sonra, 15. yüzyılda, Doğu'da parıldayıp sönen güçlü bir yıldızı, Uluğ Bey'inSemerkant Gözlemevi'ni sözümüze konu yapacağız.

Uluğ Bey Timur'un torunudur. 1402 Ankara Savaşı sırasında henüz 9 yaşındaydı. 1409'da babası onu Türkistan bölgesinin başına getirdi. Bilim ve sanata derinden bağlı Uluğ Bey Semerkant'ta bir medrese kurdu, buraya dört bir yandan bilim adamlarını topladı. Medresenin yöneticiliğini ünlü matematikçi Bursalı Kadızade Rumi üstlenmişti. Kendisi de büyük bir bilgin olan Uluğ Bey o güne kadar hiç görülmemiş büyüklük ve mükemmellikte bir gözlemevini Ömer Hayyam'dan sonraki en büyük İranlı matematikçi olan Cemşid el Kaşi ve yardımcılarıyla birlikte 12 yıllık çabayla kurdu (1434). El Kaşi'nin 1436'da ölmesi üzerine yerine Semerkant'lı bir Türk olan Ali Kuşçu geçti (Ali Kuşçu sonradan Fatih Mehmet'in çağrısı üzerine İstanbul'a gelmiş, Ayasofya'da öğretim üyesi olmuştur). Semerkant Okulu, Uluğ Bey'in 1449'da oğlu tarafından öldürülmesine kadar dünya biliminin önemli bir merkezi oldu. Asimov ondan söz ederken "Bugün bile hemen hiç kimse Uluğ Bey diye birinin bir zamanlar dünyanın en büyük astronomu olduğunu bilmez" diyor. Batı dünyası Uluğ Bey'in şaşılacak doğruluktaki yıldız kataloğunu ancak 1665'te yapılan çevirilerle tanıdı. Onyedinci yüzyılda teleskop bulunmuş olduğu halde, yine de bu katalog daha bir süre Batı'da kullanıldı.

El Kaşi ise matematıkte çağından en az 200 yıl ilerdeydi. Onun pek çoğu İstanbul kitaplıklarında bulunan eserlerinden üçüncü derece denklemleri yineleme (iterasyon) yöntemiyle çözdüğü, herhangi bir pozitif tamsayı için $(a + b)^n$ ikiterimli (binom) açınımını geliştirdiği bugün anlaşılmış durumda. Bu iki buluş, bilindiği gibi, 17. yüzyıl sonunda Newton tarafından yeniden gerçekleştirilmiştir. Ancak El Kaşi'yi matematik tarihinin önemli adlarından biri yapan bunlar değildir: El Kaşi ondalık kesirleri ilk kez kullanan bilgindir. Yukarda da belirttiğimiz gibi o zamana kadar Babillilerin geliştirmiş olduğu altmışlı sayı dizgesi kullanılıyordu (bizim bugünkü saat-dakika dizgemiz o gelenekten kalma). Hesaplama yöntemlerinde gerçek gelişme ise ancak ondalık kesirlerin kullanılmasıyla sağlanabilmiştir. Ondalık kesirlerle işlem yapılması yöntemine 15. yüzyıl Avrupasında "Türk yöntemi" adı veriliyordu. El Kaşi, ayrıca, bir tabandan tamsayıları ve kesirleri başka bir tabana dönüştürmek için bugün "tabanla ardarda bölme" ve "tabanla ardarda çarpma" adını verdiğimiz yöntemleri 1414'te yazdığı *Hesaplama Anahtarı* adlı kitabında ayrıntılarıyla vermektedir. (Örneğin 123 onlu sayısını ardarda 2'ye bölerek ve her bölümde kalanın 0 mı 1 mi olduğuna bakarak 1111011 ikili sayısına çeviririz. Kesirler için ise ardarda 2 ile çarparız). El Kaşi sonradan Horner yöntemi diye tanınacak olan hesaplama yöntemini de bu kitabında vermiştir. Onun herhangi bir A sayısının n inci kuvvetini almak için verdiği yöntemi ise bugün kuvvet hesaplamada hızlı bir bilgisayar algoritması olarak kullanıyoruz. Bu yöntemi bir örnekle görelim, örneğin A^{23} kuvvetini hesaplamak isteyelim (yöntemi uzun hesaplamalara girmeksizin verebilmek için A yerine bir değer koymuyoruz, söz gelimi A = 6,7 sayısı için hesabı okuyucu yapabilir). Bu amaçla üstte n = 23 sayısını 2'ye ardarda bölüp varsa buçukları atarak, altta da A sayısının ardarda karesini alarak iki sıra sayı yazalım; bu işlemi üst sırada 0 elde edilinceye kadar sürdürelim:

23	11	5	2	1	0
A	A^2	A^4	A^8	A^{16}	

Şimdi, üst sıradaki tek sayılara karşılık gelen alt sıradaki sayıları birbirleriyle çarparsak aradığımız A^{23} sayısını elde ederiz: $A.A^2.A^4.A^{16} = A^{23}$. Böylece A^{23} sayısı, 22 çarpma yerine 4 kez kare alma ve 4 çarpma yapılarak bulunmuş olur. Bu yöntemi ikili sayı dizgesi üstünde biraz bilgisi olan okuyucular hemen kanıtlayabilirler.

El Kaşi'nin olağanüstü bir başarısı da π sayısını 16 ondalığa kadar doğru olarak hesaplamış olmasıdır. Onbeşinci yüzyılın, π'nin ancak (Çinlilerden alınma 355/113 yaklaşımıyla) altıncı ondalığa kadar doğru olarak bilindiği yüzyıl olduğunu, 17 ondalığa kadar doğru değerin Batı'da 17. yüzyılda bulunmuş (A. van Roomen) olduğunu burada belirtelim.

Bu yazımda 10. - 15. yüzyıl matematiğinden bir kesit vermeye çalıştım. İnsanlığın gelişme ve ilerleme sürecinin küçük bir bölümünden bir kesit. Evrensel kültür mirasının önemli bir öğesi olarak İbni Sina, bininci doğum yılında, UNESCO'nun almış olduğu karar uyarınca bütün dünyada anıldı. Türkiye'de ise!...

Kültür mirasımıza, bu mirası insanlığın evrensel gelişimi içindeki yerine oturtarak ve öylece değerlendirerek sahip çıkacağız...

Kaynaklar

1. D.J. Struik, A Concise History of Mathematics, New York, 1967
2. D.E. Smith, History of Mathematics, New York, 1951
3. I. Asimov, Biographical Encyclopedia of Science and Technology, Londra, 1972.
4. S. F. Mason, A History of the Sciences, New York, 1962.
5. Encyclopedia Britannica, Chicago, 1974.
6. A. A. Adıvar, Tarih Boyunca İlim ve Din, İstanbul, 1969
7. H. Dilgan, Büyük Matematikçi Ömer Hayyam, İstanbul, 1959
8. D. E. Knuth, The Art of Computer Programming, c. 2, Reading, 1969
9. P. Volkov-V, Malçanov, The Face of Avicenna, Sputnik, Eylül 1979
10. K. Z. Taneri, Türk Matematikçileri, İstanbul, 1958.

Pİ'NİN ÖYKÜSÜ

NAZİF TEPEDELENLİOĞLU

İnsanoğlu daire dediğimiz kendine özgü düzgün yuvarlak şeklin farkına tekerleğin icadından çok önce varmıştı. Bu şekli diğer insanların, hayvanların göz bebeklerinde; gökyüzünde güneşte, ayda görüyordu. Etrafındaki bitkilerden, çiçeklerden de daire ya da daireye yakın şekiller algılıyordu. Derken birgün elindeki çomakla kuma bir daire çizdi. Sonra düşündü: Bazı daireler küçüktü, bazıları ise büyük. Dairenin bir ucundan öteki ucuna uzaklığı ne kadar büyürse çevresi de o kadar büyüyordu. Sonra gene düşündü. Cilalı taş devri insanı artık soyutlamasını yapmıştı: Dairenin çevresinin uzunluğu çapının uzunluğu ile orantılıydı. Yani çap 2 kat büyüyünce çevre de 2 kat, çap 3 kat büyüyünce çevre de 3 kat büyüyordu. Çapı 4 kat küçültünce çevre de 4 kat küçülüyordu. Başka bir deyişle çevrenin çapa oranı daireden daireye değişmiyor sabit kalıyordu.

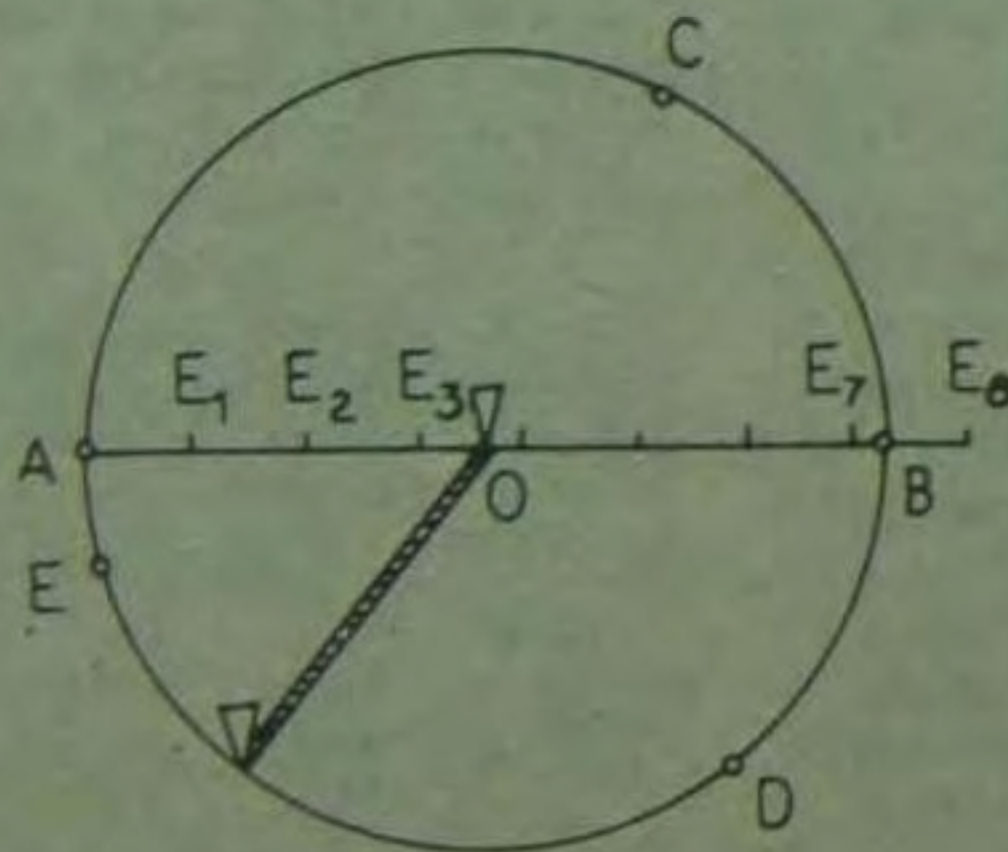
Demek ki, bu sabit orana π[1] dersek çağdaş matematik diliyle;

π = çevre/çap = sabit

yazılabiliyordu.

Bu oranın sabitliğine karar kıldıktan sonra şimdi soru bu sabitin değerinin saptanmasıydı. Babil'de ve eski Mısır'da MÖ 2000 dolayında sırasıyla $\pi = 3\ 1/8$ ve $\pi = (16/9)^2$ değerleri kullanılıyordu.

Bu insanlar bu değerleri nasıl bulmuşlardı? Kesin birşey söylemek olanaksız ama bir tahmin yürütebiliriz: π sayısının değerini bulmak için en kolay yol bir daire alıp bunun çevresi ile çapını ölçmek ve ikisini birbirine bölmektir. Biz de öyle yapalım. Nil nehrinin kıyısında büyücek bir ıslak kumsal alanının ortasına bir yere bir kazık çakalım. Kazığa bir ip bağlayalım. İpin öbür ucuna sivri uçlu bir sopa tutturalım ve ipi gergin tutarak kuma bir daire çizelim.

Şimdi kazığı ve ipi çıkarıp atalım (kazığın deliği O'yu bozmayalım). Başka bir ip bulalım. Bu ipi çember üzerinde alınan herhangi bir A noktasından dairenin bir ucundan öteki ucuna doğru O'dan geçeçek şekilde uzatalım. İpin A'ya ve dairenin öteki ucu B'ye karşı gelen noktalarını -bir kömür parçasıyla- işaretleyelim. İpin üzerindeki AB uzunluğu dairenin çapıdır ve bizim ölçü birimimizdir. A noktasını çemberimizin A noktasına çakıştırarak ipi, çemperin üzerine yayalım. Öteki kömür işaretine çember üzerinde karşı gelen noktaya C diyelim. İpi şimdi C'ye taşıyalım. Kömür işaretinin altındaki noktaya D diyelim ve benzer şekilde E noktasını da bulalım. Çember üzerinde 3 çap boyu gittik ve E noktasına vardık. Çevre üzerinde gidecek "azıcık" daha uzunluğumuz kaldı. Şu halde çevrenin çapa oranı yani π'nin değeri "üç küsur"dur. Küsuru atarsak $\pi = 3$ yazabiliriz.

Nitekim, Kutsal Kitap'ta, Eski Ahit'te I. Krallar Bap 7, Ayet 23'te ya da II. Tarihler, Bap 4, Ayet 2'de şu satırları okuyoruz:

"Ve dökme denizi bir kenardan obir kenara on arşın olarak değirmi biçimde yaptı, ve yüksekliği beş arşındı; ve otuz arşınlık bir ip onun çevresini sarardı."

Görüldüğü gibi dökme deniz değirmi (yani daire biçiminde). Bir kenardan öbür kenara (yani çapı) 10 arşın geliyor. Çevresi de 30 arşın. Şu halde π'nin Kutsal Kitaba göre değeri 30/10 = 3. Kutsal Kitabın Krallar Kitabı bölümü yaklaşık MÖ 550'de eski Yahudiler tarafından derlenmişti. O tarihte π sayısı çok daha hassas bir biçimde biliniyordu ama herhalde Yahudi derleyiciler bunu bilmiyordu. Burdan da din adamları ile matematikçilerin bu tarihlerde artık eskiden olduğu gibi aynı kişiler olmadığı sonucuna varabiliriz.

Biz Kutsal Kitabı bir kenara bırakıp Nil kıyısındaki dairemize dönelim ve "küsuratımız" EA'nın

(1) π (pi) Yunan alfabesinin 16. harfi. İsviçreli büyük matematikçi Leonhard Euler'in de 1737 yılında yayınladığı bir kitabında benimseyip kullanmasıyla dairenin çevresinin çapına oranı artık hemen herkesçe bu harfle gösteriliyor

uzunluğunu çapın bir kesiri olarak ölçelim: Önce EA uzunluğunu bir ip üzerine işaretleyelim. Bu uzunluğu ipi gererek AB çapının üzerine taşıyalım ve AE_1, E_1E_2, vb. EA'ya eşit olacak şekilde çapı bölmeleyelim. Göreceğiz ki B noktası E_7 ile E_8'in arasına düşecektir. Şu halde EA uzunluğu çapın 1/7'si ile 1/8'i arasındadır. Yani $3\ 1/8 < \pi < 3\ 1/7$.

Kumda çizilen daireyle, iplerle, kömürden işaretlerle bundan daha iyi yapamayacağımız bir gerçek. Ama gene de $\pi = 3\ 1/7 = 22/7$ yaklaşık değeri birçok uygulamada yeterince hassas sayılabilir. En azından benim ortaokulda, lisede okuduğum yıllarda matematik ya da fizik yazılısında "pi'yi yirmi iki bölü yedi alabilir miyiz hocam?" diye sormak modaydı. Hocalar da bu modaya uyarlar ve problemde dairenin çapını ya 7 ya da 7'nin katı bir sayı olarak verirlerdi ki çarpma kolay olsun.

Şimdi bir de π'nin aşağıdaki değerine bakalım:

π = 3.14159	26535	89793	23846	26433	83279
50288	41971	69399	37510	58209	74944
59230	78164	06286	20899	86280	34825
34211	70679	82148	08651	32823	06647
09384	46095	50582	23172	53594	08128
48111	74502	84102	70193	85211	05559
64462	29489	54930	38196	44288	10975
66593	34461	28475	64823	37867	83165
27120	19091	45648	56692	34603	48610
45432	66482	13393	60726	02491	41273
72458	70066	06315	58817	48815	20920
96282	92540	91715	36436	78925	90360
01133	05305	48820	46652	13841	46951
94151	16094	33057	27036	57595	91953
09218	61173	81932	61179	31051	18548
07446	23799	62749	56735	18857	52724
89122	79381	83011	94912	98336	73362
44065	66430	86021	39501	60924	48077
23094	36285	53096	62027	55693	97986
95022	24749	96206	07497	03041	23668
86199	51100	89202	38377	02131	41694
11902	98858	25446	81639	79990	46597
00081	70029	63123	77381	34208	41307
91451	18398	05709	85...		

(Shanks, *Proc. Roy. Soc. London*, 23, 1874, p. 45.)

π sayısı burada 707 basamağa kadar veriliyor. 1874 yılında İngiliz matematikçisi W. Shanks tarafından yayınlanmış. 16 basamağın, yarıçapı yerküre ile güneş arasındaki ortalama uzaklığa eşit bir dairenin çevresini bir kıl kalınlığı kadar hata ile hesaplamaya yeterli olduğu, güneşin yerine bilinen en uzak nebula, kıl kalınlığı yerine de fizikçilerce bilinen en küçük taneciğin büyüklüğü konduğunda gerekli basamak sayısının yalnızca 40 olduğu düşünülürse π'yi 707 basamağa kadar hesaplamanın düpedüz işgüzarlık olduğu anlaşılır.

Ama her alanda olduğu gibi işgüzarlık alanında da sınır tanımayan insanoğlu 707 basamakla da yetinmeyerek, ilk bilgisayarın icadından sonra π sayısını 1947'de 2035 basamağa kadar hesapladı. π'nin basamaklarının fethini aşağıdaki kronoloji cetvelinden izleyebilirsiniz.

π'NİN İRRASYONELLİĞİ

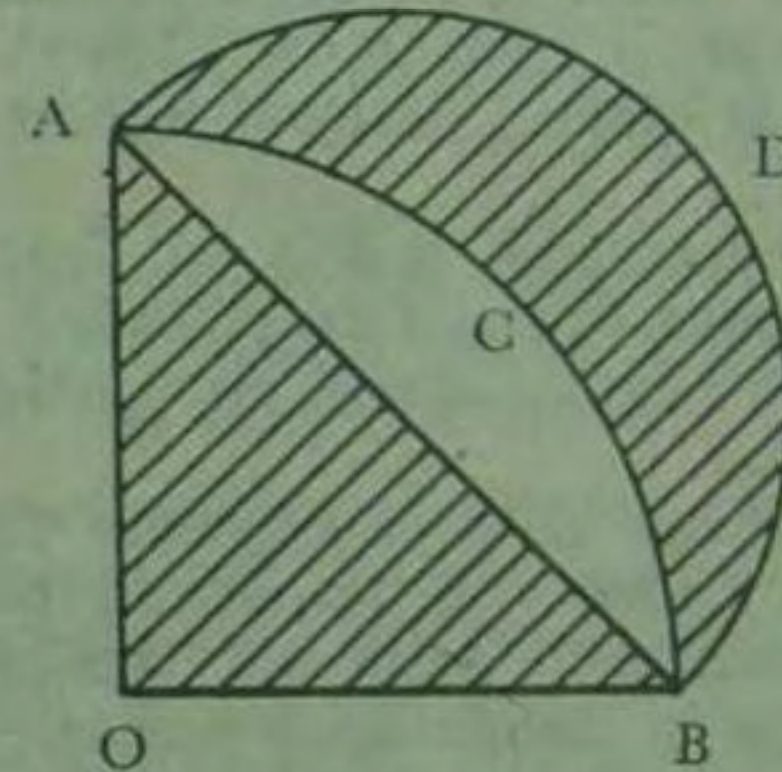
Nasıl bir sayı π sayısı? Örneğin π m ve n birer tamsayı olmak üzere m/n biçiminde yazılabilir mi? Yani π rasyonel midir? Başlangıçta insanlar bu yönde umutluydular. π'nin bu kadar çok basamağının hesaplanmasının nedenlerinden biri de buydu herhalde. Bekliyorlardı ki bir yerden sonra basamaklar önceki değerlerini tekrar etsin, yani π devirli bir ondalık sayı halinde yazılabilsin.[2] Bu olmadı. Sonunda 1761'de İsviçreli matematikçi Lambert π'nin irrasyonel olduğunu, yani dairenin çevresi ile çapının bir ortak ölçüsü olmadığını kanıtladı.

π'NİN ÜSTELLİĞİ

π sayısının gittikçe daha fazla basamağını hesaplama tutkusunun yanısıra matematikçilerin rüyalarına giren başka bir π problemi de daireyi kare yapma problemiydi. Önce problemi tanımlayalım:

Sonlu sayıda işlem yaparak, yalnızca pergel ile cetvel kullanarak[3] alanı verilen bir dairenin alanına eşit kare çizmek.

Bu uğraşıya kendilerini kaptıranların atası Anaksagoras'tır (MÖ 500-428). Bir ara Atina'da zındıklıkla suçlanıp hapse atılan Anaksagoras burada can sıkıntısından, daireyi kare yapmanın yollarını aramaya başlar. Kendisinin çözüm sandığı bazı yaklaşık sonuçlar da elde eder. Daha sonra Kiyoslu Hippokrates[4] (MÖ 5. yy'ın ikinci yarısı) aşağıdaki şekildeki taralı ACBD alanının, AOB üçgeninin alanına eşit olduğunu gösterir.

Şekildeki ACB yayı merkezi O, yarıçapı OA olan yaydır. ADB yayı ise çapı AB, merkezi de AB'nin orta noktası olan yaydır.

Bu ve buna benzer başka örnekler gösterir ki, belli eğrilerle sınırlanmış bazı bölgelerin alanlarına eşit alanda kareler çizilebilir.[5]

Şu halde verilen bir dairenin de alanına eşit alanda bir kare neden çizilmesin?

Matematik tarihi bu uğraşa kendini adayan matematikçilerin ve amatörlerin adlarıyla doludur. Hepsinin de uğraşı düş kırıklığı ile sonuçlanır. Bunların içinde en büyük düş kırıklığı Sieur Mathulon adlı birinin olsa gerektir. Çünkü bu kişi 18. yüzyılda daireyi kare yaptığını ilan etmiş ve yönteminin yanlışlığını bulana 1000 ecu[6] ödeyeceğini söylemişti. 1000 'ecu'

(2) Bu durumda π'nin rasyonel olması gerektiği gösterilebilir.
(3) Burada cetvel sözcüğü yalnızca doğru çizmeye yarayan taksimatsız, düz kenarlı tahta anlamına alınmalıdır.
(4) Bu kişi, doktorların piri Koslu Hippokrates'le karaştırılmamalıdır.
(5) Üçgeni çizdikten sonra üçgenden kareye kolayca geçilebilir.
(6) ecu (ekü): 5 Franklık gümüş Fransız parası

yü mahkeme huzurunda yanlışını bulana ödedi de. Bundan sonra kare yapıcılar daha ihtiyatlı oldular.

18. yüzyılın sonundan başlayarak dairenin kare yapılmasının olanaksız olduğu fikri matematikçilere hakim olur. Bu kuşku o kadar büyür ki 1775'te Paris Bilimler Akademisi devr-i daim makinesi projeleri, açıyı pergel ve cetvel kullanarak üçe bölme yöntemlerinin yanısıra daireyi kare yapma yöntemlerini de artık incelememe kararı alır. 1775'te Euler, 1794'te Legendre π'nin belki de cebirsel bir sayı olmadığına dolayısıyla üstel bir sayı olması gerektiğine ilişkin inançlarını belirtirler.

Şimdi bu konuyu biraz açalım. m ve n tamsayı olmak üzere m/n biçiminde yazılamayan sayılara irrasyonel dendiğini biliyoruz. Katsayıları tamsayılar olmak üzere

$$a_0x^n + a_1x^{n-1} + a_2x^{n-2} + ... + a_n = 0$$

biçiminde yazılabilen denklemlere de cebirsel denklem diyoruz. Eğer bir sayı bir cebirsel denklemin kökü ise o sayıya cebirsel sayı diyoruz. Örneğin bütün rasyonel sayılar cebirseldir (m/n rasyonel sayısı nx — m = 0 denkleminin köküdür). İrrasyonel sayıların bazıları da cebirseldir: Örneğin $\sqrt{2}$ $x^2 - 2 = 0$ denkleminin köküdür. Peki cebirsel olmayan irrasyonel sayılar var mıdır? Evet. Böyle sayıların varlığını 1840'ta Fransız matematikçisi Joseph Liouville kanıtladı. Böyle cebirsel olmayan sayılara üstel[7] deniyor.

Bunları anlatmamın nedeni şu: İspatı bizi bu yazının amacından çok uzaklara götürecek bir teorem gereğince, eğer π sayısı cebirsel bir sayı değilse, daire kare yapılamaz.

İşte bu nedenle Euler ile Legendre π'nin cebirsel bir sayı olmadığına olan inançlarını belirtiyorlar. Ama inançla matematik yapılmaz. Kanıtlamak gerek. Kanıtlamak için de matematiksel avadanlık gerek. Bu avadanlığın gelişmesi ve π'nin üstel olduğunun kanıtlanması için daha yaklaşık 100 yıl beklendi. Sonunda 1882 yılında Alman matematikçisi Lindemann π'nin üstel olduğunu kanıtladı da böylece MÖ 434'te başlayan serüven son buldu. Son buldu ama hâlâ da daireyi kare yaptığını iddia eden amatör gözbağcılara rastlanıyor.

π'NİN RESMİ DEĞERİ

π nin öyküsünü geçen yüzyılın sonunda Amerika Birleşik Devletleri'nin İndiana Eyaleti'nde geçen bir olaydan söz ederek bitirelim. Olay özel teşebbüs hırsı ile bilgisizliğin bir arada hem kişileri hem de kurumları bazen nasıl gülünüç duruma düşürebileceğini göstermesi bakımından ibret vericidir.

Olay Edwin Goodwin adlı bir tıp doktorunun π için yeni bir -yanlış- değer bulması, başka bazı yanlış hususlardan hareketle daireyi kare yapması ve bunları bir yasa önerisi haline getirip eyalet temsilciler meclisi üyesi Taylor Record'a vermesi ile başlar. Yasa önerisi 18 Ocak 1897'de Record tarafından eyalet temsilciler meclisine sunulur.

Önerinin giriş bölümünde şöyle denilmektedir: *"Yeni bir matematiksel gerçeği tanıtmak ve eğitime katkıda bulunmak amacıyla sunulan ve 1897 yılında yasama organınca kabul edilmek ve benimsenmek koşuluyla içeriğinden yalnızca Indiana Eyaletinin hiçbir telif ücreti ödemeden yararlanabileceği bir yasa tasarısı."*

3 bölümden oluşan tasarı, baştan sona, insanın tüylerini diken diken edecek, hem temel geometri kurallarıyla hem de birbiriyle çelişen önermelerle doludur. Biz burada yalnızca 2. bölümden alıntı yapalım: *"... ayrıca 90° lik kiriş uzunluğunun yay uzunluğuna oranı 7/8'dir. Öte yandan karenin köşegeninin kenarına oranı 10/7'dir ki bu şu önemli dördüncü gerçeği ortaya koymaktadır: dairenin çapının çevresine oranı 5/4'ün 4'e oranıdır..."*

Böylece aynı paragraf içinde hem $\pi = 16\sqrt{2/7} = 3,2324...$ hem de $\pi = 16/5 = 3,20$ olduğu söylenmekte, bununla da yetinilmeyip, ta Pisagor'dan beri bilinen karenin köşegeninin kenarına oranının irrasyonel olduğu gerçeği de yadsınmaktadır.[8]

Tasarı -nedense- önce Bataklık Arazi Komisyonuna havale edilir, buradan da "aidiyeti cihetiyle" Eğitim Komisyonuna gönderilir. Komisyonun olumlu görüşü ile birlikte 5 Şubat 1897'de tekrar genel kurula gelen tasarı burada 67 oya karşılık 0 oyla kabul edilir!

Şimdi sıra Senatodadır. Tasarı Senatoda -neden bilinmez- Alkollü İçkilerle Mücadele Komisyonuna havale edilir ve komisyonun olumlu görüşüyle geri gelir. Artık tasarının yasalaşması (!) için hiçbir engel kalmamış gibidir ama büyük bir rastlantı Senatoyu büyük bir yanılgıdan, π'yi de resmi bir değere kavuşmaktan alakoyar. Tasarı komisyon dönüşü Senato genel kurulunda okunduğu sırada Purdue Üniversitesi Matematik Bölümü öğretim üyelerinden Profesör Waldo da üniversiteyle ilgili iş takibi dolayısıyla Senatodadır. Genel kurulda tartışılmakta olanları duyunca kulaklarına inanamaz. Doğu İndiana'dan eski bir öğretmen senatör şöyle demektedir: "Mesela çok basit. Eğer π sayısı için yeni ve doğru bir değer belirleyen bu tasarıyı yasalaştırırsak tasarının sahibi buluşunun eyaletimizde parasız kullanımına, okul kitaplarında yayınlanmasına izin verecektir. Buna karşın öteki eyaletler kendisine telif ücreti ödemek durumundadır."

Profesör Waldo hemen kolları sıvayıp yoğun bir kulis faaliyetine girişir ve bunun sonucu 12 Şubat 1897'de Senato tasarı üzerindeki görüşmeleri belirsiz bir tarihe erteler. Bundan sonra da bu konu bir daha gündeme gelmez.

MATEMATİK EĞLENDİRİR

4. ve 5. sayılardaki soruların yanıtlarını aşağıda veriyorum:

Dünya yuvarlaktır: Yerküre üzerinde belli bir noktadan güneye (kuzeye) yürümek, o noktadan geçen meridyen dairesi üzerinde güney (kuzey) kutbuna doğru yürümek; doğuya (Batıya) yürümek ise o noktadan geçen paralel dairesi üzerinde güneşin doğduğu (battığı) yöne doğru yürümek demektir. Şimdi güney kutbu yakınında çevresi 1000 km. olan paralel dairesini alalım. Bu daire üzerindeki herhangi bir A nokta-

(7) Üstel sözcüğüne Frenkler trancendental diyorlar.

(8) Bu sonuncu ile ilgili ayrıntılı bilgi için 3. sayıdaki "Matematik Nasıl Matematik Oldu?" yazısına bakınız.

π'NİN KRONOLOJİSİ

MÖ 20. yy	Babilliler $\pi = 3\ 1/8$ değerini kullanıyorlar.
MÖ 20. yy	Mısırlılar $\pi = (16/9)^2 = 3.1605$ değerini kullanıyorlar.
MÖ 12. yy	Çinliler $\pi = 3$ değerini kullanıyorlar.
MÖ 550	Kutsal Kitapta I. Krallar 7:23 $\pi = 3$ anlamına geliyor.
MÖ 434	Anaksagoras daireyi kare yapmaya girişiyor.
MÖ 3. yy	Arşimet $3\ 10/71 < \pi < 3\ 1/7$ olduğunu buluyor. Bundan başka $\pi \cong 211875/67441$ kesrini de buluyor.
2. yy	Batlamyos $\pi = 377/120 = 3.14166...$ değerini kullanıyor.
3. yy	Çung Hing $\pi = \sqrt{10} = 3.16$, Vang Fau $\pi = 142/45 = 3.155$, Liu Hui $\pi = 471/150 = 3.14$ değerlerini kullanıyorlar.
5. yy	Zu Çung-Çi $3.1415926 < \pi < 3.1415927$ olduğunu buluyor.
6. yy	Hintli Aryabhatta $\pi = 62832/2000 = 3.1416$ değerini, Brahmagupta ise $\pi = \sqrt{10}$ değerini kullanıyor.
1220	Fibonacci $\pi = 3.141818$ değerini kullanıyor.
1436	Semerkantlı El Kaşi π'yi 14 basamağa kadar hesaplıyor.
1573	Valentinus Otho $\pi \cong 355/113 = 3.1415929$ olduğunu buluyor.
1593	Hollandalı Adriaen van Rooman π'yi 15 basamağa kadar hesaplıyor.
1596	Hollandalı Ludolph van Cevlen π'yi 35 basamağa kadar hesaplıyor (bu nedenle Almanya'da π Ludolph sayısı diye de bilinir).
1705	Abraham Sharp π'yi 72 basamağa kadar hesaplıyor.
1706	John Machin π'yi 100 basamağa kadar hesaplıyor.
1719	Fransız De Lagny π'yi 127 basamağa kadar hesaplıyor.
1737	Leonhard Euler'in benimsemesiyle π adı evrensellik kazanıyor.
1761	İsviçreli Johaun Heinrich Lambert π'nin irrasyonelliğini kanıtlıyor.
1775	Euler π'nin üstel olabileceğine işaret ediyor.
1794	Fransız Adrien-Marie Legendre π'nin ve π^2'nin irrasyonelliğini kanıtlıyor. Aynı zamanda π'nin üstel olabileceğini belirtiyor.
1794	Vega π'yi 140 basamağa kadar hesaplıyor.
1844	Avusturyalı Schulz von Strassnigtzky π'yi 200 basamağa kadar hesaplıyor.
1855	Richter π'yi 500 basamağa kadar hesaplıyor.
1874	İngiliz W. Shanks π'yi 707 basamağa kadar hesaplıyor.
1882	Alman Ferdinand Lindemann π'nin üstel bir sayı olduğunu kanıtlıyor.
1947	İlk bilgisayar ENIAC π'yi 2035 basamağa kadar hesaplıyor.
1981	Bilim ve Sanat'ın 6. sayısında π'nin öyküsü yayınlanıyor.

sından 1000 km. kuzeye çıkalım. Varacağımız nokta sorunun yanıtıdır. Gerçekten bu noktadan 1000 km güneye yürüyen gezgin A noktasına ulaşacaktır. A noktasından da 1000 km. doğuya yürüdüğünde paralel dairesinin tümü üzerinde yürümüş olacağından gene A noktasına gelecektir. Buradan da 1000 km. kuzeye yürüyerek geziye başladığı noktaya ulaşacaktır.

Biraz düşününce yukardaki çözümün tek çözüm olmadığı, n bir doğal sayı olmak üzere, güney kutbu yakınında çevresi 1000/n km. olan tüm paralel dairelerinin 1000 km. kuzeyindeki noktaların istenen özelliği sağladığı kolayca bulunabilir.

Dünyayı kavramak: Dairenin çevresi yarıçapının 2π katı olduğuna göre, yarıçaptaki 1 m.lik artış -yarıçap ne olursa olsun- çevrede 2π metrelik bir artışa yol açacaktır. Şu halde yanıt 2π metredir. İpin çepeçevre 1 m. bollaşması için uzunluğunun yalnızca 6.28 m. kadar artırılmasının yeterli olacağı insanı şaşırtmıyor mu?

Her üçgen ikizkenar mıdır? Elbette hayır. İkizkenar olmayan hiçbir üçgende tepeye ait açıortay ile taban orta dikmesi üçgenin içinde kesişmez. Dolayısıyla ADO, AEO ve OBC üçgenlerinin ABC üçgenine göre konumları şekildeki gibi değildir. Bu nedenle sorudaki kanıtlama(!), yanlış bir şekil aracılığı ile yapılmış bir aldatmacadan başka birşey değildir.

Parçalı satranç tahtası: A, B, D ve C noktaları, alanı 1 birim kare olan ince bir paralelkenarın köşeleridir. Eğer bu noktalar şekilde gösterildiği gibi bir doğru üstünde olsalardı, dikdörtgenin üst yarısındaki iki dik üçgen benzer olacaklarından $5/13 = 3/8$ yazabilmek gerekirdi ki bu ise $39 = 40$ demek olurdu!

Dolayısıyla parçaları yeniden düzenlenip dikdörtgen oluşturulduğunda, ortada 1 birim kare alanında paralelkenar biçiminde bir yarık kalır ki "kazanılan" alan budur.

Karenin kenar uzunluğunu Fibonacci dizisinin n + 1 inci sayısı ($n \geqslant 2$) olacak şekilde seçersek bu soruyu başka sayılarla da sorabiliriz. Bu durumda dikdörtgenin kısa kenarının uzunluğu dizinin n inci sayısı, uzun kenarının uzunluğu da n + 2 nci sayısı olacaktır.

Son olarak belirtelim ki kareden dikdörtgene geçtiğimizde 1 birim karelik alanı n çiftse "kazanırız". n'in tek olduğu durumlarda parçalar ortada boşluk oluşturacak yerde üst üste binerler. Bu durumda 1 birim karelik alanı "yitiririz".

Kaynaklar

Petr Beckmann, "A History of Pi" The Golem Press, 1970
Paul Dubreil, "The History of Mysterious Numbers", Great Currents of Mathematical Thought, Dover, 1971.
J.H. Cadwell, "Topics in Recreational Mathematics", Cambridge University Press, 1966.

Şükran Kurdakul:

«Bir şair için Fuzuli'yi öğrenmek zorunludur. Fuzuli'den onun alacağı kendi tezgahına bağlıdır.»

O. SAFFET AROLAT

□ 1076 yazar ve şairi içeren 112 dergi hakkında bilgi veren şairler ve yazarlar sözlüğünüz yeniden yayınlandı. Bu çalışmanızda eski dönemle ilgili kültür mirasını ele alırken ne gibi bir yöntem uyguladınız?

■ Yöntem sorununa girmeden önce çok kısa kitabın hazırlanış öyküsünü aktarmak istiyorum. 1971'lerde benden önce bu tip çalışmalar yapan kimselerin yapıtlarını incelediğim zaman şöyle bir durumla karşılaştım. Bırakınız edebiyatta ve düşün dünyamızda kişileri ve akımları incelerken nesnel kalma zorunluluğunu, edebiyat ve düşün adamlarının yaşam öykülerini verirken bile bu tür çalışmalarda ya bazı gerçeklerin görmezlikten gelindiğini yahut da saptırıldığını gözledim. Örneğin kimilerinde İstiklal Marşı şairimiz Mehmet Akif'in tek parti döneminde Mısır'da yaşamak durumunda olduğu belirtilmiyordu. Kimilerinde ünlü hikayeci Sabahattin Ali'nin Kırklareli'nde öldürüldüğü değil, öldüğü yazılıyor, kimilerinde de Ahmet Arif'in Dil Tarih Coğrafya fakültesinden ayrılmak zorunda bırakıldığı değil de, ayrıldığı belirtiliyor. Ben önce bu yanlışlığı, taraftarlık bile değil, bu gerçeğe saygısızlığı telafi etmek için yazarların, şairlerin ve düşün adamlarının yaşam öykülerini en eskilerden, en gencine kadar yaşamlarına uygun bir şekilde yansıtmaya çalıştım. Sonra yöntem meselesine gelelim. Yöntem de şu. Bilindiği gibi edebiyat hareketleri genellikle düşün hareketlerinin, koşutudur. Bazen bir adım önde, bazen bir adım geride... Mutlaka toplumsal hareketlerle, dolayısıyla düşün hareketleriyle karşılıklı bir etkileşim sözkonusudur. Özellikle Osmanlı İmparatorluğunun 19. yüzyılından sonraki dönemdeki yazarları, şairleri yazmaya koyulduğum zaman, onların yapıtlarındaki özü, toplumsal özü, gün ışığına çıkarmaya çalıştım. Bu işi yaparken adeta bir edebiyat tarihi yazıyor mantığı içinde çalıştım. Sonra, özetleyerek yazıya geçirdim. Sanat adamlarının belli dönemleri oluyor. Birinci döneminde toplumsal olaylardan etkilenme durumu az olan bir yazar, ikinci dönemine geldiği zaman Abdülhamit II'nin saltçı tutumuna karşı koyan bir kimlik kazanıyor. Üçüncü döneminde emperyalizm kavramı yazarın bilgi hudutları içine giriyor. Bu sefer anti-emperyalist nitelikler taşıyan yapıtlarla karşılaşıyoruz. Diyelim ki, işte İstiklal marşı şairimiz Mehmet Akif'in ikinci döneminde İttihat Terakki Partisi liderleriyle bir çelişme sözkonusu değil. Almanya'ya davet edildiği zaman çok rahat Alman yayılmasını onaylar şiirler yazıyor. Sefahat'ta bu şiirler vardır. Alman kadınlarına hitap eden şiirler. Kurtuluş savaşı dönemine geldiği zaman ise, gerçekten emperyalizm kavramını anlamış, savaşma bilinci kazanmış bir şairin yapıtlarıyla karşılaşıyoruz.

□ Bu konuya kültür mirasımız açısından değinirsek neyle karşılaşıyoruz?

■ Kültür mirası deyince şunu anlıyorum. Daha doğrusu bu çözümleme gereksinmesini duyma karşısında olduğumuzu anlıyorum: Bizim tarih ve dil bilincimizin kökenleri nedir? Özellikle çağdaşlaşma süreci içinde hangi iniş çıkışlardan sonra biz bugüne varmışızdır? Eskiye bakışımızda bizim çözümlemek zorunda olduğumuz konuların başında önce bu dil sorunu ve tarih sorunu gelir. Bunlar gelmelidir. Burada tarih bilincinden kastım, tabii Türk insanının sınıfsal konumu içindeki tüm duyarlığı ve ilişkileri geçmiş dönemlerde nasıl verilmiş. Yapıtların içinde bunu kavramak gerekir. Dil davasından da şunu anlıyorum: Diyelim ki 19. yüzyıldan bu yana Türk insanı kendi dilinin bilincine hangi aşamalardan geçtikten sonra varmıştır. Bu dönemlere baktığımızda karşımıza çıkan budur. Geçende değerli araştırmacı Cevdet Kudret' in bir yazısını okudum. Kendisi Prof. Tahsin Banguoğlu'nun 25 yıllık yaşamında üç çeşit dili savunduğunu örnekleriyle sergiliyor. Türk Dil Kurumu'nda çalıştığında şöyle düşünüyor, Türk Dil Kurumu'ndan ayrıldığında şöyle düşünüyor, son Sisav toplantısındaki açıklamalarında böyle düşünüyor. Bu sadece Banguoğlu'na özgü bir tutum değil. Bu taa

Halit Ziya'lardan bu yana bol bol örneklerine rastladığımız bir tutumdur. Halit Ziya Uşaklıgil ki, kendini üç defa Türkçeye çevirmek gereğini duymuş bir yazar, buna karşın son bir yazıda kullandığım için rahatça tekrarlayabilirim, 1933'lü yıllarda "Ben dilimizin arınmasına pek taraftarım" diye yazılar yazabiliyor.

□ O zaman yazarın hem dil, hem siyasal düşünce konusunda dönemiyle somut bir bağ içinde olduğunu gözden ırak tutmamak gerekir. Temel olarak yazarı anlatabilmek için bu somut bağı yakalamanın gereği var, öyle mi?

■ Elbette. Mesela diyelim ki, Cenap Şehabettin. Kurtuluş savaşına karşı yazılar yazmaktan çekinmeyen bir yazar ise, zaten Kurtuluş Savaşına felsefesine karşı olduğu için bu rahatlığı duyuyor. O zaman, Kurtuluş Savaşına karşı olan bir kafa, bütün Osmanlı kurumlarına yandaş oluyor. Yani Cenap Şehabettin dahi, Mustafa Kemal'den özür dileyen yazılar yazıp, kendi kendisini Türkçeye çevirmekten geri kalmıyor.

□ Yazarın siyasal gelişmesiyle dili arasında bir özdeşleşme mi söz konusu oluyor bu durumda?

■ Evet, dilimizin birinci aşamadaki savunucuları yalnız Türklük bilinci ile ortaya çıkmadılar, aynı zamanda halkçılık bilinciyle de ortaya çıktılar. İşte, Ömer Seyfettin'in hikayeleri buna örnektir. Zaten hareketlerine bir taraftan *Milli Edebiyat* diyorlardı, bir taraftan da *Halka Doğru* diyorlardı. Ama ne yazık ki, bu hareket, Kurtuluş Savaşı felsefesine öncü olmakla beraber Kurtuluş Savaşından sonra siyasal iktidarın tutucu kanadıyla bütünleşerek, "Halka Doğru" niteliğini yitirdi.

□ İsterseniz şöyle yapalım. Çağa girerkenden başlayıp, günümüze kadar unutmalar olsa dahi genel doruklara değinerek gelelim.

■ Anladım. Yani bizim eski kültür kalıtlarımızdan yararlanma kavramından ne anladığımızı aşağı yukarı örneklerle koymuş oluyoruz. Siz, şimdi bu durumu, örneklemeyi bir çeşit tahlil haline getirmemi istiyorsunuz. Yapmaya çalışalım. Ama bu yine de ister istemez, en eski kültür mirasımızdan yararlanma biçiminde olmayacak. Şu anlamda diyorum. Şiirlele ilgilenen bir sanatçı için Fuzuli'yi öğrenmek zorunludur. Fuzuli'den onun alacağı kendi tezgahının özelliklerine bağlıdır. Hangi öğeyi alacaktır, hangisi ilgisini çekecektir.

□ Bu genç şairin kendi görevi, işlevi ve sentezine bağlıdır.

■ Evet, ama 19. yüzyıl deyince düşün ve sanat dünyamızın başka bir özelliği vardır. Kendine özgüllüğü vardır. Kendine özgülüğü vardır. Bu nedir? Çökmekte olan bir imparatorluğun içinden, yeni güçlerin ortaya çıkıp kendilerini varetmesidir. Yani bir anlamda çağdaşlaşma sürecinin ilk aşamalarının yaşanmasıdır. O bakımdan bu dönemi yaşayan sanatçılar içerisinde, sözünü ettiğimiz kültür mirasına sahip çıkmak isteyen bir kuşağın temsilcileri olarak düşüncelerimizi söylememiz yararlı olur, kanısındayım. Neden yararlı olur, çünkü 1838 İngiliz Osmanlı Ticaret Anlaşması'nan ardından Tazmimat Fermanıyla birlikte ülke ikili bir durum karşısında kalmıştır. Bir, kendisine dışardan ekonomik bağımlılık dikte edilmiştir, buna razı olmak durumundadır. Yani gümrük kapılarını açıcaktır. Batı sermayesinin yeraltı ve yerüstü kaynaklarını işletmesine rıza gösterecektir. Batının kârına dokunamayacaktır. Buna karşın batı, kendi sermayesini güvence altına almak için özellikle limanlarda yaşayan azınlıklara bazı hukuksal güvenceler istemiştir. O hukuksal güvencelerle birlikte Osmanlı tebasına da hukuksal güvenceler verilmek durumuna gelinmiştir. Şimdi, buna koşut olarak Tanzimat kuşağının düşün ve edebiyat adamları ortaya çıkar. Yani Osmanlının iç potansiyeli düşünsel açıdan oluşmaya başlar. Bu o zaman rüşeym halindeki yerli sermayeye koşut bir düşünce sistemi yaratır. Namık Kemal çok açık bir şekilde "Bırakınız yapsınlar, bırakınız geçsinler rejimi Türkiye'de mazarrata neden olmuştur" diye yazılar yazar. Yani bir tarafta Hürriyet Kasidesini şiirinde yazarken, öte tarafta düşüncesini de ortaya koyar. Der ki, batı için yararlı olan liberalizm benim memleketim için yararlı olmaz. Benim memleketimde gümrük kapıları açıldığı zaman, yerli sermayemiz iflasa doğru gitmiştir. Ve Bursa'da ipek fabrikaları kapanmıştır. Yazılarında bu konuda rakamlar da verir. Demek ki Tanzimat dönemi edebiyatçılarını bir genelleme yaparsak, ki onlardan alacağımız kültür kalıtı bu oluyor, soyut bir özgürlük kavramını işlememişlerdir. Ne dediklerini bilip, somut bir özgürlük kavramını işlemişlerdir. Elbetteki büyük Fransız Devrimine koşut bir özgürlük anlayışı işlenmiştir. Ekonomik özgürlük anlayışı aşamasına henüz yapıtlarında rastlamıyoruz. Bir de şu durum vardır. Tanzimat dönemi edebiyatçıları roman, öykü, tiyatro gibi yeni türleri öğrendikleri için bugün bize ilkel gelen öğelerle çalışmak durumunda kalmışlardır. Ama, bir aşama sonra diyelim ki 30 yıl sonra Edebiyatı Cedide dil bakımından arınmamakla beraber, daha zengin araçlarla özellikle, Tevfik Fikret'le daha genel olarak toplumsal öğeleri ve insanı bulunduğu koşullar ve konum içinde ele almaktadır.

□ Şunu söyleyebilir miyiz, Tanzimatçılar hem biçimi kullanma, hem de siyasal olarak dünyayı tanıma açısından öğrenme aşamasında oldukları için, daha ilkel dayanaklara vardılar. Ve bu giderek daha sonraki yıllarda ve akımlarda yerine oturdu?

■ Evet, denebilir. Tanzimat aydınının kafasındaki kaygı, doğrudan doğruya bir parlamento kaygısıdır. Parlamento geldiği zaman birçok şey hallolacak sanır. Ona inanır. Onun için yapıtlarında özgürlük kavramı temel olarak bu yapı üzerine oturtulur. Halbuki, özellikle Tevfik Fikret'te yazı kavramını bile tartışan dizelere ve şiirlere rastlanır. Tevfik Fikret en yakın arkadaşlarının iktidar olduğu zaman artık padişaha bağlı bir iktidar karşısında olmadığını bilir. Yani Osmanlı sarayı değildir artık karşısındaki, kendisinin de içerisinde bulunduğu mücadele arkadaşlarının adeta belli katmanların kendilerine dönük politika yaptıklarını, iktidar olduklarını görmektedir. Diyelim ki Maliye Nazırı Cavit Bey "Gelir Vergisi sistemi insanlara yaramaz" şeklinde bildiri yayınladıktan sonra, Tevfik Fikret, Cavit Bey ve Ahmet Şuayip birlikte çıkardıkları Ulumu İktisadiye çevresinden de, "Tanin"den de kopmuştur. Daha sonra Maarif'ten kopar, en sonunda da kendi katmanlarına dönük politika izleyen bütün İttihat ve Terakki'den koparak karşılarına çıkar ve bildiğimiz Han-ı Yağma şiirini yazar. Ünlü şiiri "Kanun diye, kanun diye, Kanun tepelendi" dizeleri de bu zorunluluktan doğmuştur. Fikret yasa kavramını reddetmez bu şiirde. Bir iktidarın kendi çıkarına dönük yasa çıkarması olayını protesto eder.

□ Evet, isterseniz Milli Edebiyat'a doğru ilerleyelim...

■ Milli Edebiyat akımına doğru gelince artık Sultan kavramı tamamen gitmiştir. İttihadı Terakki'nin yenilgisi olgusu ile birlikte, Türklük bilinciyle birlikte, emperyalizm kavramı teşekkül etmiştir. Zaten Atatürk'ün nutuktaki üslubunu araştıranlar, Tevfik Fikret'in düzyazı havasında, Namık Kemal'in düz yazı havasında bulurlar.

□ Peki, Kurtuluş Savaşı sonrasında bir durgunluk sözkonusu oluyor...

■ Evvela durgunluk değil. Evvela coşku. Ama iki türlü coşku var. Bir iktidardan hakkı olmayan şeyleri talep eden edebiyatçının coşkusu. Bu yapay bir coşku. Ama iktidardan talep ettiklerini alıyor veya almıyor o bizi ilgilendirmez. Almadığı da olur. Ama almak hevesinden doğan yapay bir coşkudur sözkonusu. Bir de alttan alta doğrulara bağlı olarak gelişen bir coşku var ki, bu, Kurtuluş Savaşı felsefesine bağlılığın devamı oluyor.

□ Burada iki örnekten söz edebilir miyiz? Bir tarafta Mustafa Kemal'i sadece mavi gözü sarı saçıyla gören bir yapı var. Hamdullah Suphi ile başlayıp Behçet Kemal'e varan bir yapı var. Bir de Kurtuluş Savaşı gerçeğini anti emperyalist yapısı içinde ele almaya çalışan sanatçılar var... Bu iki ele alışı değerlendirebilir miyiz?

■ Toplum bilimci Tek Parti dönemi diye bir dönem koyuyor ortaya. Bu doğru. Bu dönem içinde Mustafa Kemal dönemi de var, İsmet İnönü dönemi de var. Mustafa Kemal Atatürk'ün döneminde kendisini "Çankaya'nın Kartalı" olarak niteleyen edebiyatçılar karşısındaki tavrı olumlu bir tavır değil. Ankara romanının yazarı Yakup Kadri karşısındaki tavrı olumlu bir tavır. Ankara romanında Yakup Kadri ortaya çıkan kapkaççı burjuvazinin eleştirisini yapmasına karşın Mustafa Kemal'in en yakınındadır. Demek ki Ankara romanını yazan kalemi, Yaban romanını yazan kalemi Atatürk sahipleniyor. Yoksa kendisine alaturka methiyeler düzenlere sahip çıkmıyor. Düşüncesi olana sahip çıkıyor. Hemen Cumhuriyetin ilanından iki üç ay sonra Konya'da öğretmenlere söylediği gibi, "Cumhuriyeti korumak için bilim, sanat, cesaret yönünden ve ahlak yönünden güçlü insanlar olmak mecburiyetindeyiz." diyor. Şimdi, Yakup Kadri'nin Ankara romanında çizdiği model, Kurtuluş Savaşına Kurmay Albay rütbesiyle katılmış bir kahramanın yabancı firma temsilcisi olduğunun romanıdır adeta. O bakımdan Mustafa Kemal'in Yakup Kadri'ye ömrünün sonuna kadar sahip çıkması ve Ulus gazetesinin bir çeşit ikinci başyazarı durumuna getirmesi çok anlamlı bir olaydır.

□ Diğer yazarlarla ilgili görüşünüz ne?

■ Okumalar derinleştikçe ortaya çıkan şu: Bugün son çözümlemede yazıları ve romanlarıyla tutucu sayabileceğimiz bir Abdülhak Şinasi Hisar, Mustafa Kemal döneminde tutucu yazılar yazmıyor. Yani kendine göre bir ilericilik anlayışı tutturmaya çalışıyor. Fahim Bey ve Biz'de öyle bölümler var ki, Maliye Nazırı Cavit Bey liberalizmiyle alay etmektedir. Mesela Ahmet Hamdi Tanpınar, sonradan gördüğümüz durumunda karşımıza çıkmıyor. Abdülhamid düşmanlığını sürekli yazabiliyor. Halbuki bilindiği gibi bugün onu en fazla tutan çevreler II. Abdülhamid'i "Sultanlar Sultanı" olarak nitelemektedirler. Daha genel koyalım: Cumhuriyetin ilanını izleyen ilk 30 yılda Türk düşün ve edebiyatı kendisini arama yolunda iki üç büyük kaygıyı çekmiştir. Bir gerçekçilikten kopmama savaşı verilmiştir. İki, kendisini yaratmak için gerekli kaynaklar ve özellikle Yunan-Latin klasiklerinin Türkçeye kazandırılması, çevrilmesi meselesi. Üç, kendi kaynaklarımıza kavuşabilme ve dilimizin arınması meselesi... Şimdi bütün bunları bir arada çağdaş bir hümanizm anlayışı içinde, Milli Edebiyat akımının öngördüğü Halkçılığa Doğru ilkesini de kaybetmeden veren sanatçılar, tek parti içindeki tutucu kanadın sürekli olarak saldırısına uğradılar. Mustafa Kemal bazı açık, bazı kapalı onlara sahip çıkmıştır. Bir de parti dışında kalan sanatçılar vardır. Bunlar da aşağı yukarı aynı kaygıları duyarlar. Yalnız bir adım daha ileridirler, insanı onlar bulundukları sınıfsal konum içinde alma perspektifine sahiptirler. Onların karşısına da yasalar zoruyla çıkılmıştır. Fakat ne olursa olsun iki kaynaktan da Cumhuriyetin ilk otuz yılında Türk düşün ve edebiyatı bir taraftan Durkaimci idealizmden, bir taraftan Bergsoncu idealizmden kendilerini kurtarma başarısını göstermiştir.

□ Böylece bir anlamda 1945'lere geliyoruz. Bir tarafıyla belli yenilgilere uğramış bir Yakup Kadri ekolü. Bir tarafıyla partiden maaş alma özelliği, parti adına görev yapma özelliği dışına çıkmamış bir Behçet Kemal ekolü ve bir tarafta da konuya sınıfsal olarak baktığı için hapislere girmiş Nazım Hikmet ve benzeri kadrolar. Bundan sonrası ne oluyor?

■ Bir noktayı vurguladıktan sonra bundan sonrasına geçelim. Konuşmada Banguoğlu ile ilgili olarak Cevdet Kudret'in verdiği değişme örneğini andım. Şimdi burada anımsıyorum, Mehmet Fuat Köprülü. Gayet tipik bir olay bu da. Mehmet Fuat Köprülü, Fecri Aticilerle işe başlıyor. Korkunç Osmanlı dili taraftarı. Bu durum dört-beş sene sürüyor. Genç Kalemler ve Milli Edebiyat akımlarının karşısında oluyor. Ondan sonra bakıyor ki o hareket tutuyor. O hareketi benimsiyor. Ve benimsediği zaman çok önemli yapıtlar veriyor. Ben bunu yadsımıyorum. Bu benimseme olayı Cumhuriyet'ten sonraya kadar intikal ediyor. Ve 1933'lerde Ülkü Dergisinin direktörü oluyor. 1945 dedin oradan çağrışım yaptı. 1946'da Demokrat Parti hareketine katılıyor. Ve hemen ardından Türk dilinin özleşmesine karşı oluyor. Yani Cumhurbaşkanı yerine cumhur reisi, Genel Kurmay başkanı yerine Erkanı Harbiyeyi Umumiye reisi deme düşüncesinin belki de kaynağı oluyor. Günün adamı gibi davranıyor Köprülü. 1945'lere kadar geldiğimiz zaman artık biz, yazarların böyle bir hercümerç içinde bilinçlendiğini görüyoruz. Ama tekrar ediyorum, bu noktada Fuat Köprülü'nün bilime katkılarını bundan ayırmak gerekir. Bu tutum içinde de olsa reddedemeyeceğimiz katkıları söz konusudur.45kuşağının bir hercümerç içinde bilinçlendiğini de unutmayalım. Bu durumda mirasın tümünü reddetse ortada birşey kalmayacak, reddetmese kendisi ne olacak. Böyle bir hendikaptan bir çeşit aydınlığa vardı. Neye vardı? Çünkü 1945'de artık eski Anayasanın öngördüğü bazı yasaklar kaldırılmıştı. Siyasi haklar verilmiş, siyasi partiler kurulmuştu. Siyasi partilerin kurulmasıyla beraber de sınıf esasına dayalı cemiyetlerin kurulmasına izin verilmişti. O zaman sanatçı artık daha rahat bir şekilde Cumhuriyet dönemi klasiklerini yaratma özgürlüğünü kendisinde duydu. Sanatçı diyorum, ressamıyla, yontucusuyla, sinemacısıyla bu çabanın içindeydi. Bu beş-altı koldan bir yaratmaya yol açtı. Zaten bizim edebiyatımızla batının meşgul olması da sanıyorum 1945'lerden sonradır. Bir klasiklerimizle meşgul olurlar Yunus Emre'mizle, bazı divan şairlerimizle, Evliya Çelebi'mizle. Cumhuriyet dönemi deyince Yakup Kadri'mizle, Halide Edib'imizle ve 40 kuşağıyla meşgul olurlar.

□ Bu gelişmeler geçmişin değerlendirilmesinde neler getirdi? Bir de 1960 Anayasa'sının ne katkıları oldu?

■ Değişiklikler oldu. Mesela Kurtuluş Savaşı romanlarına basit bir değerlendirmeyle bakıyorsunuz, ilginç bir değişiklikle karşılaşıyorsunuz. 1945'e kadar Tek Parti döneminde çok az yapıt var. 10-12'de kalıyor. Demokrat Parti döneminde iki tane var. 1960 Anayasa'sından sonra birden bire en ünlü yazarlarımızın otuz kadar romanı yayınlanıveriyor. Yani çağdaş kafa Kurtuluş Savaşı felsefemize bakarak, Üçüncü Dünya Ülkelerini etkileyen yeni bir akımın öncüsü olduğunu algılamakla olayın üstüne daha yeni perspektiflerden bakarak gidiyor. Şimdi, buna karşın, romanımızdaki bu gümrahlığa karşın, şiirimizde bir içe kapanış vardır. Bunun belki bireysel nedenleri de vardır. Şöyle diyebiliriz, bunu cesaretle koyalım, belli dönemlerde toplumsal varlıklara sahip olan sanatçıların estetik bakımdan başarıları büyük olmayabilir. O

zaman onların etki gücü daralır. Belki 1945'lerden sonra böyle bir durum karşısında kalabiliriz. Yasaklanmış bir şair vardır. Görülmemektedir. Onun ekolündeki şairlerin etkisi yeni kuşakların duyarlığıyla koşut olmayabilir. Onlarda kendilerini yenilemeyebilirler, o zaman başka bir hareket, daha kolay bir hareket, etkisini yaygınlaştırabilir. Aslında Garip Hareketi dediğimiz hareket bir yalınlık ifadesidir. Genellikle 20 ila 50-60 sözcükten oluşan şiirler vardır. İmge reddedilmiştir. Orta tabaka insanının değişik ruh halleri yansıtılmaktadır. Yani doyurucu bir hareket değildir bu çıkış. Zaten o kadar doyurucu değildir ki, kendileri dahi harekete bağlı olan üç ozan 1946-47'lere geldiğimiz zaman değişik bir şiir sergileme gereksinimi duymuşlardır.

Toplumcu gerçekçiler ise 1946'dan sonra seslerini duyuracak dergilerini çıkarma olanağını hemen hemen hiç bulamadılar.

Bu II. yeni olarak adlandırılan çıkışın işini kolaylaştırdı. Deformasyon özellikleri taşıyan, soyut yönleri ağır basan, toplumsal sorumluluklardan uzak duran bu şiir, yetişen genç şairleri etkiledi. Ama derin bir etki değildi bu. 1960 hareketi ve 61 Anayasası gelmeseydi de II. Yeni olarak adlandırılan hareket bir arınmaya gidecekti. 61 Anayasası dönemi bu arınmayı hızlandıracak koşulları hazırladı. Bence, şiirimiz de tarihsel rayına oturdu.

□ 12 Mart hareketi ve bu hareketi izleyen ona tanıklık etmek isteyen bir edebiyat söz konusu oldu. Bunu nasıl değerlendiriyorsunuz?

■ Bu dönemle ilgili daha önce bir yanıtım olmuştu. Onu şimdi yinelemek durumunda kalacağım. Bence 12 Mart yani 1970'li yıllar kendi romancısını, şairini eleştirmenini yarattı. Bu tartışma götürmez. Ama yapıtını yarattı mı? Bu konuda ben biraz kuşkuluyum. Yani reddedemeyeceğimiz niteliklere sahip roman var. Mesela 47'liler romanı genel görünüşüyle başarılı bir roman. Ama 30 sene sonra 47'liler romanına acaba bugün Sinekli Bakkal'a eğildiğimiz gibi eğilmek gereksinmesini duyacak mıyız, duyacaklar mı, ben bunu bilemiyorum. Mesela bir Abbas Sayar çıkmıştır, aynı 70'li yıllardı. Dil özelliklerine sahiptir. İşlediği konular bir ölçüde yenidir, kırsal kesime bir başka gözle bakmaktadır. Ama bu bir çeşit yarıştır. İlerle nasıl söyleyelim, Yahya Kemal'in bulunduğu bir dönemde Faruk Nafiz'in esamesi okunmamaktadır. İlerde Yaşar Kemal'in var olduğu bir dönemde Abbas Sayar'ın gücü kendisini ne kadar ortaya koyacaktır? Bu sorular benim kafamda var. Ama tekrar söylüyorum, 1970'li yıllarda, romanda olsun, şiirde olsun büyük bir ilerleme karşısındayız. Bunu toplumcu gerçekçilik açısından söylüyorum. Çünkü sanatçılarda birkaç öğe bir aradadır. İstanbul doğumlu olmayan sanatçılar çoğalmıştır. Yaşam deneyi bir sanatçı için herşey değildir, ama çok şeydir. İkincisi bilgi, görgü, deneyim, kendi klasiğini bulma çoğalmıştır. Şair Sehabettin Kudred Aksal bir konuşmasında, "Ben Sait Faik'ten 8-10 yaş küçük olduğum için biraz kendi klasiğimi buldum" diyor. Ya onun yaşıtı olsaydı ne yapacaktı. Bu kuşak için 1970'li yıllarda yazıya başlayan şair ve romancılar için kendisinin gerisinde yararlanacağı, tartışacağı, güreşeceği, yarışacağı çok önemli sanatçılar gelmiştir. Bu bakımdan onların bugün değilse yarın, kendi dönemlerinin romanını, öyküsünü, şiirini vereceğine inanıyorum.

□ Günümüzde kalıcı mirastan söz edilemez ama, kalıcı miras için ne çalışmalar yapılmalıdır, onu konuşabiliriz.

■ Burada, edebiyat dışı olarak ben bu iddiayı, geniş kapsamlı olarak öne sürüyorum: Kesinlikle dar açı söz konusu olmayacak. Bizim Nazım Usta şiir tezgahlarımızın, 20. yüzyılın ustalarından birisi olmasına karşın diyorum ki, Muallim Naci gibi döneminde de tutucu olarak bilinen bir adamın şiiri içinden en güzel dizeyi alıp kendi şiirinde kullanmıştır. En güzel bileşimlere ulaştırmasını bilmiştir. Mehmet Akif üzerinde de durduk. Mehmet Akif'in yalnız Bülbül, İstiklal Marşı, Çanakkale Şehitleri gibi üstün başarılı şiirleri yazdığından ötürü değil, mesela tipik manzum hikaye yazmasından ötürü de üzerinde durduk. Onun Seyfi Baba, Küfeci gibi manzum hikayelerindeki doğal konuşma havasını, öykü şiire getirme kaygısını duymuştur Nazım. O kuruluşlardan yararlanarak, öykü şiir yazmıştır. Fikret'te de vardır manzum hikaye. Türkçe olarak Mehmet Emin Yurdakul'da da vardır. Şimdi özümseme bu oluyor. Yani o ilerleme bilincine bu kuşağın yeni bir katkıda bulunması. Ama adamın ne verdiğini çok iyi kavrayarak. Estetik açıdan da, bildiri açısından da.

□ Yani reddiye ve negasyon yerine tanıma ve bilgilenme...

■ Evet. Demin dedim ki, Fuat Köprülü'nün ben durumunu saptıyorum, yoksa getirdiği bilimsel doğruları reddetmiyorum, dedim. O zaman Halit Ziya'yı da reddetmek zorunda kalırdık. Evet, kendisini üç defa çevirmiş bu onun için bir talihsizlik oluyor ama, getirdiği şeyi ayrı bir değerlendirmeye tabi tutmalıyız. Kültür mirasımız içine katmalıyız. Özümlemeliyiz.

Kırk yıl önceki dergilerimiz: 5

Söz

FİKİR, SANAT VE TENKİT DERGİSİ

REMZİ İNANÇ

İkinci Dünya Savaşı ve sonrasında çıkan edebiyat ve sanat dergilerinde ortak bir takım imaj göze çarpar. Demokrasi, özgürlük, eşitlik, kardeşlik kavramları yanında; savaşın yıprattığı, perişan ettiği insanların yaşamı, sıkıntıları, ufak ufak köyden şehire başlayan göç olgusu, ekonomik açmazlar gerçekçi bir bakış açısından sergilenmeye çalışılır. (Ülkemiz fiilen savaşa katılmamıştır ama, hızla gelişen tekniğin ve ulaşımın iyice küçülttüğü bu yaşlı dünyamız yanıp tutuşurken, payına düşeni almıştır.) O sıralarda ülkemizde tek parti yönetiminin düşünce ve örgütlenme özgürlüğü üzerine koyduğu kayıtlar oldukça acımasızdır. Ülkenin belli başlı sanatçıları cezaevlerinde, sürgünlerde çile doldurmaktadırlar. Kimileri de yazmaktan alakonulmuştur. Biraz da bundan olacak, özellikle savaşa katılmış ülkelerin gerçekçi edebiyatından çeviriler yapılmakta, anti demokratik yasa ve sınırlamaların kaldırılması yolunda yayınlar hızla artmaktadır.

1930'lu, 1940'lı yılların Türkiye'sini araştırmak isteyenler, kesinlikle o dönemin dergilerini, sağıyla soluyla bir bir incelemelidirler. Günlük basının veremediklerini haftalık, onbeş günlük ve aylık olarak dergiler üstlenmişlerdir.

Genel bir değerlendirmeyi ileriki sayılara bırakarak, bu ay da SÖZ dergisinin sayfalarını çevirelim. Bakalım neleri tartışmışlar, neler yazmışlar.

Söz: **Fikir, Sanat ve Tenkit Dergisi'** nin ilk sayısı 15 Mayıs 1946'da çıkar. Sahibi Asaf Ertekin, yazı işleri müdürü ve umum neşriyatı idare eden Yaşar Çöl. Derginin yönetim yeri Ankara'da, Bakanlıklarda bir posta kutusu olarak belirtiliyor, ama, İstanbul'da bir basımevinde basılıyor. Büyük boy sekiz sayfa. Yıllığı 6, altı aylığı 3 liradır.

1. sayının başyazısı: 'Fikir Kahramanları'. Düşünce özgürlüğünün evrimi ve bu yolda korkusuzca başkaldıranların, başını yitirenlerin kısaca sergilenmesi ../Aynı sayfada Goethe'nin Faust'undan bir bölüm:'Hür bir Toprak Üstünde'/Üstte Franz Maserel'in 'Yeniden Kuruluş' adlı tablosu siyah beyaz olarak verilmiş./2. sayfada Yaşar Çöl'ün 'İşçi Sigortası' incelemesi./Roosevelt üzerine imzasız uzun bir inceleme. Bir bakıma ABD'nin savaş öncesi anatomisi. Yazı "Başkanın ölümü demokrasi için bir kayıptır; onun bugün hayatta olmasını isterdik" diye sonar eriyor./3. sayfada 'Ölümlerin Yıldönemlerinde' genel başlığı altında 'Abdülhak Hamit ve Emperyalizm' yazısı var. İmzasız. Üstadın **Duhteri Hindu** (Hindli Kız, 1876) adlı oyunundan geniş parçalar aktarılarak Hamit'in (1852-1937) sömürgecilere karşı kesin tavır aldığı vurgulanıyor. Yazının giriş bölümünde de, şairimizin talihsizliğinin milletin saf dilini kullanmadığı belirtilerek; "ayrıca eserleri batı dilleri ayarında bir dille yazılmış olsaydı geniş bir okur kitlesine yayılırdı." yargısına varılıyor./Sayfanın öbür yarısında yine fotoğraflı olarak Darwin tanıtılıyor. Zeliha Yakuplu imzasıyla Darwin'in yaşam öyküsü ve öğretisi geniş boyutlarda veriliyor./Sonraki sayfada bir yıl önce ölen (o tarihte) Roman Roland'ın kaleminden Shakespeare tanıtılıyor./'Nazi Kampında Ölen Şair Kız' Fransız Direniş hareketinde çalışırken Nazilerce yakalanıp kamplarda süründürülen ve yirmialtı yaşında tifüsten ölen Arlette Humbert-Laroche'ın Yaşam öyküsü, fotoğrafı ve cezaevinden çıkartabildiği duygulu güzel bir şiiri verilmiş. Türkçesi de o denli başarılı./Cevdet Kudret'in (Solok) iki sayı süren bir öyküsü: 'Göçmen'./Derginin son sayfası 'Kitaplar ve Dergiler Arasında' Bu sayıda Halil Aytekin'in (1913-1973) 'Harman Yangını' adlı öykü kitabı ile 'Tercüme Dergisi' tanıtılıyor. Dergiden Apollinaire, Eluard ve L.Hughes'ten şiir çevirileri var.

İkinci sayının başyazısı 'Dil ve Düşünce'. Sözcü imzalı yazı oldukça güçlü, etkili ve anlamlı. Bir iki cümle aktarıyoruz. "... Beynimizin bir toplama kampı, veya hapisane hücresi olmaktan kurtulabilmesi için, düşüncelerimizin serbestçe dışarı çıkabilmesi, başka düşüncelere kadar gidebilmesi lazımdır." "... Dili burada şüphesiz en geniş manasıyla hem söz, hem yazı olarak alıyoruz. Buna göre söz ve yazı hürriyeti olmayınca, fikir hürriyeti yok demektir. Tek insan, tek başına kafasındaki bir iki düşünce kırıntısını geviş getirmekle 'istediği gibi' düşünmüş sayılamaz." /Aynı sayfada Behice Boran'ın 'Üniversitenin Muhtariyeti' yazısı var. Onun üstünde K. Kollwitz'in nefis bir litografisi./İkinci sayfada Niyazi Berkes'in 'Harp Sonrası Gençliği' yazısı./Aynı sayfada 'Irkçılık ve Sanat' başlıklı yazıda, ünlü orkestra şefi zenci Rudolph Dubar'ın sanat dünyası anlatılıyor./Üçüncü sayfa silme bir konuya ayrılmış: 'Yirminci Yılını Bitiren Konservatuardan Türk Tiyatrosu Doğabilir mi?' B.H. imzalı tartışmaya açık yazıda, o güne dek sahneye konan oyunlar ve oyuncular gözden geçiriliyor ve sonuçta şu soru soruluyor: "... Doğru. Ben mükemmellik beklemiyorum ve tiyatromuzun birkaç yılda meydana geleceğini de ummuyorum. Yalnız atılan ilk adımlar muvaffakiyetli mi, doğru istikamette mi, bize gelecekte bir memleket tiyatrosunun doğacağını vaad ediyor mu? diye soruyorum."/Bundan sonraki sayfalarda, geçen ay (Nisan 1981) yitirdiğimiz değerli çevirmen Nevzat Hatko'nun ilginç bir çalışması var: 'İç Direnmede Yeni Yunan Edebiyatının Payı' Demokrat ve ilerici Yunan edebiyatçılarını tanıtan bu yazının ardından, G. Nazos'tan bir öykü sunuyor bize: 'Sursulas' (Tavuk Hırsızı)./Derginin son sayfasında bir takım haberler. Bunlardan biri 'Fransa İşçi İstiyor' başlıklısı. "... Yapılan hesaba göre Fransa'nın ekonomik kalkınması için yirmi milyar iş saatine ihtiyaç vardır. Bunun için Fransa madenlerde, fabrikalarda, tarlalarda çalıştırmak üzere üç milyon yabancı işçiye iş verecek durumdadır."

Üçüncü sayıda Behice Boran'ın başyazısı: 'Seçim Hakkı ve Demokrasi.' Aynı sayfada Zeki Baştımar'ın (1908-1973) 'ölümünün 10. yılında Maksim Gorki' adlı kapsamlı bir incelemesi var./İkinci sayfadaki değinilerden birinde, Adnan Cemgil Çocuk Esirgeme Kurumu'nun yöneticilerini eleştiriyor. Cemgil sanki bugünleri görmüş gibi.../Zeki Baştımar'ın 'Dünya Sendikaları Federasyonu' adlı incelemesi. O günler için yeni şeyler.../Fahir Özge'nin 'Bugün de Yaşayan Yunus' incelemesi ve Adnan Saygun'un Yunus Emre Oratoryosu üzerine yeni bir yaklaşım./Adnan Cemgil'in dikkatli bir çalışması: 'Didero ve Aydın Despotlar'. Cemgil bu yazısında buyurgan (diktacı) rejimlerin içyüzünü anlatırken, aydın despotluğuna da kırmızı ışık yakılmamasını vurguluyor./İleriki sayfada Halil Aytekin'in 'Yol Vergisi' adlı öyküsü.

Dördüncü sayıda Behice Boran'ın başyazısı: 'Basın Hürriyeti'/Aynı sayfada Nurettin Eşfak'ın (Nazım Hikmet) Rubaisi (Hayyamla Polemik)/Bunun üstünde C. Meunier'in görkemli bir işçi yontusu

/İkinci sayfada birkaç değini var: 'Varto (depremi) Felaketi ve Radyoda Yahya Kemal Gecesi', 'Toprak Bayramı', 'Olağanüstü Savaş Ne Oldu?', 'Bir Hitler Minyatürü'nde, Antil Adalarından birinde Santo Domigo Cumhuriyetinin eli kanlı diktatörü R.L. Trujillo ve yönetimi tanıtılıyor./Asaf Ertekin '4 Aralık Hadisesi' yazısında, bir yıl önce (1945) İstanbul'da Tan, Yeni Dünya, La Turquie gazeteleriyle ABC Kitabevinin, kışkırtılmış üniversite gençlerince yakılıp yıkıldığı anımsatılıyor ve hiçbir zaman bu antidemokratik hareketin Üniversite ve Atatürk gençliğine maledilemeyeceği savunuluyor. Yazının sonunda "... Atatürk gençliğinin ideali, siyasi oyunların çok üstünde, insani ve kutsaldır" denilmektedir./ 'Demokrasi Nedir?' Londra Radyosunda Avam Kamarası üyelerinden Muhafazakar Hollis, Komünist Piratin, Liberal Roberti ve Sosyalist Walker arasında yapılan bir tartışmanın (diyelim açık oturumun) geniş bir şekilde özetini yayınlamış dergi. Özetleyip çeviren Necmi Sarıoğlu. Hâlâ düşünce ve tartışma değerinden birşey yitirmemiş bu açık oturumun yeniden yayınlanması ne iyi olurdu. Kolay suçlamalardan uzak, belli bir düzeyde tartışmanın güzel ve yararlı bir örneği.../ 'Kitaplar ve Dergiler'de Fevziye Abdullah Tansel'in **Mehmet Akif** adlı yapıtı ve Adana'da çıkan **Başak** adlı dergi tanıtılıyor. Başak dergisinde ilerici genç yaşlı sanatçılar bir araya gelmiş. Nurettin Cemal'in (Nazım Hikmet) bir şiirini Söz dergisi aktarmış: Hapishane Mukayyidi./ Derginin son sayfasında ilginç bir indeks var. 1940 ile 1946 yılları arasında memleketimizin başlıca yiyecek ve yakacak maddelerinin fiyatlarını gösteren bir cetvel. Dergi 26 kalemin seriivenini işlemiş. Yer darlığından biz 15 kalemi tanıtacağız.

	1940	1946
Ekmek	10	50
Pirinç	34	150
Patates	9	40
Şeker	34	160
Koyun eti	52	160
Tavuk (adet)	72	350
Zeytinyağı	60	280
Sadeyağ	114	600
B. Peynir	49	220
Kahve	136	700
Sabun	39	220
Odun	2	7.5
O. Kömürü	5	18
Elektrik kv.	12	16
Lokantada bir öğün ye..	38	200

Not. Tabii bütün bu sayıları kuruş olarak düşüneceğiz.

Söz'ün 5 ve 6. sayıları birlikte çıkmış. B. Boran'ın başyazısı: 'Halk İdaresi Nasıl Gerçekleşebilir?'/Nurettin Eşfak'ın Rubaileri./Onun altında Zeki Baştımar'ın 'Sınıflar ve Partiler' yazısı. En üstte o günlerde genç yaşta ölen Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi İngiliz Dili ve Edebiyatı Profesörü (bayan) Saffet Korkut'un resmi. İkinci sayfada genç ozan Muzaffer Tayyıp Uslu'nun (1922-1946) ölüm haberi var. Veremden kurtulamamış Uslu. Tedavisi için gerekli yediyüz lirayı, hizmeti az diye, çalıştığı Kurum ödememiş. Duygulu, oldukça yetenekli ozanımız genç yaşta çekip gitmiş bu dünyadan./ Aynı sayfada, ilk kadın karikatürcümüz olarak kabul edilen Selma Emiroğlu'nun (D. 1928) Ankara'da bir sergi açtığı haberi yer almış./Sonra Tahsin Sungur'un 'Musiki: Alaturka-Alafranga' yazısı var./ Sonraki sayfada ozan İlhan Berk'in (D. 1916) kapsamlı bir çalışması: 'Fransız Mukavemet Şairleri' Ünlü ve ünsüz pek çok Fransız ozanını tanıtan Berk, yazısına şöyle başlamış: "Paris'in düşmesiyle başlayan Fransız felaketi, herşeyden önce Fransız şairleri tarafından dünyaya duyurulmuştur. Fransa'nın kurtuluşuna kadar en çok onlar kan ağladılar, en çok onların şiirlerinde hürriyetsizliğin yürek acısı yer etti. "Almanların taş taş üstüne bırakmadıkları bir küçük Fransız kasabası Oradour için ozan Jean Tardieu'nun şiirini Berk yazısına almış. Şöyle başlıyor:

Oradour artık kadınsız
Oradour artık erkeksiz
Oradour artık yapraksız
Oradour artık taşsız
Oradour artık kilisesiz

Oradour artık çocuksuz
Oradour artık ocaksız ve kahkahasız
Çatısız ve anbarsız
Değirmensiz ve aşksız
Şarapsız ve şarkısız!

Bu araştırmasında İlhan Berk'in ilginç bir saptaması var. Özetle diyor ki: Namuslu her Fransız şairi bu savaşta sanatından ödün vermiş, özveride bulunmuştur. Örnekse çok tutucu J. Jean Jauve, gerçeğin kaba ve amansız darbelerine karşı klasik anlayışından vazgeçerek şiirine yeni ve oldukça cüretli bir anlayışın girmesinden korkmamıştır. Paul Claudel... Fransa'nın en yaşlı, en dindar ve klasik olan bu şairi, direnme eylemini şiirleriyle desteklemiş ve aktüaliteyi şiirlerine sokmaktan çekinmemiştir. (Otuz beş yıl önce bu satırları yazan İlhan Berk dostumuzun kulakları çınlasın)/Derginin bu sayısında Prof. Saffet Korkut'u anma yazıları iki büyük sayfada resimlerle verilmiş. P.N. Boratav, B. Boran, O. Burian, Mehmed Kemal, İlhan Başgöz ve Bekir Semerci'nin tanıtıcı dost yazıları ve Enver Gökçe'nin "Ölüm adın kalleş olsun" dizeleriyle biten anma şiiri/Yine bu sayıda Aragon'dan Arslan Kaynardağ'ın özetleyerek çevirdiği çok önemli bir yazı: 'Hangi Taraftansınız?' Bugün de yeniden yayınlanabilir değerde. Aragon, Gorki'yi büyük saygıyla andıktan sonra, onun on yıl önce sorduğu bir soruyu Fransız Düşünürleri Kongresinde yineliyordu: **Ey kültürün üstadları kiminlesiniz, kimden yanasınız?**/Bu sayıda ayrıca C. Saffet Irgat'ın (1916-1971) 'Rüzgarlarım Konuşuyor', Cahit Külebi'nin 'Adamın Biri', Enver Gökçe'nin 'Gök Mustafa' şiirleri, Oğuz Peltek'in Bulgar yazarı Elin-Pelin'den dilimize çevirdiği 'Öğretmenin Ruhu' adlı öyküsü var.

Söz'ün 1 Aralık 1946 tarihli, 7. (son) sayısında (Dergi, İstanbul Sıkıyönetim Komutanlığı tarafından Sosyalist Partiler, öteki sosyalist dergi ve gazetelerle birlikte, Aralık 1946'da kapatılmıştır. Kaynak: Şairler ve Yazarlar Sözlüğü, Şükran Kurdakul. Gözlem Y. Nisan 1981) Sözcü imzasıyla 'İnsan Hakları Meselesi' başyazısı yer alıyor. Yazının içinde bir karikaür. Hürriyet heykeli. Meşaleyi tutan elin ipe çektiği bir zenci çocuk.../ İkinci sayfada 'Arif Kaptan'ın Sergisi ve D Grubu' başlıklı yazı var. Uzun eleştiri yazısının son bölümünü aynen alıyoruz. "...Arif Kaptan burjuva sınıfına resim yapan D Grubunun C.Tollu, N.Berk ve Eyüboğulları gibi en iyilerindendir. Bizim anladığımız manada resim, sadece bir süs değildir. Türk ressamından beklediğimiz şey, yerli zevkin yanyana getirdiği iki renge veya kıvrılan bir iki çizgiye hayran olup, onu bir Avrupalı acemiliğiyle taklit etmek değildir. Bu memleketin derdinin, ihtiyacının, neşesinin hakiki rengini, şeklini anlayıp duyurmasıdır."/Aynı sayfada C.S.Irgat'ın 'Ses', İsmail Kemalettin'in 'Fikret'in Mezarında', adlı şiirleri, Müntekim Öçmen'in (D. 1915) 'Jül Sezar Temsili Münasebetiyle' adlı eleştirisi var. Karşı sayfada Selma Ertekin'in bir yazısı: 'Çalışan ve Çalışmayan Kadın'./Daha sonra Dr. Hulusi Dosdoğru'nun ilginç bir çalışması: 'Harp Yılları ve Harp Sonrası Dünya Edebiyatına Bir Bakış'/Daha sonra İlhan Berk'in A. Malraux, Fransız Yazarlar Birliği Kongresi ve Existentialisme üzerine haber ve yorumları./Niyazi Ağırnaslı'nın 'Irgat Ömer' öyküsü, Steinbeck'in S. Egemen çevirisi bir öykü: Kahvaltı./Metin Eloğlu'nun (D. 1927) 'Bozuk Çalgı' şiiri.

Dil Düşünce Gülmece

MUZAFFER İZGÜ

"Dili şişmek" diye bir deyim vardır, uzun süre konuşamayan, sonra birini bulunca durmadan konuşan insanlar için söylenmiştir. Onun için Nermi Uygur'un insanı "konuşan" diye tanımlaması çok uygun. Çağdaş insanın bir başına kalmasına olanak yok. Robinson bile bir roman kahramanıdır, yaşamda Robinson gibi insanlar yoktur. Olsa bile, bunlar birkaç tanedir.

İlkel insan karnını doyurmak için bir savaş vermek zorunda. Diyelim mamuta saldıracak neandertal insanı. Birlikte mamuta saldırmak için de konuşmak zorunda. Ama konuşamıyor, bilmiyor konuşmasını. O zaman bir konuşma, bir anlaşma şekli bulmak zorunda. Böylece kas el ayak konuşması oluşuyor. Ama bu konuşmanın da dar bir alanı var, salt buyruk kipleri. Eylemi anlatmak için "gel, git, al" işaretleri yapıyor. Bir de varlıkların tanımı var, varlıkları anlatma var, örneğin ilkel insan kurbağayı nasıl anlatacak? Silahı nasıl anlatacak? Sanırım hâlâ doğu bölgelerimizde geçerli olan, yeni evli gelinin kayınbabasıyla dilsiz konuşması gibi anlatacak, elle, kaşla, gözle.

İlkel insan avını hemen bulmuyordu ki, beklemesi, gerekirse pusu kurması gerekiyordu. Pusuya düşürme işi başlı başına bir düşünme eylemi. İlkel insan yaşamak için düşünmeyi öğrenmek zorunda. İşte bundan sonra ilkel insan balığı elle anlatmaya başlayınca, karşıdaki balığı düşünebildi. Ortaklaşa çalışma, insana konuşma ve düşünceyi öğretti.

O zaman deney kıt, aygıt az, bu deney işaretlerle öğretildi. Çalışma toplumsallaşınca jestler de toplumsallaştı. Sözsüz dil, yani bir tür pandomim ortaya çıktı. Elbette pandomim dili çok yoksul bir dildi. Bilhasa bu dille soyutu anlatmak çok zor oluyordu. Örneğin, korku nasıl anlatılacaktı, düş nasıl anlatılacaktı, sevgi nasıl anlatılacaktı? Ayrıca bu yoksul dil, karanlıkta jestler ve mimikler görülmediği için işe yaramıyordu, yararlı olmuyordu. Hele pusudaki birbirini görmeyen avcı için çok zordu. İşte ses doğmak zorunda kaldı. İlk ses çığlık, salt bağırma. Ama insan çığlığı da eğitmesini bildi. İlk insan şimdiki gibi kağıt denli, içinde beş gram sucuk bulunan sandviç yemiyordu, eti çiğ yiyor, bol protein alıyordu. Bol protein insanın beyninin gelişmesine çok büyük katkıda bulundu.

İnsan, herşeyden önce düşünce ve bilinci, çevre gerçeğini sözcüklerle anlatan kavramları bulma, sentez yapma yetisine sahiptir. Bu yetenek ona, düşünce ve duygularını anlatma olanağını verdi. Marksizm de, insanı insan eden aygıttır. İş, aygıtı ortaya çıkarmıştır. El de işi geliştirmiştir. Kant boşuna söylememiş "El dışarıya uzanmış beyin" diye. El dışarıya uzanmış bevin oluyor, pekiyi ya dil ne oluyor? Dil de ağızdaki beynin sözcüsü. İşin gelişmesi toplumsallığı doğurdu, toplumsallık da dili.

Maymuna göre bilgili oluşumuz dilimizi kullanmamızdan. İlk düşünen, ilk konuşandır. Çocuk boyuna sorar, çünkü düşünmektedir, gördüğü, ellediği şeyin nedenini niçinini öğrenmek istemektedir. Geri zekalı çocuk niçin sormaz, düşünme yeteneği olmadığı için. Çocuk düşündüğü için, annesine sorar, öğretmenine sorar, ustasına sorar. Birçoğumuz Avustralya'yı görmedik ama, biliriz.

Hayvanlardan fark olarak, dil düşünceden sonra, teknik ve eylem insan beynine yansıyınca us oluyor. Emerson, "Eğitilmiş köpek, başka köpeği eğitemez" diyor. Us, diğer hayvanlardan güçsüz olan insanın eksikliğini gidermek için oluşmuştur. Hayvanın karşısında güçsüz kalan insan, usuyla yine güçsüz kaldığında, niçin gülmeceyi çıkarmasın ortaya? Düşen insana gülen insan, kendini ayakta olduğu için daha güçlü hisseder ve güler. Tersi de olur bunun. İlkçağdan beri güçsüz insan var. Güçlü hayvanın karşısında güçsüz insan ne yapacak, o hayvana öykünerek alay edecek. Güçlü insanla güçsüz insan avı birlikte yakalayacaklar, ama güçlü avı yiyip bitirecek, güçsüz aç kalacak. Öcünü nasıl alacak, güçlüyle alay ederek. Çocuk güldüğüne göre mutlaka ilk insan da gülüyordu.

Çocuk, karnı tok, sırtı pek olunca, güler. Bu gülme bilinçsiz bir gülmedir. Asıl gülme bilinçli gülmedir. Niçin, neye güldüğünü bilmek. Niçin neye güldüğünü bilmek için de, niçin kiminle alay edildiğini bilmek gerek. İnsan, gülmece yapabilen tek varlık. Elbette gülmeceyi de yüklenen dil. Ama dilden önce gülmece düşüncede gelişir ve kıvrak zekanın ürünü olarak ortaya çıkar. Bazen bir tümcede olabilir, Adana yöresinde tembel çocuk için, "Şeyini kedi yese pist demez" diye bir sözcük vardır, alaydır, başlıbaşına gülmecedir. Bazen gülmece bir fıkranın içindedir, örneğin Nasreddin Hoca fıkraları. Ama hoca, fıkralarını her zaman bir araç olarak kullanmıştır. Hoca, "İyi giysili olanlar, iyi buyur edilirler" deseydi, usta kalmazdı bu söz. Ama hoca, bunu böyle kuru dememiş, "Ye kürküm ye" fıkrasını söylemiş. Gülmece tekerlemedir, masallarımızın çoğunun başında bulunan tekerleme başlıbaşına bir gülmece kaynağıdır. Bazen bir ilenmededir, örneğin yine güney yöresinde şöyle bir tekerleme vardır, "Kaynana kazan karası/Oğlu helva tavası/Anasını Allah alası/Oğlu bana kalası" diye. Atasözlerimizin birçoğunun içinde gülmece gizlidir, "Eşek hoşaftan ne anlar" gibi, "İt doydu, Haydar kaldı" gibi. Bazen masalın kendisindedir, örneğin Keloğlan masalları gibi.

Gülmecenin sınıfsal olduğu kesin, sınıfını bilmeyen gülmece başkasına hizmet ediyor demektir. Öyleyse, gülmecenin görevi salt güldürmek değildir, birincil görevi düşündürmektir. İki kahkaha, bir pirzola diye söylenen yutturmaca, düşünmesiz bir gülmece isteyen kişilerin uydurmasıdır. İnsan herşeyden önce, niçin güldüğünü, neye güldüğünü bilmelidir. Gülmececinin de güldürürken mutlaka söylemek istediği birşey olmalıdır.

Her ulusun kendine özgü bir gülmecesi vardır. Bu demektir ki, her kültürün güldüğü şey ayrıdır. Öyleyse gülmece de diğer sanatlar gibi, ulusun kültür mirasıyla yuğrulmalıdır.

ANNALES JUDICIAIRES

REVUE HEBDOMADAIRE DE LA JURISPRUDENCE, DE LA LÉGISLATION ET DES DÉBATS JUDICIAIRES.

Edition Extraordinaire.

LE PROCÈS D'ETAT.

İstanbul'da yayınlanmış olan "Muhakim-i Adliye" adlı Fransızca gazetenin, Mithat Paşa'nın yargılanmasına ilişkin nüshasının birinci sayfası ve Mithat Paşa.

100 yıl önce yargılanan Eserleriyle yaşayan MİTHAT PAŞA

ALİ YAŞAR

Osmanlı İmparatorluğunun yetiştirdiği büyük devlet adamı Mithat Paşa ve arkadaşları 100 yıl önce 1881'de Yıldız Mahkemesinde yargılanarak idamlarına karar verilmişti. Padişah 2. Abdülhamit idam cezalarını kalebentliğe çevirerek onları Taif'e yollamış, fakat aynı yıl Mithat Paşa ve Damat Mahmut Paşa boğdurularak öldürülmüşlerdi.

Mithat Paşa Ziraat Bankasının, Emniyet Sandığının, Sanat Okulları ve Sanayi Okullarının kurucusuydu. Irak Petrollerini ilk işletendi. 1876 yılında çalışmaya başlayan Birinci Meşrutiyetin ve onun Anayasasının kurucusuydu. Mithat Paşa ve arkadaşlarının 100 yıl önceki yargılanışının ilginç öyküsü *Ord. Prof. İsmail Hakkı Uzunçarşılı tarafından Türk Tarih Kurumunca yayınlanan üç kitapta* anlatılıyor.

Mithat Paşa ve arkadaşları, Osmanlı İmparatorluğunun bir anayasa ile idaresini istiyorlardı. Padişahın başına buyruk davranışları imparatorluğa pahalıya malolmuştu. Nitekim Abdülaziz padişah olduğu zaman Devletin dışa borcu 390 milyon frank iken 11 yıllık iktidarı döneminde 4.571.800.000,- frankı bulmuştu. Bunun önü alınmayınca sadrazam Ispartalı Hüseyin Avni Paşa'nın girişimleri ile Abdülaziz iktidardan uzaklaştırılmış, yerine 5. Murat getirilmişti. Onun da delirmesiyle birkaç ay sonra 2. Abdülhamit padişah olmuştur. Abdülhamit önce sözünü tutup, 1. Meşrutiyet'i ilan etti, fakat sonra ilk iş olarak Mithat Paşa'yı uzaklaştırdı, Osmanlı - Rus savaşını ileri sürerek Anayasayı rafa kaldırıp, Meclisi dağıttı. Ancak bunun ters tepeceğini düşünerek 5 yıl önce intihar etmiş bulunan Abdülaziz'in Mithat Paşa ve arkadaşları tarafından öldürüldüğü uydurması ile Yıldız Mahkemesini kurdurdu ve senaryoyu sahneye koydu. Bir devlet adamını ve Anayasa düzenini ortadan kaldırmak için 100 yıl önce hukuk ile nasıl oynandığını görmekteyiz bu yargılamadan. Ancak bunun utancı, yine de yapanların boynunda kalmıştır, Mithat Paşa ve hukuk düzenine de yazık olmuştur. Bu yargılamanın öyküsü, kullanılan yöntemler, verilen ödünler ve kuşku duyulan ülkeler bakımından dünyada fazla bir değişikliğin olmadığını bize göstermektedir.

AVRUPA'DAKİ MİTHAT PAŞA'DAN KORKULMUŞTUR

Daha Meclis açılmadan Mithat Paşa Avrupa'ya sürülmüştür. Ancak 2. Abdülhamit "Mithat Paşa'nın yabancılardan gördüğü ilgi ve saygıdan rahatsız oluyordu." Bu nedenle onu derhal Avrupa'dan getirterek önce Suriye'ye, sonra da İzmir'e vali yapmıştır. Bu arada tutuklama hazırlıkları sürüyordu. Mithat Paşa bunu haber alınca, Fransa'nın İzmir Konsolosluğu'na sığındı. Fransız Konsolosu Mithat Paşa'nın yalnız Fransa'nın değil, diğer konsolosların da koruyuculuğunda bulunduğunu bildirdi. Abdülhamit Fransa sefiri Tissot ile görüşerek Mithat Paşa teslim edildiği takdirde Tunus konusunda kendilerine kolaylık sağlanacağını iletti. İki taraf da sözünü tuttu. Mithat Paşa Abdülhamit'e, Tunus Fransa'ya teslim edildi.

SANIKLARA İŞKENCE YAPILMIŞTIR

Sorgu sırasında Fahri Bey'in so-

rulan sorulara, gördüğü ve bildiği gibi verdiği cevaplar, Abdülhamit'in düzenlediği cevaplar biçiminde olmadığı için dayak yemiş, işkence görmüştür. Bu öylesine açık ve seçik ki, sorgucu, 13 Nisan 1881 tarihinde Fahri Bey'in sorgusunu yaparken padişahı kasdederek:

"Efendimiz hiçbir kişinin dahi eziyet çektiğini istemezler, ne çare ki, sana itiraf ettirmeye mecburiyet olduğundan, senin iyiliğin ve gerçekten başka birşey de düşünülmediğinden boşuna kendine eziyet çektirmekte yarar yoktur." diyor.

Mithat Paşa Mir'at-ı Hayret adlı yapıtında sanıkları istenilen biçimde söyletmek için yapılan işkencelerin çeşidinden sözetmekte ve şöyle demektedir: "... tanıklığın düzenlenmesi için adliye memurlarının yardımı ile bizzat Ragıp ve Mahmut Beylerin isteği ile sanıklar ve tanıklar hayli dövülerek, uykusuz bırakılarak yazılanları imzalamaya zorlanmışlardır. Birkaç kişi de gece havuza sokulmuşlar, hayaları bükülmüş, başları kızgın sobaya sokuldukları halde bir bölümü dayanmış, ancak Pehlivan Mustafa sonunda dayanamayarak yazılanı aynen kabul etmiştir."

Fahri Beye yapılan çeşitli işkencelerin yanında bizzat Abdülhamit'ten ve sonra da kızlarağası Hafız Behram Ağa'dan dayak yediği Yıldız'daki evraklar arasında yazılıdır. Sorgu yargıçları arasında bulunan Fındıklılı Mehmed en azılılardandır. Pehlivan Mustafa'ya altı gün, altı gece işkence yapmıştır.

İŞKENCELER AVRUPA BASININDA

Avrupa basını bu yargılama ile ilgilenmiş, geniş açıklamalar yapılmıştır. "Times" gazetesinin işkenceler ile ilgili yaptığı açıklamalar üzerine, Abdülhamit'in ajanları Abdülhamit'e 5 Haziran 1881 tarihinde bir yazı sunularak "... Abdülaziz'in katillerine birkaç kişinin önünde padişahın emriyle Hafız Behram Ağa tarafından işkence yapılmış, dövülmüş ve yüzleri yere sürülmüştür. Bu konu Mavroyani adında bir yabancıya anlatılmış ve o da Avrupa basınına haber vermiştir" denmektedir.

Yine bu konularda sorguya çekilen Basiretçi Ali Efendi başından geçenleri şöyle anlatıyor: "Sorguya çekildiğim yerde köşede bir göçmeni başka bir sorgu yargıcı sorguya çekiyordu. İşkence öylesine insafsızdı ki adamcağızın gözü çıktı. Adamın feryadından durulamıyordu. Adamcağızın ertesi günü ölüsü kaldırıldı. Ben kendi hayatımdan da ümidi kestim. Bereket versin ki Prens Birmark ile bir görüşme yapmıştım. Ondan çekinerek bana işkence yapmadılar ve kurtuldum."

MARKO PAŞA "CİNAYETİN TANIĞI"

Ünlü Marko Paşa, Doktor olarak Abdülaziz öldüğü zaman cesedini muayene eden kişilerdendir. O zaman öldürüldüğüne dair bir açıklama yapmadığı gibi, böyle bir rapor da vermemiştir. Fakat sonra "cinayetin nasıl işlendiği" ile ilgili ifade vermiştir. Bunu Marko Paşa'dan okuyalım: "Ben Boğaziçi'nin Anadolu yakasıda tamamen Çırağan Sarayının karşısında Kuzguncuk'ta oturuyorum. Velinimetim Sultan Aziz'in Fer'iye sarayına naklinden beri dürbünümü sık sık bu yöne çevirmeyi alışkanlık edindim. Pazar sabahı birdenbire siyah bir cismin pencereden düştüğünü gördüm." Bu ifadeye karşılık Mithat Paşa "Sultan Azizi muayene ederken göğsü üzerindeki yarayı görmeyen Marko Paşa Kuzguncuk'tan, yani Boğaz'ın öbür geçesinden bir adamın sıçrayışını görüyor, bu nasıl olabilir" demektedir.

SANIKLARIN AVUKATLARI DA VAR

Buyruk uyarınca Hükümetçe isimleri belirlenen kişilerden oluşan Avukatlardan Şehri, İzzet, Mehmed Ali, Manyasizade Refik ve Kostaki Efendi savunma yapacaklardı. Bunların dışında savunucu kabul edilmiyordu. Bunlar da onbir sanığın savunmasını üstlendiler. Mahkemede ilk olarak, büyük işkence gördüğü iddia edilen Pehlivan Mustafa'dan başlanıyor. Vekili olan Manyasizade Refik sorgudan önce söz alarak "bu cinayetin işlenmesi için müvekkilinin büyük bir yerden buyruk aldığını bu nedenle cezasının hafifletilmesi gerektiğini ricada bulunduğunu söyledi." Böylece son yapması gerekeni ilk yapması, savunmada görülmemiş bir olaydı. Sanık İzzet Bey de mahkemede yargıçlara hitaben, avukatını bir defa dahi olsa görüp konuşmadığını bildirmiş, mahkeme başkanı, zamanı geldiğinde yeterince konuşacağını söylemişse de bu hiçbir zaman gerçekleşmemiştir.

Verilen mahkumiyet kararlarının hiçbirisini avukatlar temyiz etmemişlerdir. Sadece Mithat Paşa kendi adına bunu yapmıştır. Kendisine kağıt verilmediği için yanındaki bir kitabın kenarına yazarak Padişaha yollamış, Abdülhamit o zaman kendisine kağıt ve hokka yollayarak yazmasını buyurmuştur.

OYUN DA OLSA YARGILAMA GEREKMEYEBİLİYOR

Abdülaziz'in ve 5. Murad'ın tahttan indirilişine fetva veren Şeyhülislam Hasan Hayrullah Efendidir. Kendisine de zararı dokunur diye Abdülhamit onu 1877 yılında görevinden almış, o da isteği ile Medine'ye gitmiştir. Mithat Paşa ve arkadaşları yargılanırken bu kişinin de yargılanıp sürülmesi unutulmuyor. Sonradan hatırlanınca yakalanarak Taif'e yollanıyor. İçeri atıldıktan sonra ilerde yargılanacağına sözveriliyor, fakat unutulduğundan bu yapılmıyor. Böylece Hasan Hayrullah Efendi de orda ölmüştür. Sanıklardan Seyyid Bey de on yıllık cezasını bitirdiği halde salıverilmemiş, orda hayatı son bulmuştur.

DOKTORLARIN RAPORLARI DA VAR

Mithat Paşa ve Damat Mahmut Paşa boğdurularak öldürüldüler. Bunun kamuoyunda duyulmaması için başka nedenlerden öldüklerine dair doktorlardan rapor alınmıştır. 7 Mayıs 1884 tarihli bu rapor, Mithat Paşa'nın yaşlı olduğunu, gözlerinin görmediğini, tedavi görmeye yaklaşmadığını belirterek, şirpençe, hıyarcık ve zayıflıktan öldüğünü yazıyor. Aynı rapora göre Damad Mahmut Paşa ise sinirli imiş, bir kuzuyu kafası ile birlikte yediği için rahatsızlanmış, hamama gitmiş, orda baş üstüne düşmüş, bu nedenle de mide nezlesine yakalanmış, bu durumuyla yatarken tifoya da yakalanarak ölmüş. Doktor Yüzbaşı Mehmed Naşid tarafından verilen bu raporlar resmi evraklar arasında durmaktadır.

İlginçtir ki en çok işkence gören üç kişi sağ kalarak 1908 yılında İkinci Meşrutiyet ile serbest bırakılmışlardır.

SOVYET TÜRKOLOGLARININ TÜRK EDEBİYATI İNCELEMELERİ

MEHMET KÖK

Tanıtılması geç bile olan bu değerli çalışma *Edebiyat Mirasımızı* özetlemesi bakımından Bilim ve Sanat'ın bu sayısına uygun.

Elena Maştakova, *Türk Aydınlanmasının Ön-Tarihi* incelemesinde bu dönemdeki ilerici Türklerin bilincinde filizlenen yeni fikirlerden söz etmenin gereğine değiniyor.

Türk Aydınlanma Edebiyatı incelemelerinde İrina Borolina, İda Sonina Tanzimat Edebiyatı'nın aydınlanma eğilimlerini inceliyorlar. Sultan'ın despotizmine karşı savaşımla geçen yaşamıyla Namık Kemal bu dönemin fikir önderi.

Ömer Seyfettin'i inceleyen Leyla Alkayeva, yazarımızın gelişme çizgisinin gerçekçi, insancıl ve ulus bilincine ulaşma yolundaki Türk aydınlarının çelişki dolu aşamalarını yansıttığına işaret ediyor.

Sabahattin Ali incelemesinde Leyla Alkayeva yazarımızın hümanist ve demokrat kişiliğini en nesnel yansıtan çalışma olarak Asım Bezirci'nin çalışmasını övüyor.

Sait Faik incelemesinde Natalya Aizenşteyn, Sait Faik'in baş teması olan, burjuva dünyasındaki insanın yabancılaşmasını, ilerici sanatın benimsediği tutumla ele aldığını, insanı, eskimiş bir yaklaşım olan "yaşamın kurbanı insan" olarak değil, doğrusu olan "sömürü kurbanı insan" yaklaşımıyla ele aldığını vurguluyor.

Kemal Tahir'in 'Devlet Ana' Romanı incelemesinde Svetlena Uturgauri, K. Tahir'i 1950 yıllarında Türk Edebiyatını eleştirel gerçekçilik düzeyine çıkaran demokratik yazarların geniş akımı içinde görüyor, Devlet Ana'nın ise gerçekçilik eğiliminde yazarın zayıflamasını gösterdiğini söylerken, milliyetçi eğiliminin ağır basmasını vurguluyor.

Orhan Kemal incelemesinde Svetlena Uturgauri, yazarımızın tüm yapıtlarında Türk emekçisinin gündelik yaşamından, onun yoksulluklarla dolu çevresinden, devrimci, ilerici bir sanatçının bilincinden, ruhundan yükselen bir gerçeklik olduğunu söylüyor. S. Ali'yi yazarlığının ilk yıllarındaki romantik Gorki'ye benzeten incelemeci, Orhan Kemal'i, son yıllardaki gerçekçi Gorki'ye benzetiyor.

Aziz Nesin incelemesinde Nelli Yakovleva yazarımızın hiciv yapıtlarını çok güçlü bir gerçekçilik sanatının ürünleri olarak görüyor ve Türk Edebiyatının yüksek sanat düzeyine tanıklık ettiğini belirtiyor.

Fazıl H. Dağlarca incelemesinde Tevfik Melikov, yapıtlarıyla çağının siyasal yaşamına giren şairimizin siyasal bilincinin yüksekliğine dikkat çekiyor. İnceleme, Dağlarca'nın şu haklı görüşüne de yer vermiş: "Bizim gibi, toplum konularını, ileri ülkeler kadar yoluna koyamamış uluslarda ozanların toplum şiirini hor görmeleri bence bir suçtur."

Yaşar Kemal incelemesinde Galina Gorbatkina yazarımızın bazı yapıtlarının folklorla ilişkisini incelerken, SSCB'de Y. Kemal'in Türk ulusunun çok canlı tablolarını çizen, çok özgün, yetenekli, gerçekçi bir sanatçı, çağdaş, ilerici, yenilikçi bir psikolog olarak tanındığını vurguluyor.

Türk Şiirinde Özgür Koşuk incelemesinde Tevfik Melikov özgür koşuğu başlatan ve onun en önemli temsilcisi olan şairin Nazım Hikmet olduğunu vurguluyor. N. Hikmet, F. H. Dağlarca, R. Ilgaz, M. C. Anday, O. Rıfat, vb. gibi özgür koşuğu temsil eden şairlerin yeni şiiri yaratırken eski edebiyatın ölümsüz değerlerini vazgeçilmez bir bağ olarak gördüklerini ve geleneği "atlama tahtası" gibi kullanarak yepyeni bir alan oluşturduklarını söylüyor.

Nazım Hikmet'in Oyunlarında Folklor Geleneklerini incelemiş olan Galina Gorbatkina ünlü yazarımızın, ozanımızın yapıtlarında yaşamın kaynaşmasının, çelişkilerinin bir arada işlendiğine değiniyor. N. Hikmet'in yapıtlarındaki dialektik yaklaşımı oluşturan etkenin, yaşamın derin bir felsefi kavranışından ileri geldiğine değiniyor. Galina Gorbatkina Nazım Hikmet'in yapıtlarının en belirgin niteliğini çağın en ilerici dünya görüşünü ve en iyi folklor geleneklerini birleştirmesinde buluyor.

Biliyoruz ki Nazım'ın şu sözleri artık kabul gördü:

"Edebiyatta şekil bakımından bütün ifade imkanlarını kabul ediyorum, anlamaya çalışıyorum. Yeter ki, bunlar ustaca olsun, özü en iyi belirtebilsin. Kısacası, bütün iş, belirli bir öze en uygun şekli bulmaktır."[1]

Kitapta gözlerimiz Tevfik Fikret'i de aradı.

Yalnız bizim mirasımız değil, insanlığın mirası olabilmiş edebiyatçılarımızı bu değerli kitabı tanıtırken anıyoruz.

Mirası ve mirasın gerçek sahiplerini Nazım'ın şu dizelerinde bulabiliyoruz, aynı zamanda ölümünün onsekizinci Haziran ayında kendisini bir kez daha anarak:

Memleketim:
Bedrettin, Sinan, Yunus Emre ve Sakarya,
kurşun kubbeler ve fabrika bacaları
benim o kendinden bile gizleyerek
sarkık bıyıkları altından gülen halkımın eseridir.

(1) Doğu Edebiyatlarında Gerçekçilik Sorunları, Derleme, Moskova, 1965, s. 101 (R.K.). (N. Aizenşteyn'in alıntısı)

Ali Ulvi